

Antonio Faur

Teodor Popoviciu,

salvatorul de la moarte a sute de evrei
(1944)

Editura Universității din Oradea, 2010

Antonio Faur

*Teodor Popoviciu:
salvatorul de la moarte
a sute de evrei (1944)*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FAUR, ANTONIO

Teodor Popoviciu : salvatorul de la moarte a sute de evrei (1944) / Antonio Faur. - Oradea : Editura Universității din Oradea, 2010

Bibliogr.

ISBN 978-606-10-0236-8

323.1(=411.16)(498.4+439)"1944"

94(=411.16)(498.4+439)"1944"

Editura Universității din Oradea este recunoscută de CNCIS, cod 149

Traducerea textului în limba engleză: Monica POP

Antonio Faur

**Teodor Popoviciu:
salvatorul de la moarte
a sute de evrei (1944)**

Editura Universității din Oradea, 2010

Moto:

„Cele mai multe acte de solidaritate s-au manifestat la nivelul oamenilor simpli, care nu și-au făcut nici un fel de calcule financiare sau politice, dar care, prin gesturile lor de curaj, au salvat de la moarte semenii de-ai lor evrei, fără a se fi gândit la vreo recompensă. Cel mai adesea aceste acte nu au fost consemnate în documente, dar ele au rămas vii în mintea și inima evreilor ajunși în situație limită – și care au supraviețuit tocmai datorită intervenției în momentele critice a unor astfel de români”.

(Din *Raportul final* al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 295)

Motto:

“The most acts of solidarity have come from the simple people who did not have any financial or political calculations, but who, by their gestures of courage, saved from death their fellows - Jews, without thinking of any reward. Most often, these acts were not recorded in documents, but they are still fresh in the minds and hearts of the Jews reaching a boundary situation – and who have survived only because of the intervention in critical situations of such Romanians”.

(Of *The Final Report* of the International Commission for Holocaust Study in Romania, Polirom Publishing House, Iași, 2005, p. 295)

CUPRINS

O PROBLEMATICĂ DE UN REAL INTERES PENTRU CONTEMPORANI	9
APARTENENȚA LUI TEODOR POPOVICIU LA O IMPORTANTĂ FAMILIE DE ȚĂRĂNI DIN COMUNA VÂRCIOROG (JUDEȚUL BIHOR)	18
PRIMARUL TEODOR POPOVICIU – ORGANIZATORUL UNEI „FILIERE” BIHORENE DE SALVARE DE LA MOARTE A EVREILOR (1944)	27
CERCETĂRILE PE TEREN ȘI CELE PATRU INTERVIURI CU LOCUITORII CARE AU FOST MARTORI ȘI PARTICIPANȚI LA EVENIMENTELE PE CARE LE-AU EVOCAT	63
INTERVIURI	74
LISTA FIGURILOR	97

SUMMARY

A PROBLEM OF A REAL INTEREST FOR CONTEMPORARIES	99
TEODOR POPOVICIU'S MEMBERSHIP TO AN IMPORTANT PEASANT FAMILY FROM VÂRCIOROG VILLAGE (BIHOR COUNTY)	108
MAYOR TEODOR POPOVICIU - THE ORGANIZER OF A "BRANCH" IN BIHOR COUNTY TO RESCUE THE JEWS FROM DEATH (1944)	115
RESEARCH ON LAND AND THE FOUR INTERVIEWS WITH THE INHABITANTS WHO WERE WITNESSES AND PARTICIPANTS IN THE EVENTS THAT THEY HAVE EVOKED	145
INTERVIEWS	154
LIST OF FIGURES	175

O PROBLEMATICĂ DE UN REAL INTERES PENTRU CONTEMPORANI

Din seria de necuprins a întâmplărilor trecutului ne îndreptăm uneori gândul spre cele care au o relevanță recunoscută, ori spre cele care, din motive profesionale, constituie obiective ale unor cercetări istorice prioritare. În categoria acestora din urmă se înscrie interesul nostru pentru o problematică mai puțin investigată, dar care are o semnificație de necontestat. Este vorba de activitatea pe care au desfășurat-o, în anul 1944, mulți locuitori ai Transilvaniei și, în sens mai restrâns, ai județului Bihor, punându-și în pericol propria viață, pentru a-i salva de la o moarte sigură pe evreii din Ungaria și Transilvania de Nord, ajutându-i să treacă clandestin granița, din Ungaria în România.

Mărturisim că impulsul pentru cercetări (în arhivă și pe teren, prin satele din apropierea fostei frontiere) le-am primit de la lecturile (cu caracter științific și publicistic) în care s-a scris, mai cu seamă după 1989, despre existența unor „rețele de omenie”, cu menirea de a oferi o șansă evreilor din teritoriul amintit pentru a scăpa cu viață. Într-adevăr, aceste „întreprinderi” au presupus riscuri reale, între care și pierderea vieții călăuzei, dar au fost caracterizate de o „emoționantă omenie”, componentă esențială a unei solidarități interumane.

Determinante pentru preocupările mele în această direcție au fost următoarele reflecții ale cărturarului Raoul Șorban, a cărui contribuție la salvarea evreilor a fost apreciată cu titlul de Drept între Popoare, conferit de Institutul Comemorativ al Martirilor și Eroilor Yad Vashem din Ierusalim: „După părerea mea, *ar merita această acțiune – a doua ca amploare și reușită, după acțiunea de salvare a evreilor din Franța, prin trecerea Pirineilor în anii 1942-1944* (și despre care s-au realizat filme memorabile, prin aceasta fiind evidențiată valoarea umanitară a unor asemenea demersuri – n.n.) -, nu atât datorită implicării în desfășurarea ei a românilor, cât mai ales datorită faptului că evreii înșiși au dreptul să-i cunoască...nu numai pe dușmanii și asasinii poporului lor, ci și pe prietenii pe care i-au avut”¹ (subl.ns.-A.F.). Perspectiva evocată ni se pare presant necesară, pentru că se mai află în viață unii dintre tinerii evrei care sunt beneficiarii acestei activități salvatoare, putând să ofere posterității mărturii proprii, care ar întregi informația documentară păstrată în fondurile unor arhive ale statului, ale instituțiilor și particularilor.

Concomitent, se impune abordarea unor realități dramatice din anii de sfârșit ai celui de-al doilea război mondial (1944-1945) atât prin metode tradiționale, (de investigare a fondurilor documentare pentru depistarea de date precise, incontestabile, despre situația tragică a evreilor din țările aflate sub dominația nazistă), cât și prin cele moderne, de factură interdisciplinară, de o certă utilitate

¹ Constantin Mustață, *Un interviu – document, capturat de Securitate*, în cartea sa intitulată *Dialoguri cu Raoul Șorban*, Editura Anotimp, Oradea, 2002, p. 223

fiind ancheta orală la care am recurs și noi pentru elaborarea acestei lucrări, în care am valorificat o informație arhivistică edificatoare, pe care am completat-o cu cea provenită în urma unor interviuări a patru martori și participanți la evenimentele evocate.

Imaginea acestora este mai cuprinzătoare, în cazul recurgerii la mai multe surse complementare, istoria reconstituită fiind, astfel, mai aproape de adevăr, mai atractivă pentru cititorii de astăzi.

Aceste rânduri introductive vizează și modul cum a fost reflectată problematica de care ne ocupăm în câteva cărți care ne preced. În *Istoria evreilor din Transilvania (1623 – 1944)*, Moshe Carmilly-Weinberger scoate în relief fapte pe care le-a cunoscut printr-o experiență directă: „Munca acestora (de salvare și ajutorare a evreilor trecuți peste granița din Ungaria în România – n.n.) *primejdioasă* nu ar fi putut fi însă dusă la bun sfârșit fără *colaborarea intelectualilor, preoților și țăranilor români*. Pe linia graniței întinse româno-ungare, de la *Arad la Brașov, au apărut în mai multe locuri „breșe”* (la *Arad, Beiuș, Oradea, Luduș, Sărmaș*), iar pe dealul Feleacului, zona Someșul Rece – Cluj – Aiton – Turda *a oferit posibilitatea salvării mai multor mii de evrei*”² (subl.ns.-A-F.). Sunt oferite câteva nume³ de „oameni de omenie” din zona Clujului care au contribuit la salvarea evreilor din această regiune, prin trecerea lor – de către călăuze angajate – din Ungaria în România.

² Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania, (1623-1944)*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 174

³ Vezi Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 174-175.

În *Raportul final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România⁴ întâlnim considerații de evidentă probitate științifică, pe care le reproducem pentru relevanța lor: „În România, în circumstanțele amintite numărul celor „Drepti între Popoare”, care au fost gata să-și asume riscul de a salva sau ajuta evrei aflați în primejdie este mic (60, până în iunie 2004). Cu siguranță însă a mai existat, ca și în cazul altor țări, un număr greu de determinat de oameni care ar intra în criteriile stabilite de Comisia de la Yad Vashem, de acordare a medaliei și a titlului de „Drept între Popoare”. Recunoașterea lor depinde, în bună măsură, de existența mărturiilor directe, de perseverența martorilor supraviețuitori de a face demersurile necesare pentru alcătuirea unui dosar convingător. Nu în puține cazuri cei salvați au intrat în vâltoarea vieții agitate de după război, au emigrat sau pur și simplu, au găsit forme private de a-l răsplăti pe salvator și familia lui, neglijând recunoașterea simbolică și oficială a celui care i-a salvat”⁵ (subl.ns.-A-F.).

Este profund adevărat că s-a manifestat un inexplicabil dezinteres pentru acest capitol al existenței celor în cauză, care a fost de un real dramatism, rămânând în sarcina istoricilor să se ocupe, într-o manieră sistematică și corectă, de reconstituirea acestor împrejurări și, *mutatis mutandis*, de descoperirea și a altor salvatori de la moarte a evreilor din Ungaria și Transilvania de Nord, care au fost,

⁴ Acesta a fost publicat sub titlul *Raport final* de către Editura Polirom din Iași, în anul 2005.

⁵ *Ibidem*, p. 201

neîndoielnic mult mai numeroși⁶ decât au reușit până acum să-i identifice cercetătorii care au făcut referiri la activitatea lor umanitară.

Din același *Raport final* am reținut și următoarea interogație a președintelui Comisiei, scriitorul Elie Wiesel (laureat al premiului Nobel pentru literatură): „Au existat români buni și curajoși care și-au riscat propriile vieți și au salvat onoarea națiunii lor, opunându-se opresiunii și uciderii concetățenilor lor⁷ - și *aceștia merită adânca noastră recunoștință – dar de ce au fost atât de puțini?*”⁸. Un răspuns ar consta în faptul că nu s-au efectuat investigații sistematice și eficiente în această direcție.

În timpul cercetărilor noastre, am identificat câteva fonduri consistente, care conțin documente referitoare la salvarea evreilor și ajutorul care li s-a dat pe teritoriul

⁶ „*Formele de solidaritate ale românilor cu evreii sunt insuficient cercetate și evidențiate. Fără îndoială că acțiunile de salvare a evreilor în timpul Holocaustului sunt mult mai numeroase decât cele evidențiate până acum. Este o temă care se cuvine aprofundată, pentru a prezenta o imagine echilibrată și cât mai apropiată de realitatea anilor 1940-1944*” (subl. ns.-A.F.) (*Raport final*, p. 294-295).

⁷ Este deosebit de importantă, sub acest raport, mărturisirea consulului general dr. Mihai Marina, în sensul că la consulatul României din Oradea au fost primite dispoziții de la Ministerul de Externe din București, pentru ca membrii acestei instituții diplomatice să intervină „pentru scoaterea din ghetouri (inclusiv din cel orădean-n.n.) a *evreilor cetățeni români* (subl. ns.- A.F.), pe care urma să-i trimitem în țară” (Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili*, în *Magazin istoric*, 1976, nr. 6, p. 39).

⁸ *Raport final*, p. 15 (*Din mesajul președintelui Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, Elie Wiesel, 11 noiembrie 2004*)

României, dar și în legătură cu atitudinea unor instituții ale statului român față de aceștia. Se profilează câteva posibilități fructuoase, pe care vom încerca să le valorificăm în anii următori. Deocamdată, am elaborat și editat recent o carte care cuprinde un număr de aproape 200 de documente de această factură, descoperite în fondul Legiunii de Jandarmi Bihor, păstrate în Arhivele Naționale -Direcția Județeană Bihor⁹.

Referindu-se la acțiunile de salvare a evreilor din Transilvania de Nord, istoricul clujean Ladislau Gyémánt a consemnat, într-o valoroasă carte a sa despre evreii din Transilvania, câteva nume de personalități care au realizat asemenea fapte laudabile, conchizând că, în pofida tuturor acestor „adevărate acte de eroism, numărul celor salvați a fost doar o picătură în oceanul imenselor și irecuperabilelor pierderi pricinuite evreimii din Transilvania de Nord. Supraviețuitorii, al căror procentaj nu a depășit 10-15 % , purtători ai unei traume de nevindecat, nu au reușit niciodată, cu toate eforturile postbelice, să refacă amploarea și strălucirea unei vieți evreiești ardelenе pierdute pentru totdeauna”¹⁰.

În cartea de sa despre *Holocaustul din România, Transnistria și Transilvania de Nord*, Teșu Solomovici scrie câteva rânduri despre acei „români de omenie” care și-au riscat viața „pentru a salva vieți evreiești”¹¹. El a conceput și o listă cu asemenea oameni, pe care figurează 41 de

⁹ Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie-august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2010, 405 p.

¹⁰ Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Editura Institutului Cultural Român, Cluj-Napoca, 2004, p. 127

¹¹ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului din România, Transnistria și Transilvania de Nord*, Editura Teșu, București, p. 272

persoane, care au fost recunoscute de statul Israel ca „Drepti ai Popoarelor”, în amintirea lor fiind sădit câte un pom pe alea Dreptilor din pădurea Ierusalimului. Autorul menționat afirmă că, în afara acestora, s-ar putea realiza „o lungă listă cu nume de români care n-au rămas indiferenți față de suferințele evreilor”¹². Suntem de acord cu aserțiunea respectivă, la care adăugăm și faptul că, pentru a putea concretiza această idee, sunt necesare investigații documentare minuțioase și sistematice, de către profesioniști autentici, care cunosc atribuțiile unor instituții din acele timpuri (jandarmeria, poliția de frontieră, tribunalele militare, prefecturile, etc).

Există opinia, destul de răspândită, că problematica în discuție nu este destul de elucidată, decât într-o mică măsură (cercetarea ei aflându-se într-o fază incipientă), astfel că ar fi extrem de utile unele demersuri care să aibă ca rezultat descoperirea altor aspecte ale ei și, cu prioritate, să identifice numele salvatorilor, dar și al evreilor care au rămas în viață datorită lor, pentru ca să nu mai existe incertitudini sau polemici pe asemenea aspecte ale tragismului celui de-al doilea război mondial, care a produs atâtea victime în rândul popoarelor lumii, dar mai ales al evreilor din Europa.

Având în vedere acest deziderat, am fost preocupat – în ultima vreme – de stabilirea unor „filiiere” sau „rețele”

¹² *Ibidem*, p. 275-277. Teșu Solomovici mai completează (pe o întreagă pagină de carte), cu nume noi, lista amintită. Este și acesta un început, fiindcă au rămas în anonimatul arhivelor sau în memoria celor implicați mai multe nume de persoane care au salvat de la moarte evrei, decât ne sunt cunoscute din lucrările care au apărut până acum.

din Bihor, prin care au fost trecuți clandestin granița, din Ungaria în România, evreii de pe teritoriul Ungariei și Transilvaniei de Nord. Am avut satisfacția, după un travaliu susținut, să descopăr câteva din aceste „porți” spre libertate¹³, despre care nu s-a scris nimic până acum.

Am acumulat, între timp, și alte informații despre una din zonele în care această activitate a fost deosebit de eficientă, datorită modului cum organizatorul „filierii” - primarul comunei Vârciorog, Teodor Popoviciu – a reușit să salveze, cu ajutorul soției și al unor colaboratori, de la o moarte sigură sute de evreii, pe care i-a trecut granița, din Ungaria în România, apoi i-a transportat la Arad, de unde au obținut documente și au putut circula pe teritoriul țării.

Pentru a realiza o cât mai riguroasă examinare a modului de funcționare a acestei „filierii”, am procedat la anchetarea unor martori și participanți, care au „luminat” - prin amintirile lor – unele întâmplări legate de aceste evenimente, devenind posibilă o reconstituire mai exactă a adevărului că „filiera” Popoviciu a fost una dintre cele mai bine organizate și, în consecință, prin intermediul ei au fost salvați de la moarte sigură sute de evreii.

Această „filieră” n-a fost cunoscută până nu demult¹⁴ iar investigațiile noastre recente, care au ca suport și un număr de patru interviuri, au contribuit la extinderea considerabilă a unghiului de vedere și la clarificarea unor

¹³ Vezi cartea noastră citată la nota 9 și trimiterile de la subsolul acesteia.

¹⁴ Antonio Faur, *The contribution of the Mayor Teodor Popoviciu (from Vârciorog, Bihor county) to the salvation of hundreds of Jews from „certain death” (1944)*, în *Studia Europaea*, Cluj-Napoca, 2008, nr. 3, p. 101-108

lucruri, facilitând elaborarea acestei lucrări, care scoate din anonimatul istoric un număr de oameni (din părțile Bihorului) care și-au riscat viața, în perioada Holocaustului, salvând de la „moarte sigură” sute de evrei.

Suportul documentar al lucrării este, după opinia noastră, edificator. El constă în informații din arhive (ale statului și particulare) și cele „produse” de ancheta orală, detașându-se în final constatarea că primarul Popoviciu (din Vârciorog, județul Bihor), care a murit în anul 1945, poate fi considerat, *post-mortem*, unul dintre Dreptii între Popoare.

Au trecut peste 66 de ani de când acesta își făcea „datoria de om”, riscându-și viața și libertatea, pentru ca, măcar acum, după atâta vreme, să i se cunoască faptele și să beneficieze de aceeași recunoștință ca și alți „salvatori” de la moarte a evreilor, dar ale căror nume nu au fost înscrise în listele cu „oamenii de omenie”¹⁵.

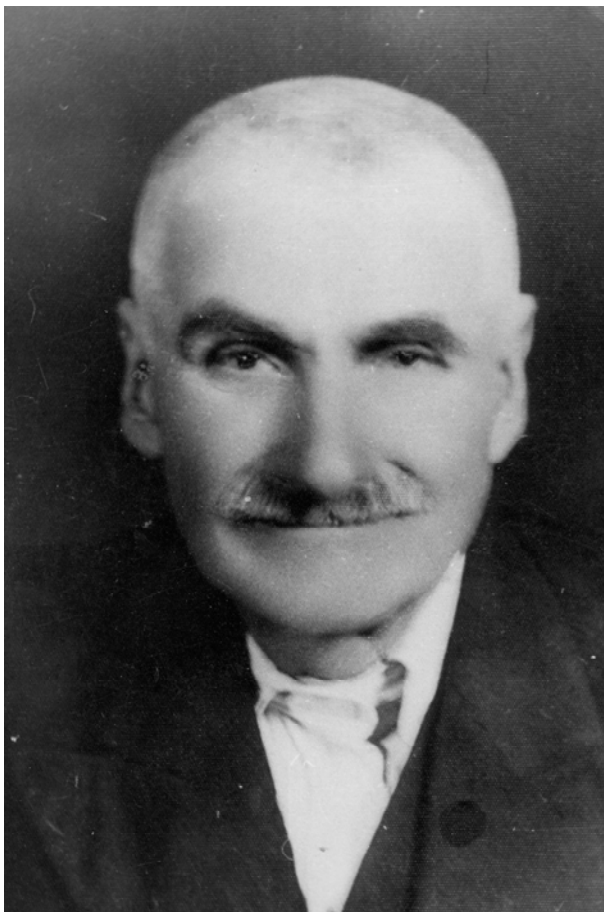
¹⁵ Expresia îi aparține lui Teșu Solomovici. Vezi cartea sa, pe care am citat-o (pagina 275).

APARTENENȚA LUI TEODOR POPOVICIU LA O IMPORTANTĂ FAMILIE DE ȚĂRĂNI DIN COMUNA VÂRCIOROG (JUDEȚUL BIHOR)

Comuna Vârciorog este situată într-o zonă colinară tipică pentru spațiul mioritic transilvan, în care alternanța deal-vale este o notă caracteristică, locurile sunt deosebit de frumoase, mai ales în luminile toamnei, cu coloritul strălucitor, evident în grădinile cu pomi, în câmpurile de pe care recoltele au fost culese și pădurile multicolore. Aici ai acea senzație - că „eternitatea s-a născut la sat” – pe care marele poet Lucian Blaga a surprins-o într-o sintagmă penetrantă și definitorie. Într-o asemenea secvență a naturii, cu reverberații multiple în timpurile istorice, s-au născut oameni de ispravă, crescuți în spirit național și creștin autentic, care au servit atât interesul public, cât și pe cel al unor contemporani ajunși în situații limită, cum au fost, în anul 1944, evreii Ungaria și Transilvania de Nord.

Cel dintâi Popoviciu, care a marcat istoria așezării, la începutul secolului al XX-lea, a fost Teodor Popoviciu, care a jucat un rol decisiv în desfășurarea luptei pentru unitate națională în zona comunei Vârciorog. Despre activitatea acestuia în anul memorabil 1918, dar și cu privire la personalitate a sa, au fost publicate câteva

referințe de excepție, într-o carte de mărturii memorialistice¹ apărută în 1993.

*1. Teodor T. Popoviciu, primarul comunei Vârciorog
(în anii 1918-1919)*

¹ Flaminia Faur, *Mărturii documentare despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 – aprilie 1919). 75 de ani de la Marea Unire*, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1993, p. 129-130

Din răspunsul pe care l-a dat, la 21 februarie 1934, notarul C. Doniga, la un apel lansat de Teodor Neș (directorul Liceului „Emanuil Gojdu” din Oradea), aflăm unele date esențiale despre „trecerea prin timp” a lui Teodor T. Popoviciu. Acesta s-a născut la 13 ianuarie 1868, în localitatea Serghiș (din plasa Tileagd). A urmat numai 5 „clase primare”, în școala confesională ortodoxă din satul natal. S-a căsătorit cu o fată din satul Vânciorog, de care și-a legat definitiv existența. Datorită spiritului său întreprinzător, a ajuns primarul acestei comune, pe care a condus-o „ca păstorul turma sa”².

Prin modul cum a știut să presteze servicii în folosul comunității, într-o vreme cu mari dificultăți pentru românii de dincoace de Carpați – aflați sub stăpânirea Imperiului austro-ungar -, primarul Teodor T. Popoviciu a câștigat un real prestigiu și o incontestabilă autoritate, locuitorii din așezare dându-i „ascultare” ca unui „adevărat șef”. Mai mult, a influențat și atitudinea locuitorilor români din așezările apropiate (Serghiș, Fâșca și Tileagd), care l-au considerat ca fiind un militant pentru drepturile lor, astfel că au participat la toate manifestările naționale organizate de acesta. În așa-zisa „eră maghiară”, el s-a „purta” ca un „adevărat român”³, ceea ce nu era puțin lucru în acele timpuri când s-a făurit destinul politic al națiunii române.

Ca un punct culminant al activității sale în planul vieții politice naționale, de simplu țăran din Crișana, este de

² Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Colecția de documente*, dos. 190, f. 180

³ Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 130

consemnat momentul când a fost ales delegat al comunei Vârciorog – și concomitent al plasei Aleșd⁴ - la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, unde a votat, cu toată convingerea și fermitatea, alături de ceilalți delegați din provinciile istorice românești din fosta monarhie dualistă (Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș) unirea acestor teritorii cu România.

A participat, deci, ca reprezentant al locuitorilor români dintr-o zonă reprezentativă sub raport etnic, la marele eveniment al unirii cu românii de peste Carpați, trăind – cu o intensitate firească - momentul fundamental pentru ctitorirea României Mari. S-a reîntors acasă, unde a făcut propagandă acestui act istoric și a preluat conducerea gărzii naționale din Vârciorog, al cărui comandant⁵ a fost în intervalul dintre noiembrie 1918 – aprilie 1919. Din această gardă au făcut parte, alături de alți locuitori, și fiii săi Simion T. Popoviciu și Florian Popoviciu⁶.

După preluarea puterii – și în părțile Crișanei – de către reprezentanții puterii bolșevice a lui Bela Kun,

⁴1918 la români. *Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 55. În procesul verbal (din 12/15 noiembrie 1918) al adunării naționale (de alegeri) din „cercul administrativ” Aleșd se menționează faptul că „unanimitatea voturilor au întrunit pentru a fi aleși delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din această plasă, următorii: dr. Aurel Lazăr (cel mai îndrăgit lider național din părțile Crișanei), Iosif Tărău (din Săcădat), proprietarul Teodor Popoviciu (din Vârciorog), Dimitrie Bradea (din Ponoară) și Teodor Manea (din Bratca) (*Ibidem*, p. 55).

⁵ Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 129

⁶ *Ibidem*

instaurate în Ungaria în partea a doua a lunii martie 1919, aceștia au desfășurat o acțiune de reprimare a militanților pentru unirea cu România, concretizată în fapte sângeroase, cum a fost uciderea, într-un mod bestial, a luptătorilor naționali dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș din Beiuș, ori Nicolae Bogdan (din Șuștiu) sau a altor apărători ai României Mari. Și în plasa Aleșd au avut loc asemenea evenimente tragice, mai ales în localitățile de pe Valea Crișului Repede.

În acest context tulbure și incontrolabil, cei doi fii ai primarului Teodor Popoviciu, Florian și Simion, au fost prinși și duși de „bolșevici” la Tileagd, după ce au dezarmat garda națională română din Vârciorog. Aici au fost „închiși și condamnați la moarte”⁷, după o sumară cercetare și în temeiul unor informații despre activitatea lor ca membri ai gărzilor naționale din Vârciorog, Serghiș și Țețchea. Ceilalți „gardiști” au „scăpat” prin munți și păduri.

Momentele de tensiune și spaimă prin care a trecut familia primarului T. Popoviciu sunt descrise de către notarul C. Doniga : „Au fost scăpați (Simion T. Popoviciu și Florian T. Popoviciu-n.n.) în următoarele împrejurări: „soția d-lui primar Popoviciu T. Teodor...s-a dus la directorul firmei de cherestea din Lazuri, care era comandantul bolșevicilor din această rază (dl. Popoviciu se afla bine cu directorul firmei) și s-a plâns de cele întâmplate. Directorul, care avea la Tileagd pe fratele său, tot director al fabricii de cherestea din Tileagd, comandantul bolșevicilor din Tileagd (ambii evrei), i s-a spus să nu mai plângă, că deseară îi vor fi

⁷ *Ibidem*

copiii acasă și au scăpat de executare. Au fost condamnați la moarte. Numai nu-i executase”⁸.

În 19 aprilie 1919, trupele române de la Ciucea au pornit acțiunea militară de eliberare a Crișanei. „Când a venit armata română (în Vârciorog-n.n.) – notează amintitul notar - garda națională a ieșit la iveală, i-a prins pe bolșevici, i-a dezarmat și armele au fost duse de dl. Popoviciu T. Teodor la secție, la Tileagd, apoi înaintate Comandamentului armatei române din Oradea. Mare serbare a fost atunci. *S-au scos [steagurile] naționale din ascunzișuri...Dl. comandant al armatei române a fost în casa d-lui Popoviciu T. Teodor și a luat procese verbale despre evenimentele petrecute*”⁹.

Evocând aceste clipe dramatice, dar și de înălțare sufletească (datorită împlinirii idealului național și al libertății), considerăm că este pregnantă împrejurarea că ele condensează o profundă implicare a familiei primarului Teodor T. Popoviciu în acestea, care, după ce a luat parte la înălțătoarele momente ale înfăptuirii deplinei unități naționale, a căzut pradă unei încercări sufletești extraordinare, datorate condamnării la moarte, de către bolșevicii din Tileagd, a celor doi fii, care urmau să fie executați.

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*

2. *Florian Popoviciu (medic) fost condamnat la moarte de gărzile bolșevice în aprilie 1919*

Salvarea a venit de la directorii evrei ai fabricilor de cherestea din Lazuri și Tileagd, care, la rândul lor, erau frați (și se aflau în cele mai bune relații cu primarul din Vârciorog). Decizia temerară a celor doi comandanți ai

bolșevicilor din localitățile menționate a marcat ultima parte a vieții lui Teodor T. Popoviciu, creând o puternică legătură psihologică specială a familiei acestuia cu evreii din părțile Crișanei. Recunoștința familiei Popoviciu din Vârciorog față de aceștia s-a putut manifesta plener în împrejurările anului 1944, când un alt primar din Vârciorog, cu același nume (Teodor Popoviciu), a contribuit la salvarea de la moarte sigură a sute de evrei din Ungaria și Transilvania de Nord. Se poate, deci, constata o legătură peste timp, de aproape un sfert de secol, între „faptele de omenie” ale unor generații diferite, dar care, în situații excepționale, au dat dovadă de curaj și spirit umanitar.

După ce „a văzut opera națională îndeplinită”, la care a contribuit într-o măsură semnificativă, Teodor T. Popoviciu „s-a retras” din primărie (fiind și prea bătrân), ocupându-se de propria gospodărie. În anul 1934 el trăia „demn și liniștit”. „Primea în casa sa, cu brațele deschise, pe oricine venea în comună. Le oferea acestora o ospitalitate completă fără să primească ceva. Îi plăcea să stea de vorbă cu oameni învățați”. Deși nu mai făcea politică activă, el nutrea „sentimente liberale”. Frunțașii comunei îi mai cereau, uneori, sfaturi.

Imaginea sa de înțelept al satului, care adunase multă experiență utilă, în vremuri dificile, era încă vie după 15 ani de la introducerea administrației românești în provincia istorică a Crișanei. A fost, datorită spiritului său întreprinzător, cel mai bogat om din comuna Vârciorog ¹⁰.

În ceea ce privește familia sa, aceasta a fost destul de numeroasă. Primarul Teodor T. Popoviciu a avut mai mulți

¹⁰ *Ibidem*

„feciori și fete”, dintre care mai trăiau în 1934 următorii: dr. Simion T. Popoviciu (avocat în Aleșd), dr. Florian Popoviciu (medic de circumscripție în orașul Cluj), Petru T. Popoviciu (cârciumar și proprietar „de frunte” în Vârciorog) și Ileana Popoviciu¹¹ (căsătorită cu un măcelar din Oradea). Dintre copiii săi, care au murit de tineri, îl reținem pe cel ce a fost tatăl Ilenei Popoviciu, care a fost crescută de bunicul ei, Teodor T. Popoviciu, deoarece ambii părinți (mama și tatăl ei) și-au încheiat prematur zilele¹².

Pentru nepoata sa Ileana, atât de îndrăgită, bunicul ei a „căutat” un soț care trebuia să îndeplinească două condiții: 1. să se numească Popoviciu (pentru a-i continua numele și faptele); 2. să fie un om cu calități morale și gospodărești recunoscute (fiindcă avea să administreze o avere importantă, de peste 9 ha). El a fost găsit în persoana lui Teodor Popoviciu¹³, care a confirmat întrutotul exigențele „bătrânului” Popoviciu, ajungând și el primar al comunei. Acesta este „omul” de care ne vom ocupa în continuare, reactualizând una din „exprimările” sale în alt timp istoric, dar la fel de copleșitor. Este vorba de condiția acestuia de salvator de la „moarte sigură” a sute de evrei din Ungaria și Transilvania de Nord.

¹¹ *Ibidem*

¹² Informația provine de la fiica acesteia, care se numește tot Ileana (și este strănepoata lui Teodor T. Popoviciu), căsătorită cu inginerul Suciu și domiciliată în Oradea. Aceasta ne-a dat un prețios interviu, pe care îl publicăm în prezenta carte.

¹³ *Ibidem*

PRIMARUL TEODOR POPOVICIU – ORGANIZATORUL UNEI „FILIERE” BIHORENE DE SALVARE DE LA MOARTE A EVREILOR (1944)

Înainte de a prezenta activitate de „salvator” a lui Teodor Popoviciu sunt de explicat câteva aspecte, care se aflau într-o strânsă relație cu aceasta. Mai întâi se cuvine a fi remarcat faptul că acesta era, în anul 1944, unul dintre cei mai înstăriți țărani din Vârciorog. Se adăugase la moștenirea sa (din partea propriei familii) cele aproape 10 ha de pământ aduse de tânăra sa soție, Ileana Popoviciu. În felul acesta și-a constituit o adevărată avere (pentru așezarea amintită), care îi putea asigura o existență comodă și fără griji materiale. El nu s-a mulțumit însă cu această situație, ci s-a străduit să-și sporească averea, nefiind obligat să recurgă la alte activități pentru a obține bani.

În altă ordine de idei, segmentarea Bihorului în două județe (unul în România, altul în Ungaria) – determinată de aplicarea dictatului de la Viena (din 30 august 1940) – a avut drept consecință întreruperea comunicării libere între toți locuitorii acestuia (români, maghiari, evrei și alții), datorită unei granițe artificiale,

care trecea doar la câțiva kilometri nord de comuna Vârciorog, astfel că, pentru a-și menține legăturile cu persoane din Oradea, era nevoit să treacă clandestin noua graniță dintre România și Ungaria. Cum el era deja un om cunoscut, a recurs la intermediari, care, la rândul lor, cunoșteau bine realitățile geografice și politice din zona Oradiei, acesta fiind unul dintre centrele nord-transilvane prin care (și spre care) s-au îndreptat unii evrei din Ungaria și Transilvania de Nord, pentru a putea trece, cu succes, frontiera în România, ca să evite o moarte iminentă.

Cercetările pe care le-am efectuat dezvăluie și o altă fațetă a acestei personalități care a ilustrat o atitudine umanitaristă în vremuri de restriște atât pentru evrei, cât și pentru români. El a trebuit să-și „împartă” timpul între cele două sau trei componente ale „rețelei” de salvare pe care a organizat-o, pentru a o face funcțională în perioada de maximă urgență a folosirii acesteia (aprilie-august 1944). La toate acestea ne vom referi în continuare, pentru a descifra un mecanism pe care-l considerăm a fi tipic pentru acele împrejurări riscante și dramatice, când solidaritatea dintre oameni era imperios necesară.

3. Primarul din Vârciorog (în anul 1944), Teodor Popoviciu, organizatorul filierei de salvare a evreilor

Mențiuni documentare despre activitatea primarului Teodor Popoviciu (în anul 1944)

Precizăm, chiar de la început, că acestea sunt sumare¹, dar au o relevanță incontestabilă. Într-o *dare de seamă* semnată de agentul 246 (identificat de noi în persoana plutonierului Vasile Mureșan, care era, într-adevăr, agent secret al Legiunii de Jandarmi²), la 28 mai 1944, acesta face cunoscut faptul că a fost trimis, pentru cercetări, la 21 mai 1944, pe baza unui „ordin de căutare”, a primarului din Vârciorog, despre care Inspectoratul de Jandarmi Timișoara – ca autoritate tutelară – a solicitat o verificare temeinică, deoarece circulau unele informații cu privire la activitățile cu caracter ilegal³ pe care Teodor Popoviciu le-ar fi întreprins, de mai mulți ani încoace.

¹ Dacă cercetările vor fi continuate, este posibilă descoperirea altor informații (mai importante) despre modul cum și-a îndeplinit acesta atribuțiile de primar, desigur în beneficiul comunității. Din perspectiva acestei lucrări (care nu manifestă intenția de a deveni studiu monografic), se poate apela numai la acele consemnări documentare care se referă la anul 1944, care sunt, într-adevăr, destul de puține.

² Vezi Antonio Faur, *România – poartă deschisă...*, p. 108-109.

³ Era vorba de „contrabanda cu aur”, pe care a efectuat-o, împreună cu Deliman Vasile (în urma investigațiilor de teren, am stabilit că acesta, se numea, în realitate, Florea Lasca, din satul Subpiatră). În anul 1943, spre pildă, în urma relațiilor pe care Teodor Popoviciu le avea cu „evreii din Arad și Timișoara, unde se deplasa des” (subl.ns.-A.F.), acesta a procurat obiecte din aur și le-a trecut cu ajutorul lui Deliman Vasile, în Ungaria. Ca o confirmare a acestei informații a fost împrejurarea că Deliman Vasile a fost prins de autoritățile ungare și condamnat la un an de închisoare,

Deplasându-se în comuna Vârciorog, agentul amintit a luat contactul cu primarul Teodor Popoviciu, cu membrii familiei acestuia (a stat de vorbă, de exemplu, și cu una din fiicele acestuia, Ileana Popoviciu, care avea numai 12 ani, încercând să „scoată” de la ea, prin metode specifice profesiei sale, unele informații cu privire la implicarea lui Teodor Popoviciu, în acțiunile de salvare a evreilor⁴).

pe care a executat-o la Oradea (Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, Inv. 32, dos. 45/1944, f. 1059-1059). La rândul său, agentul 246 constată că aceste lucruri sunt adevărate, deci au existat, în toată perioada 1940-1944, legături de „afaceri” între comercianții din Oradea și cei doi menționați (Teodor Popoviciu și Vasile Deliman, adică Florea Lasca), care au făcut contrabandă cu obiecte de aur, realitate despre care au aflat și autoritățile jandarmerești. Acestea ori n-au cunoscut întregul adevăr (adică faptul că, sub acoperirea că se realiza o contrabandă cu aur, se desfășura o activitate de trecere clandestină, cu ajutorul unei filiere bine puse la punct, a unor evrei din Ungaria și Transilvania de Nord în România), ori au preferat să se ocupe de aspecte ce aparțineau dreptului penal și care cădeau sub incidența legii. Așa cum rezultă din alte surse (la care apelează prezenta lucrare), jandarmii bihoreni cunoșteau și alte fapte ale primarului din Vârciorog și ale colaboratorului său Florea Lasca din Subpiatră, care constau însă în efectuarea unor acțiuni de salvare a evreilor aflați pe teritoriul orașului Oradea și a părții de nord a județului Bihor.

⁴ Aceste informații ne-au fost furnizate de către Ileana Popoviciu (căsătorită Suciuc), domiciliată în Oradea, care ne-a povestit, cu umor, episodul în care agentul Vasile Mureșan a încercat s-o păcălească, pentru a o face să mărturisească faptul că l-a însoțit pe tatăl său la frontiera dintre România și Ungaria, care trecea prin satul Subpiatră. Dacă ar fi recunoscut acest lucru, ar fi urmat întrebări referitoare la ceea ce „a făcut acolo”, la graniță, primarul

Agentul menționează că a „constatat în rândul locuitorilor din comuna Vârciorog „unele nemulțumiri contra primarului”, fiindcă aceasta nu s-ar „ține de serviciu” și nu „se interesează de administrația comunei”, deci nu-și îndeplinește – în mod corespunzător – atribuțiile de primar, ci este „veșnic plecat pe drumuri după afacerile lui personale la Arad și Timișoara”, având „legături cu diferiți indivizi suspecți”⁵ (subl.ns.-A.F.).

Este evident că afirmațiile agentului de pază aveau ca sursă discuțiile acestuia cu locuitorii din Vârciorog, în rândul cărora s-au aflat și unii care nu-l prea simpatizau pe primar⁶, ori chiar îl invidiau pentru situația sa materială prosperă (comparativ cu „lumea” săracă a comunei, care se confrunta cu mari dificultăți economice). Agentul menționa,

Teodor Popoviciu. Era dificil să se ofere „explicații” care să nu-l aducă pe acesta într-o situație fără ieșire și să recunoască adevărul că se ocupa cu „trecerea clandestină” a evreilor din Ungaria în România.

⁵ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 45/1944, f. 1058-1059

⁶ Erau, desigur, „intrigați” de faptul că primarului „îi mergea bine”, că era plecat adesea la Arad și Timișoara, ceea ce trezea suspiciuni, cum că ar fi fost „băgat în afaceri dubioase”, precum contrabanda cu metale prețioase. Într-un fel, această „interpretare” a situației a avut și un sens pozitiv, deoarece era escamotată principala preocupare a primarului, aceea de organizator al „filierii” de trecere clandestină a graniței de către evreii pe care, apoi, îi găzduia și trimitea, cu călăuză sigură (propria soție, Ileana) la Arad. Altfel spus, jandarmii se aflau pe o „pistă” secundară, acuza de contrabandist fiind extrem de dificil de dovedit, fiindcă n-a fost surprins niciodată într-o asemenea situație.

în raportul său, și faptul că, în 25 mai 1944, primarul din Vârciorog a „fost vizitat de un individ străin”⁷ (probabil un avocat din Timișoara), fără să se poată stabili „ce a căutat” acesta în comună. Putem, ca ipoteză, să admitem că acest necunoscut era unul dintre oamenii cu care colabora Teodor Popoviciu pentru a-i plasa pe evreii refugiați din Ungaria și Transilvania de Nord în orașele Arad și Timișoara. Ambele centre urbane din vestul țării au constituit ținte prioritare pentru evrei și, ca atare, interesul primarului era statornic pentru a menține active relațiile sale cu Comunitățile evreilor din Arad și Timișoara, precum și cu unii reprezentanți ai autorităților.

Reține, cu deosebire, atenția precizarea din același document referitoare la gândurile de care era animat (comunică numai cu oameni cu care colabora pe „linie administrativă” și despre care credea că sunt discreți, ceea ce uneori nu se întâmpla): „A afirmat față de subnotarul Hodișan⁸ că *tot evreii ne scot din impasul în [prin] care trece țara, deci cu ei trebuie să trăim*”⁹ (subl.ns.-A.F.). Așadar, primarul Teodor Popoviciu a „manifestat activ unele convingeri pozitive față de etnicii evrei, într-un moment, în care aceștia erau tratați discriminatoriu, iar în nord

⁷ Antonio Faur, *The contributions of mayor Teodor Popoviciu (from Vârciorog), Bihor county to the salvation of hundreds of Jews from „certain death” (1944)*, în *Studia Europaea*, 2008, nr. 3, p. 101. Idem, *Contribuția primarului Teodor Popoviciu (din Vârciorog, județul Bihor), la salvarea de la „moarte sigură” a sute de evrei (1944)*, în Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” ...*, p. 35

⁸ Iată una din „sursele” de informare ale agentului 246.

⁹ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 45/1944, f. 1058-1059

autoritățile horthyste organizau ghetourile, între care cel mai mare a fost la Oradea, deci destul de aproape de satul Vârciorog”¹⁰. A exprima, în mai 1944, convingerea că evreii vor fi un element sigur de sprijin pentru statul român era o dovadă despre spiritul vizionar al primarului din Vârciorog care a acționat și în funcție de aceste considerații ale sale, desprinse de orice realitate de ordin material.

Modul de organizare și funcționare a „filierii” Popoviciu

Așa cum am apreciat în rândurile precedente, Teodor Popoviciu, având o poziție avantajoasă (ca primar al comunei Vârciorog), a întreținut pe tot parcursul celor patru ani (1940-1944) relații active cu evreii din Bihorul de Nord, aflat sub administrație ungară. El a reușit, totodată, să formeze o „echipă” de colaboratori (din care cunoaștem câțiva, rămânând ca în viitor să fie identificați și alții, printr-un efort de cercetare precis direcționat), cu care a constituit, în 1944, o veritabilă „filiară” de salvare a evreilor, care a fost și deosebit de eficientă¹¹.

¹⁰ Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” ...*, p. 35-36

¹¹ Această afirmație va fi susținută de argumentația documentară pe care o vom prezenta în continuare. Reținem, deocamdată, opiniile în această chestiune formulate de un publicist care s-a ocupat de o asemenea problemă: „Din cercetările noastre rezultă că majoritatea tentativelor de refugiu peste hotarul româno-maghiar nu au avut loc conform unor planuri bine cumpănite și puse la punct de salvatori specializați, că a fost vorba de încercări individuale, întâmplătoare, de cele mai multe ori făcute la noroc. *Au fost însă și persoane care au salvat evrei în mod organizat*” (subl.ns.-A.F.) (Zoltàn

Elementele definiției ale unei „filieri” de salvare au fost următoarele:

1. *existența unui traseu* al acesteia (configurat în raport cu realitatea geografică concretă și cu dificultățile întâmpinate la trecerea graniței);
2. *activitatea unui organizator* al ei, care să poată perfectă relații cu cei implicați, încât „filiera” să funcționeze fără eșecuri;
3. *utilizarea unor călăuze „specializate”*, care cunoșteau perfect locurile prin care erau trecuți, în mod clandestin, evreii și apoi transportați la Arad și Timișoara.

I. Traseul „filierii” Popoviciu

Acesta rezultă, cu deosebire, din interviurile pe care le-am luat unor martori oculari (și care sunt reproduse integral). Evreii aflați pe teritoriul Bihorului de Nord, cu deosebire în zona orașului Oradea (unde aproape toți au fost ghetoizați) au resimțit, cu acuitate, dorința de a fugi din Ungaria în România¹² cu ajutorul unor persoane implicate

Tibori Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, traducere de Florica Perian, [Editura] Compania, [București, 2005], p. 203). Acestora din urmă le-a aparținut și primarul Teodor Popoviciu, a cărui activitate a fost necunoscută până în anul 2008, când am publicat, în *Studia Europaea* (nr. 3, p. 101-108) o lucrare (în limba engleză) despre acesta.

¹² Mărturii concludente în acest sens pot fi găsite în *Jurnalul Evei Heyman*, care nota - în ziua de 19 martie 1944 - că asupra evreilor din Ungaria s-a abătut o mare „nenorocire”, fiindcă au „venit

nemții”, adică Ungaria a fost ocupată de naziști. Mama ei și-a „exprimat dorința” ca soțul ei, împreună cu socialistul Alexandru Freidlander, să „fugă peste graniță, în România (subl.ns.-A.F.), chiar în noaptea aceea, căci ei erau în...mare primejdie...”. Eva Heyman a mai transcris una din afirmațiile alarmante ale mamei sale, și anume aceea „că oamenii cinstiți au trebuit mereu să se refugieze din această țară, căci altfel erau întemnițați ori asasinați” (Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin. Micul meu jurnal*, traducere de Oliver Lustig, Editura Alex, București, 1991, p. 75). Tatăl ei adoptiv, Béla Zsolt, le „spunea tuturor (în 21 martie 1944-n.n.) că trebuie procurate documente false și trebuie trecut în România” (subl.ns.-A.F.). Bunicul, la rândul său, era preocupat de salvarea aceluiași ginere, care era un talentat gazetar de stânga, făcând unele încercări de a-i procura „documente false” (*Ibidem*, p. 79) pentru a se putea refugia în România. Era evident pentru toți evreii care au avut presimțiri sumbre cu privire la viitorul lor apropiat, că România era o „țară a speranței”, un loc unde, dacă ar fi ajuns, ar fi fost feriți de primejdia aplicării – și în cazul lor – a „soluției finale”. Înainte de a fi dusă, împreună cu întreaga ei familie, în ghetoul din Oradea, aceeași autoare a unui document memorabil mai preciza faptul că a venit de la Budapesta un verișor de-al său, care a „furat” de la hotelul „Panonnia” (la care lucra) acte false pentru mama și tatăl său (*Ibidem*, p. 92). În acel moment însă, bunica sa a făcut o scenă teribilă, manifestându-se împotriva plecării celor doi în România și acuzându-i că aceștia vor s-o lase pe ea „în locul lor” iar fasciștii o vor ucide (*Ibidem*). De asemenea, ea a „început să urle”, cei doi renunțând, ratând astfel „ultima șansă” de a ajunge în libertate (*Ibidem*, p. 93). Au fost și ei transportați în ghetoul orădean. Am stăruit asupra acestor episoade autentice, pentru a pune în evidență starea de spirit a unor intelectuali de marcă evrei din Oradea, care au fost conștienți de pericolul ghetozării și distrugerii lor fizice, dar nu s-au dovedit capabili să acționeze pentru a trece frontiera în România, unde puteau scăpa cu viață. Parcă o fatalitate istorică i-a împiedicat, ca și pe alți conaționali de-ai lor, să facă „pasul necesar” spre libertate și

în așa-numitele „filiiere” de trecere a frontierei, dintre care una a fost cea organizată de primarul Teodor Popoviciu, despre care am reușit să depistăm informații certe. Acestea au fost deosebit de utile pentru operația de reconstituire a activității concrete, fapt care ar fi trebuit reconstituit de multă vreme. Abia acum avem această posibilitate, prin intermediul prezentei lucrări, ale cărei rezultate sunt edificatoare.

Au o valoare argumentativă constatările dintr-o *Dare de seamă* asupra activității informative desfășurate în județul Bihor (în perioada dintre 18-23 august 1944), care conține mențiuni cu privire la „individul Florea Lasca, zis și Deliman” și la soția „comerciantului” Gavrilă Nicoruț, ambii din satul Subpiatră, unul dintre cele mai active „puncte de trecere” clandestină a evreilor „ce vin din Ungaria”. Cei doi au prestat următoarele „servicii”: au înlesnit (mai exact au realizat –n.n.) trecerea” evreilor, după care i-au găzduit în casele lor din localitatea respectivă, apoi le-au procurat „haine țărănești”, pentru că numai „deghizați” puteau „călători mai ușor”¹³ până la Arad și Timișoara.

Dintr-o altă dare se seamă, semnată la 24 mai 1944, de agentul 245, aflăm că în zona de frontieră dintre localitățile Mierlău și Hotar (aceasta din urmă fiind sediul comunei în care era situat satul Subpiatră) „se fac cele mai multe treceri clandestine peste frontieră din Ungaria în

viață. Au fost, totodată, evrei cu un spirit temerar pronunțat și cu analiza clară a situației. Aceștia au apelat la „filiierele” salvatoare.

¹³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 43/1944, f. 822

România și invers, prin faptul că, în teritoriul cedat Ungariei, calea ferată Oradea-Cluj se află în imediata apropiere a frontierei, *cei interesați transportându-se cu trenul până în această regiune*¹⁴ (subl.ns.-A-F.). Comandantul Legiunii de Jandarmi Bihor a dat dispoziție, în 31 mai 1944, pentru luarea urgentă a unor măsuri de control¹⁵ asupra acestui fenomen, care luase o amploare ce nu mai putea fi ignorată.

Așadar, prin localitățile apropiate de frontieră, cum a fost comuna Hotar și satul Subpiatră, s-au realizat, prin filiera „Popoviciu”, numeroase treceri clandestine de evrei. Aceștia erau aduși de la Oradea cu ajutorul unor oameni de contact sau de către călăuze care proveneau din așezările menționate (în documente sunt amintite Florea Lasca, Teodor Rotar și Gavrilă Nicoruț). Acțiunea se desfășura pe timpul nopții, când riscurile de a fi prinși de grănicerii unguri și români, ca și de jandarmi, erau mai mici. Pe parcursul unei zile sau a maximum trei, aceștia erau ascunși cu mare grijă, timp în care erau îmbrăcați în haine țărănești, ca să treacă neobservați. Nu era o treabă ușoară, deoarece nu se găseau întotdeauna haine potrivite pentru copii și părinți.

Un alt moment segment „filierii” era cel de la Subpiatră și Hotar la casa primarului din Vârciorog, Teodor

¹⁴ *Ibidem*, f. 1073

¹⁵ *Ibidem*. Notăm cele trei „măsuri” care trebuiau concretizate: 1. să se facă „pânde cât mai dese pe itinerariile de scurgere” a refugiaților evrei; 2. postul de jandarmi să „patruleze cât mai aproape de frontieră” (pentru a diminua numărul celor care treceau în mod „fraudulos”) 3. să fie cercetate toate „pădurile” în care s-ar fi putut „ascunde” evreii care au reușit să fugă din Ungaria.

Popoviciu. Aici grupurile aduse peste câmp erau din nou adăpostite una sau mai multe zile, pentru efectuarea pregătirilor în vederea transportării lor de la Vârciorog la Dobrești, apoi cu trenul la Arad.

Din interviul luat fiicei lui Teodor Popoviciu, Ileana, a rezultat tot ceea ce se întâmpla în gospodăria primarului. Dacă era vorba de un grup de numai 4-5 persoane (care constituia de obicei o singură familie), atunci acesta era cazat în camera de la drum (cea care, la țară, este considerată camera pentru oaspeți, fiind mai bine mobilată și îngrijită). În situația că erau aduși mai mulți, atunci primarul îi adăpostea în podul cu fân de deasupra grajdului, care era – după constatarea noastră directă – suportabilă. Erau folosite cearceafuri, pături și perne curate și, dacă ne gândim la nopțile de vară (iunie-august), putea fi plăcut. Acest pod al grajdului a rămas neschimbat, ca și casa primarului, ceea ce conferă o mare doză de veridicitate unei reconstituiri filmate, cum am făcut și noi cu prilejul recentei deplasări în zona principală de activitate a „filiei” Popoviciu.

În zilele când se făcea popasul în gospodăria primarului din Vârciorog, familia acestuia se ocupa de prepararea mâncării pentru refugiați (de cele mai multe ori erau tăiate găini), ca și de „rezolvarea problemei” deghizării eficiente, în haine țărănești¹⁶, a tuturor acestora. Copiii lor

¹⁶ Îndrumând zeci de grupuri de evrei spre Arad, Teodor Popoviciu și soția sa, Ileana, erau preocupați nu numai de îmbrăcarea lor în haine țărănești locale, pentru a nu fi identificați și arestați de jandarmi și polițiști, ci și de păstrarea unui număr de asemenea haine, pentru a fi utilizate de seriile următoare. Chiar și acest lucru presupunea eforturi reale, astfel că erau aduse de la Arad, în „străițile” Ilenei Popoviciu toate acestea, apoi, dacă era cazul, erau

(cei mai mici) se jucau cu animalele și păsările din curte, astfel ca stresul experienței prin care treceau să fie uitat, integrarea într-o viață normală de la țară având efecte psihologice benefice chiar și pentru părinți, care erau profund îngrijorați pentru soarta lor¹⁷. Totul era organizat de primarul din Vârciorog pentru ca acțiunea să se finalizeze în forma scontată, care să exprime certitudinea salvării refugiaților evrei veniți din Ungaria și Transilvania de Nord.

În următoarea fază a activității salvatoare, cel mai important rol îl avea Ileana Popoviciu, care îi conducea pe refugiații evrei, prin păduri, spre Dobrești, atât pe jos, cât și cu căruța, omul de încredere fiind Petru Malița¹⁸, care a făcut parte din „filiera” Popoviciu, transportând multe grupuri de evrei prin locuri mai puțin frecventate de lume, asigurând astfel „securitatea” traseului dintre Vârciorog și Dobrești.

completate cu alte elemente de îmbrăcăminte pentru femei și bărbați, tineri și bătrâni.

¹⁷ Ei se gândeau la ce-i așteaptă pe parcursul drumului, în tren și în Arad, precum și la o posibilă plecare mai departe, spre București, unde unii doreau să se stabilească, iar alții plecau spre Palestina, deoarece exista o febrilă activitate a mișcării sioniste în această direcție. Doar dacă erau prinși și condamnați ajungeau în Lagărul de la Târgu Jiu, de unde au fost eliberați toți după 23 august 1944. Deci, n-a murit niciunul, astfel că România a confirmat sintagma că era o autentică „poartă deschisă” spre viață și libertate.

¹⁸ Considerăm că, în viitor, ar fi utile investigații pentru a cunoaște cât mai multe lucruri despre căruțașul Petru Malița din Vârciorog și familia sa, fiindcă și acesta a contribuit la acțiunea de salvare a evreilor veniți din Ungaria și Transilvania de Nord. Pentru aceasta, se impune o deplasare în comuna Vârciorog, în vederea „procurării” de informații exacte și, dacă e posibil, cât mai cuprinzătoare.

De la Dobrești, unde se afla gara de pornire spre Arad, începea ultima componentă a traseului, care presupunea și anumite riscuri, mai ales cel de a fi prinși de autorități și trimiși în fața instanțelor de la Timișoara. Trenul de la Dobrești la Arad constituia o veritabilă aventură palpitantă, care se sfârșea, în mod frecvent, cu bine.

Ajunși în gara din Arad, tensiunea renăștea, deoarece se aflau în preajmă polițiști, jandarmi și agenți secreți, care desfășurau și activități de „surprindere” a evreilor trecuți „fraudulos” frontiera, care cădeau sub incidența legilor. Fiica Ilenei Popoviciu relatează faptul că mama sa, Ileana, care era *călăuza* grupurilor de evrei – pentru că aceștia, dacă erau cercetați de poliție sau jandarmi (ceea ce s-a și întâmplat) să nu fie identificați, lua toate actele de identitate și le ascundea sub brâul pe care îl purta, în ideea că nimeni nu s-ar fi gândit să caute tocmai acolo. Într-un asemenea caz, Ileana Popoviciu, fiind cu un pas în urma jandarmilor, și-a desfăcut brâul și a dat drumul la documente, care au căzut pe jos și, astfel, a scăpat de emoția unei arestări și condamnări pentru favorizarea celor trecuți fraudulos frontiera. Aceste fapte, aparent lipsite de importanță, care confirmă existența unor riscuri, din perspectivă contemporană ar putea constitui premisa pentru un *film artistic*, al cărui scenariu¹⁹ se poate inspira din prezenta reconstituire istorică.

La finele acestei restituiri se degajă adevărul că „*filierea*” Popoviciu a avut un traseu riguros gândit și urmat, de la Oradea la Subpiatră și Hotar, apoi la Arad. El și-a

¹⁹ Pe parcursul investigațiilor noastre ne-a apărut, ca o necesitate, transpunerea cinematografică a unei asemenea experiențe umane, deoarece există toate datele pentru o realizare de succes.

dovedit utilitatea și nu a fost depistat de autoritățile ungare și române, menținându-se într-un anonimat deplin, până în zilele noastre, când fiica primarului din Vârciorog ni le-a dezvăluit în interviul pe care-l publicăm în prezenta carte.

„Arhitectul” acestei „rețele” de salvare a fost Teodor Popoviciu, care a beneficiat de colaboratori discreți și eficienți, reușind performanța de a scăpa de la o „moarte sigură” sute de evrei, fapt confirmat – prin document oficial – de către prim-rabinul ortodox al Aradului, Joachim Schreiber.

II. Organizatorul „filierii” salvatoare

Primarul Vârciorogului a fost înzestrat cu o inteligență practică ieșită din comun și cu o neobișnuită capacitate de relaționare cu ceilalți. În mediul rural, asemenea oameni erau considerați lideri de necontestat, care puteau fi urmați în toate întreprinderile lor. Dispunea și de o experiență extrem de utilă ca șef al administrației comunale, postură în care a cunoscut complexitatea vieții social – economice locale, în context județean. Intuiția sa în ce privește evoluția lucrurilor în spațiul românesc și cu privire la destinul istoric al evreilor (care ne puteau acorda, în viitor, un ajutor) este surprinzătoare. Ea ne face să credem că Teodor Popoviciu a fost un reprezentant al elitei politice rurale, din timpul celui de-al doilea război mondial, fiind apreciat de contemporani și contestat în același timp. Dar, n-ar fi fost o personalitate adevărată, dacă n-ar fi incomodat pe nimeni.

Remarcăm, totodată, priceperea acestuia de a naviga printre dificultățile momentului, menținându-și postul de

primar și organizând una dintre cele mai eficiente rețele de salvare a evreilor din Ungaria și Transilvania de Nord, a cărei existență – bine camuflată – a fost, cu adevărat, descoperită după multe decenii. Și această realitate este semnificativă, în sensul că autoritățile n-au reușit să-l prindă asupra faptelor evocate de noi în această lucrare și să-l condamne. Dacă în familia sa nu s-ar fi păstrat cu grijă documentul trilingv (română, maghiară și ebraică) semnat de prim-rabinul ortodox al Aradului, Joachim Schreiber, am fi fost în situația de a nu cunoaște un capitol de inteligență practică și spirit de solidaritate cu cei ajunși să fie amenințați de moarte, pe care l-a „scris” Teodor Popoviciu, împreună cu colaboratorii săi, în anul 1944.

Cum n-am găsit în arhive decât referiri la comportamentul și abilitățile primarului, suntem nevoiți să apelăm – pentru a creiona un portret spiritual al său – la amintirile membrilor familiei sale. Astfel, reținem următoarea caracterizare pe care i-o face fiica sa Ileana: „Era un bărbat înalt, cu ochi albaștri, foarte apreciat și respectat, stimat de toată lumea și cuvântul lui era cuvânt, promisiunile sale nu erau făcute numai așa, vorbe în zbor. Ceea ce spunea, totdeauna era așa”.

Una dintre nepoatele sale (Ana Vuc), pe care am intervievat-o, remarca alte calități ale lui Teodor Popoviciu, care era, în opinia sa, „un om foarte harnic, drept și corect. El avea servitori, dar îi puneă cu el la masă”, nefăcând nici o deosebire între aceștia și propriii copii. De fapt, primarul din Vârciorog „pe toată lumea o trata omenește”²⁰.

²⁰ Vezi interviul este reprodus integral în această carte.

Au fost reținute, așadar, acele întâmplări care dezvăluiau comportamentul moral (era corect în relațiile sale cu ceilalți) al primarului, care îi respecta pe oamenii cu care lucra (în propria sa gospodărie sau în alte împrejurări locale, între care și în acțiunea de salvare a evreilor).

Chiar și impresiile celor apropiați atestă un model exemplar pentru ceilalți. La toate acestea se adaugă spiritul său de întreprinzător, preocuparea permanentă pentru a-și spori averea, care era pe atunci, ca și acum de altfel, temeiul unei popularități sigure.

Examinând aceste informații incomplete, dar și fotografia lui Teodor Popoviciu (reprodusă în această carte), putem conchide – fără riscul unei prea mari erori de judecată – că primarul din Vârciorog avea disponibilități reale de organizator al unei rețele de salvare a evreilor. Era un om curajos, obișnuit cu riscul, care se afla în excelente relații cu evreii din România și Transilvania de Nord. El a analizat cu atenția necesară posibilitățile existente și a ajuns la concluzia că poate organiza o „filieră” care să funcționeze fără dificultăți majore.

A și procedat la fapte, pe baza unui plan concret, în sensul că și-a găsit oamenii care să participe la acțiunile de salvare, găzduire și transport a evreilor la Arad, stabilind totodată modul cum trebuie să se procedeze în toate ocaziile.

Pentru a nu fi acuzat de autorități (deși a fost urmărit și s-au adunat informații nu prea favorabile pentru el), primarul Teodor Popoviciu s-a situat la o oarecare „distanță” de călăuze, pe care însă le controla în permanență, pentru a nu fi comisă nici o eroare.

„Filiera” organizată de Teodor Popoviciu și-a împlinit rosturile, cei implicați în activitatea acesteia

reușind să salveze evrei prizoniți și terorizați, expuși dispariției fizice, care au recurs la ajutorul acestuia. Conform atestatului dat de prim-rabinul Comunității ortodoxe din Arad, Joachim Schreiber, rezultă – fără nici un echivoc- faptul că acesta (împreună cu colaboratorii săi, despre care oferim în continuare câteva date concrete) a salvat „de la moarte sigură” sute de evrei”²¹.

Din acest document, de o valoare incontestabilă, sunt de reținut toate aprecierile referitoare la primarul din Vârciorog:

1. acesta a avut o comportare „humană și exemplară” față de evreii care „au căutat refugiu” în România;
2. prin nobilele sale fapte, el a „câștigat încrederea și toată cinstea evreimii locale”;
3. a „salvat de la moarte sigură viața sutelor de evrei” din Ungaria și Transilvania de Nord, cu „tot riscul legilor din acele timpuri”, care pedepseau aspru pe cei implicați în asemenea acțiuni ilegale;
4. el nu numai că găzduit, hrănit și i-a ascuns pe evrei, ci le-a asigurat condiții de existență liberă pe teritoriul României.
5. aceste demersuri ale primarului din Vârciorog, Teodor Popoviciu, l-au determinat pe prim-rabinul Joachim Schreiber, să-l „recomande” tuturor „comunităților evreiești și fraților evrei”,

²¹ Antonio Faur, *România- „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor...*, p. 236-237

pentru ca aceștia, în situația că i-ar solicita, să-i dea „tot concursul”²².

A fost un gest de onoare și recunoștință, de care primarul n-a mai putut beneficia, deoarece a murit nu peste mult timp.

Documentul semnat de o înaltă autoritate religioasă a evreilor de confesiune ortodoxo-israelită din Arad, care cunoștea cel mai bine activitatea de organizator al unei „filii” de salvare a evreilor de către Teodor Popoviciu, a fost scris în trei limbi (română, ebraică și maghiară) și înmânat familiei celui în cauză. Această familie l-a păstrat până astăzi și mi-a dat acordul să-l tipăresc, fapt pentru care îi mulțumesc și cu această ocazie.

Calitatea unei „filii” a fost conferită de priceperea și talentul călăuzelor, care s-au confruntat cu dificultăți reale, depășite însă prin iscusință și cunoașterea „terenului de acțiune”, cu toate avantajele și capcanele pe care acesta le presupunea. Astfel, călăuzele care treceau peste graniță grupurile de evrei, știind pe unde se pot realiza asemenea activități, erau capabile să parcurgă pe jos, împreună cu grupurile de evrei, distanțe mari, prin păduri, pe dealuri și câmpuri, pe timp de noapte mai ales, fără să poată fi prinși de jandarmi. În același timp, soția primarului se familiarizase cu metodele de transport cu trenul spre Arad.

Datorită faptului că din numărul mare de călăuze au fost menționate până acum prea puține (cele mai multe rămân încă în anonim), am considerat că este utilă consemnarea celor identificate de noi. Este vorba de câțiva locuitori din zona comunelor Vârciorog și Hotar (în cadrul acesteia, cu deosebire din satul Subpiatră).

²² *Ibidem*

III. Călăuzele

1. Florea Lasca

Locuitor din satul Subpiatră, a cărui casă există și astăzi, în aceeași așezare, unde trăiește și fiica sa Ana (căsătorită Buciu), căreia i-am luat un interviu (reprodus în această carte).

A fost un om cu simț gospodăresc dezvoltat, care s-a acomodat timpurilor, practicând și alte „întreprinderi”, în afara muncilor agricole. Numele său apare în documente la 19 iulie 1944, într-o notă a unui subofițer de jandarmi. Acesta îi face cunoscut comandantului Legiunii de Jandarmi Bihor următoarele: *„În gara Holod am fost informat că un individ cu numele Lasca Florea a lui Deliman din comuna Subpiatră se ocupă...cu traficul cu evrei, care trec frontiera în România în dreptul comunei Hotar și Subpiatră. Astfel, numitul a reușit a trece mai multe grupuri de evrei, pe care i-a îmbrăcat în haine țărănești, cu sumane și opinci, scăpând astfel controlului din gări”*²³ (subl.ns.-A.F.).

La 21 iulie 1944, Legiunea de Jandarmi Bihor trimitea un ordin secret Postului de Jandarmi din Holod (comună prin care trecea trenul spre Arad), pentru ca acesta să ia „măsuri” de identificare și prindere a „susnumitului” în această gară, în momentul când se întoarce de la Arad, după care să i se facă o „percheziție corporală amănunțită”.

Legiunea de Jandarmi Bihor informa Biroul Garnizoanei Tinca al căpitanului I. Hera (care efectua

²³ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 45/1944, f. 2649

cercetările referitoare la evrei) despre activitățile lui Florea Lasca care, până „în prezent a reușit a strecura mai multe grupuri de evrei”²⁴ (subl.ns.-A.F.), din Ungaria în România, pe care i-a deghizat în „haine țărănești”, astfel că au scăpat de controlul jandarmilor.

Așadar, Florea Lasca se afla în atenția autorităților, care îl urmăreau prin gări și în locul de baștină, fără să-l poată prinde.

Dintr-un raport asupra activității informative (desfășurate pe teren, în perioada 18-23 august 1944) reiese că Florea Lasca (zis Deliman) a înlesnit trecerile clandestine, peste frontiera dintre Ungaria și România, a unor grupuri de evrei, pe care i-a găzduit și îmbrăcat în haine țărănești pentru ca, astfel „deghizați”, aceștia să poată „călători mai ușor până la Arad și Timișoara”²⁵.

În interviul său, Ileana Popoviciu (Suciu) își amintea de doi locuitori din Subpiatră care au contribuit, în mod direct, la acțiunea de salvare a evreilor. Unii dintre ei avea porecla Diliman, numele său real fiind Florea Lasca. La rândul ei, fiica sa Ana (căsătorită Buciu) a confirmat acest lucru: „Îi aducea (pe evreii din nordul graniței cu Ungaria), noaptea și îi ținea aici până îi ducea la Vârciorog”²⁶,

²⁴ *Ibidem*, f. 2444. În același document se precizează faptul că Florea Lasca se „ocupă cu traficul cu evrei, din cei care trec frontiera din Ungaria”, precum și cu „contrabanda cu aur, în care scop foarte des călătorește la Arad și Brad, de unde procură aurul, pe care, apoi, îl trece în Ungaria, unde îl valorifică”.

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*, dos. 43/1944, f. 822. Raportul a fost adus la cunoștință de prefectul Județului Bihor, deci activitatea lui Florea Lasca a intrat în circuitul național de informații administrative. Aceste documente

trecându-i peste câmp și dealuri, prin locuri mai puțin umblate, pentru a nu fi văzuți. În Vârciorog, drumul trecea peste un deal înalt, pe lângă un grup de copaci (dintre care mai există și astăzi câțiva), care pot fi văzuți din curtea casei lui Teodor Popoviciu.

De altfel, după cum am mai scris în altă parte a lucrării, acest traseu era fixat cu mare atenție și prudență, el traversând proprietățile primarului din Vârciorog, deci nu erau accesibile oricărui locuitor curios, care ar fi putut descoperi ceea ce se întâmplă, după care ar fi dat veste altora și, astfel, nu era greu să afle și jandarmii.

Ana Vuc mărturisește că a impresionat-o modul cum arătau evreii cu care s-a întâlnit în casa părintească: „Parcă-i văd și acum, că între ei erau niște doamne frumoase tare și tinere”.

2. Teodor Rotar

Despre acesta dispunem de date sumare, provenite de la persoanele interviewate. Ileana Popoviciu (Suciu), spre exemplu, își aducea aminte, cu prioritate, de faptul că tatăl său „avea mare încredere în unul Șaica” din satul Subpiatră, important colaborator al tatălui său, pentru că el – în calitate de călăuză – trecea evreii peste graniță, din Ungaria în România. Nu era un nume, ci o *poreclă*, pe care ne-a

(din care am citat) confirmă faptul că, în calitatea sa de călăuză, Florea Lasca din Subpiatră a trecut peste frontieră un număr important de evrei (fără să fi precizat exact), scăpându-i de la moarte, înscriindu-și numele printre salvatorii acestora. El a fost urmărit de jandarmi pentru a fi prins și judecat.

„descifrat-o” fiul său adoptiv, Crăciun Buciu, pe care l-am intervievat.

Prin urmare, aflăm de la acesta că porecla de „Șaica” dată lui Teodor Rotar era răspândită în Subpiatră și în alte localități apropiate, oamenii preferând în locul numelui porecla.

De menționat că, la întrebarea dacă Teodor Rotar (zis „Șaica”) era „implicat în vreo acțiune de trecere a refugiaților evrei peste frontieră”, Crăciun Buciu răspunde cu fermitate: „Era”. Interesantă este și următoarea precizare a acestuia: „Evreii...or trecut pe aici pe la noi, și Șaica cu Dilimanu, îi ducea la Vârciorog și de acolo îi ducea la Arad” (subl.ns.-A.F.).

Trecerile peste graniță, după părerea lui Crăciun Buciu, se făceau ziua și noaptea, pentru că aceasta segmenta localitatea Subpiatră, chiar prin mijlocul ei (o treime fiind anexată de Ungaria și două treimi rămânând în România). Nu erau dificultăți atât de mari, fiindcă grănicerii români și unguri se înțelegeau. Uneori se întâlneau la crâșma din sat, unde chefuiau. Aceste „relații” au fost favorabile celor două călăuze (Florea Lasca și Teodor Rotar), care au putut să-și vadă, fără teamă, de acțiunea lor de aducere, peste frontieră, a unor evrei.

Este, deci, incontestabil faptul că partea de filieră care funcționa în zona graniței, neîndoielnic de o utilitate deosebită, era eficientă și datorită celor două călăuze, care îi duceau mai departe, până la Vârciorog și, uneori, până la Arad, pe evreii salvați de la moarte, prin trecerea lor clandestină peste granița dintre Ungaria și România.

3. *Ileana Popoviciu*

Dacă sursele documentare pe care le-am parcurs până acum nu conțin referiri la activitatea Ilenei Popoviciu (*soția* primarului Teodor Popoviciu), totuși am avut șansa de a cunoaște – din interviul acordat de fiica sa – o prezență importantă în acțiunea generală, care se finaliza prin ducerea evreilor la Arad. Evident, se putea presupune că, în modul cum au fost găzduiți și hrăniți evreii ajunși în casa primarului Teodor Popoviciu, un rol decisiv l-a avut soția sa, care a recurs și la ajutorul rudelor, pentru a crea condiții omenești refugiaților de dincolo de graniță, din Ungaria. Această realitate a fost surprinsă de martora în discuție : „Evreii care erau la noi, erau oaspeți cu copii, cu tineri, mai în vârstă, toate categoriile de persoane au fost găzduite. Când erau mai mulți înăuntru, într-o cameră, dormeau câți aveau loc, și ceilalți în podul grajdului”.

Aflăm, de asemenea, care era „imaginea” Ilenei Popoviciu în amintirea fiicei sale: „Mama era o femeie foarte calmă, liniștită, bună gospodină. Ne-a crescut pe toți curați. De fapt, educația din familie era ca, nu cumva, să atingem vreodată un lucru care nu ne aparține”.

Și un alt pasaj din textul interviului de care facem uz este de un real interes documentar, ceea ce ne determină ca să-l reproducem: „cum să vă spun, *era o mișcare continuă, adică venea un grup de 3-4 persoane, poate și copiii, depinde, cum se nimerea. Îi duceau la Dobrești, la gară. Mama mergea cu trenul, cu ei. Dacă era cazul, pe femei le îmbrăca în haine țărănești și pe bărbați îi îmbrăca țărani și mergea cu grupul, îi ducea cu căruța, dacă erau mai mulți îi ducea pe jos, prin pădure, însoțiți de mama*” (subl.ns.-A.F.).

*4. Ileana Popoviciu, soția primarului din Vârciorog,
care a avut rolul de gazdă și călăuză*

Așadar, se forma un grup (de 3-4 persoane sau, uneori, mai mulți), după care acesta pornea la drum spre gara din Dobrești. Deplasarea se făcea pe jos sau cu căruța, după împrejurări. Călăuză era Ileana Popoviciu, care cunoaște bine pădurea prin care treceau, evident pe cărări mai puțin frecventate, pentru a nu se întâlni cu nimeni. Ea îi

însoțea, mai departe, pe membrii grupului, în călătoria lor cu trenul spre Arad.

Ajungând în acest oraș din vestul țării, Ileana Popoviciu îi conducea la sinagoga ortodoxă, unde îi „preda” prim-rabinului Joachim Schreiber sau „oamenilor” acestuia, care se ocupau de adăpostirea lor și de pregătirea unor acte, pentru a fi transportați la București.

Aradul era principalul centru spre care se îndreptau, din mai multe direcții, evreii salvați (atât cei din Ungaria, de la Budapesta, Békéscsaba și Oradea, cât și cei din România, din satele apropiate de graniță, pe unde erau trecuți, apoi din Ginta și Tinca), după care erau îndrumați în așa fel încât să nu „cadă în mâinile” jandarmilor și polițiștilor.

Într-adevăr, se mai întâmplau și surprize, cum a fost cea din gara Arad, în care polițiștii, după ce au examinat cu atenție călătorii, au remarcat că unele femei, care erau îmbrăcate în haine țărănești, aveau o „față mai fină, nu de țărăncă”. Iată cum descrie această situație neașteptată fiica Ilenei Popoviciu, care a fost impresionată de „povestirea” mamei sale: „Costumele...erau locale și se vedea fața, că era o față fină, nu de țărăncă. Și atrăgeau atenția, și atunci când mama a coborât din tren la Arad a fost oprită de poliție, și cum era îmbrăcată în costumul care se poartă aici, *avea actele celor pe care îi însoțea puse la talie*. A luat-o și pe ea poliția, și s-a gândit că-i face percheziție. *Mergând pe drum în urma polițiștilor, care avea rochia legată pe talie, o băgat mâna la spate și le-o dat drumul la plicuri, la acte, la ce-o fi având (subl.ns.-A.F.)*. Polițiștii erau de o parte și alta, la un pas înaintea ei”²⁷.

²⁷ Vezi interviul luat Ilenei Buci, publicat în această carte.

Deci, existau riscuri pentru cei implicați în acțiunea de salvare și transportare (din zona comunei Vârciorog și până în cea a Aradului) a evreilor refugiați din Ungaria și Transilvania de Nord. Aceștia au trecut prin numeroase peripeții și, uneori, au trăit clipe de groază, datorate pericolelor cărora li se expuneau. Chiar în țară erau urmăriți de jandarmi și polițiști, de agenți secreți și de militari.

4. Petru Malița

Acesta era originar din satul Vârciorog și a fost inclus în „rețeaua” despre care vorbim de către primarul Teodor Popoviciu, care avea o mare încredere în el. Având căruță, Petru Malița transporta grupuri mici de evrei (de maximum 5 persoane) prin pădurea care situată între Vârciorog și gara Dobrești, făcând acest lucru de fiecare dată când era nevoie. Deși despre el nu dispunem, la stadiul de-acum al cercetărilor, de informații mai cuprinzătoare, totuși îl putem scoate din anonimat și semnală cercetării istorice viitoare. Este destul să evidențiem faptul că și acest locuitor a făcut parte dintre cei care au contribuit la acțiunea de salvare și transportare a evreilor refugiați din Ungaria și Transilvania de Nord.

Rezumând cele prezentate, putem afirma – cu justificare – că primarul Teodor Popoviciu a organizat o veritabilă „filieră” de salvare (formată din cel puțin 5 persoane identificate), de la moarte sigură, a sute de evrei din țara vecină. Acest fapt este subliniat și de Ileana Popoviciu (căsătorită Suciuc) - ca martor și într-o oarecare

măsură participantă (în sensul că a cunoscut tot ce se petrece în casa părinților săi și n-a divulgat nimănui informații care să pună în primejdie soarta celor implicați) - în următoarea parte a interviului pe care i l-am luat: „era o filieră, zi eu. Și când eram copil (de 12 ani -n.n.), am gândit tot așa. Și acum (în septembrie 2010-n.n.), cu aceeași impresie am rămas, pentru că [evreii salvați] erau dați în primire și răspundeau de ei. Mama [de pildă] îi însoțea până când îi dădea în primire în Arad, la rabin”. Le cumpăra biletele de tren și îi însoțea pe tot parcursul, până când erau „predați” factorilor responsabili ai Comunității Ortodoxe Izraelite din acest oraș, care se ocupau mai departe de ei, în vederea restaurării liniștii și înlăturării fricii, trăite cu intensitate până în acele momente.

Prim-rabinul Joachim Schreiber, care a cunoscut – în mod direct – aceste acțiuni a considerat că se impunea ca organizatorul „filierii”, primarul Teodor Popoviciu, să fie prețuit cum se cuvine, mai ales de către evrei, înmânându-i documentul de o importanță excepțională, pe care noi l-am comentat și îl reproducem în prezenta carte, pentru a intra definitiv în circuitul de cunoștințe istorice despre expresiile și consecințele pe care le-a avut Holocaustul.

Menționăm, de asemenea, împrajurarea că la trecerea evreilor peste graniță au contribuit și alți locuitori (ale căror nume le vom aminti într-o carte care urmează să o elaborăm, după ce vom extinde cercetările), cum ar fi cazul soției comerciantului Gavrilă Nicoruț din satul Subpiatră²⁸,

²⁸ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor, *fond Legiunea de Jandarmi Bihor*, dos. 45/1944, f. 822

al cărui nume și prenume nu apar în documentele descoperite de noi.

Ar mai rămâne de elucidat o chestiune, de altfel mai puțin investigată: cum au fost „răsplățiți” pentru riscul pe care și l-au asumat cei care au fost implicați în acțiunea de salvare a evreilor? Precizăm că nu am găsit nicio mențiune documentară despre acest aspect, iar Ileana Popoviciu (Suciu), care avea în 1944 vârsta de 12 ani, nu a aflat nimic în legătură cu eventualitatea ca tatăl său să fi primit bani sau obiecte de aur.

Credem că, înainte de a da un răspuns credibil, cu privire la o întrebare de acest fel, este necesar să relevăm punctele de vedere ale Evei Semlyén (care a trecut printr-o asemenea experiență). Cu o onestitate remarcabilă, aceasta afirma că, în definitiv, de ce [altcineva] și-ar risca libertatea și viața din cauza mea?²⁹ Întrebată dacă dr. Aurel Socol din Cluj-Napoca, i-a cerut bani pentru a o trece frontiera, aceasta mărturisește: „Eu nu am plătit nimic, dar, firește, lui Crișan (un țăran din apropierea Clujului, care a avut rolul de călăuză-n.n.) trebuia să i se plătească. Era normal să plătești, nimeni nu se aștepta să o facă pe gratis”³⁰. Este un răspuns omenesc, dat tuturor acelor care i-au etichetat pe cei care au salvat mii de evrei de la moarte drept simpli „traficantși de evrei”.

Este evident că între salvatori au fost și oameni care n-au solicitat nicio răsplată pentru faptele lor (ca, spre exemplu, dr. Mihai Marina, dr. Aurel Socol și alții), dar cei mai mulți au primit sume de bani (consistente sau mai

²⁹ Zoltan Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 213

³⁰ *Ibidem*, p. 214

mici), unele dintre acestea fiind semnalate în documentele publicate de noi într-o carte apărută în luna noiembrie a acestui an. În momentul când vor fi depistate mai multe informații sub acest raport, se poate trece la examinarea corectă a acestei realități.

Reconstituind, pe baza unor surse documentare și memorialistice credibile, activitatea „filiei” Popoviciu de salvare de la „moarte sigură” (așa cum se aprecia în documentul de excepție dat de prim-rabinul Aradului) a sute de evrei din Ungaria și Transilvania de Nord, prin trecerea lor clandestină peste granița vremelnică dintre Ungaria și România, s-a realizat un act de solidaritate umană care merită atenția posterității. Este necesar însă ca și alte asemenea întreprinderi umanitare (în esența lor!) să fie scoase la lumină, în urma unor cercetări de durată, care să se finalizeze cu descoperirea de noi informații documentare.

DOCUMENT

OFICIUL PRIMRABINATUL ORT. IZR. ARAD

Arad, Aprilie 11[1945]

Prezentatorul acestor rânduri, d[om]n[ul] Popoviciu Teodor, domiciliat în comuna Vârciorog, de origine și naționalitate română, a avut o comportare umană și exemplară față de frații noștri evrei prizoniți, care au căutat refugiu în țara noastră [România].

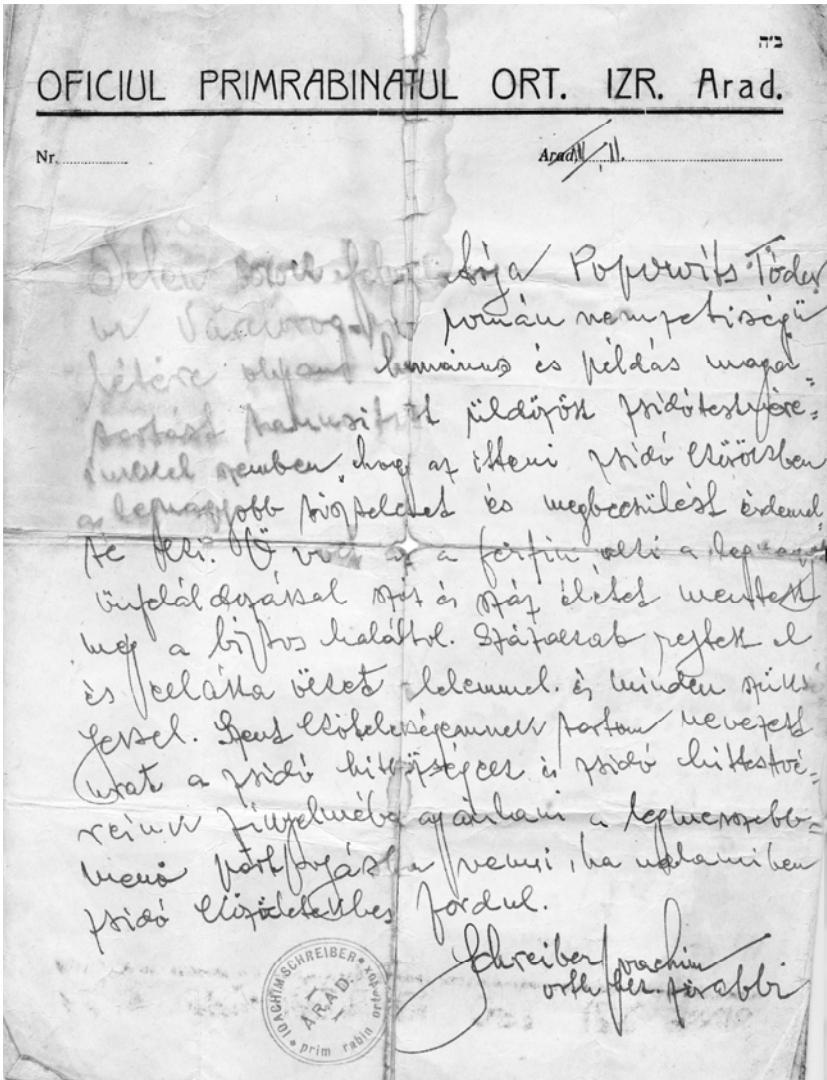
D[om]n[ul] Popovici[u] Teodor a câștigat încrederea și toată cinstea evreimii locale.

Dumnealui, cu tot riscul legilor din acele timpuri a salvat de [la] moarte sigură viața sutelor de evrei. Sute de frați [au fost] ascunși și hrăniți de dânsul.

Socot [ca fiind] o obligațiune de a-l recomanda pe dl. Popovici[u] Teodor tuturor comunităților evreiești și fraților evrei, și a-i da tot concursul, dacă l-ar solicita. Primrabinul Com. Ort. Arad,

Joachim Schreiber (L. ș.)

(Documentul original se află în posesia fiicei lui Teodor Popoviciu, Ileana, căsătorită cu inginerul Suciu, domiciliată în Oradea; o *fotocopie* a documentului deține și autorul acestei cărți).

Varianta în limba maghiară a documentului de la pagina anterioară

INTERVIURI

CERCETĂRILE PE TEREN ȘI CELE PATRU INTERVIURI CU LOCUITORII CARE AU FOST MARTORI ȘI PARTICIPANȚI LA EVENIMENTELE PE CARE LE-AU EVOCAT

Evenimentele de acum 66 de ani, de la finele celui de-al doilea război mondial, desfășurate pe teritoriul Bihorului, n-au dispărut din memoria colectivă, deoarece mai trăiesc unii martori ai acestora, care, deși la o vârstă înaintată, și le reamintesc, uneori până la detalii care au o semnificație evidentă. Dintre acestea se detașează acțiunile de salvare de la o moarte sigură a unor evrei, prin trecerea lor clandestină peste granița dintre Ungaria și România. Una din filierele în discuție a fost realizată de fostul primar al comunei Vârciorog, Teodor Popoviciu, autentic și incontestabil organizator al unei asemenea rețele deosebit de eficiente.

Interesul pentru cunoașterea modului concret de manifestare a acesteia își are originea în documentele pe care le-am depistat în timpul cercetărilor efectuate în ultimii ani, atât în arhive ale statului, cât și în cele particulare. O adevărată revelație a constituit-o documentul (în trei limbi: *română, ebraică și maghiară*) pe care prim-rabinul ortodox al Aradului, Joachim Schreiber, l-a predat familiei lui Teodor Popoviciu, prin care era recunoscut faptul că *primarul din Vârciorog (jud. Bihor) a salvat de la moarte sigură sute de evrei.*

În fondurile documentare orădene se mai păstrează unele surse care se referă la activitatea acestuia în anul 1944.

Aveam, aşadar, puternice premise factologice pentru a extinde investigațiile. O direcție productivă putea fi cea a *anchetei orale*, pe care am și efectuat-o în luna septembrie 2010, în localitățile Vârciorog și Subpiatră, care au fost menționate în documente, alături de altele.

Am avut privilegiul de a intervieva persoane care au fost nu numai martori ai evenimentelor, ci și participanți la activitățile evocate. Este vorba de una din fiicele primarului Teodor Popoviciu (din Vârciorog), care în 1944 avea vârsta de 12 ani și, deci a reținut – cu acuratețe – unele din întâmplările despre care ne-a relatat. Ne referim la Ileana Popoviciu, căsătorită cu inginerul Suciu, care actualmente locuiește în Municipiul Oradea. În posesia acesteia se află materiale documentare de excepție cu privire la activitatea tatălui său menită să contribuie la salvarea de la moarte a sute de evrei din Ungaria și Transilvania de Nord.

I-am făcut doamnei profesoare Ileana Suciu mai multe vizite la domiciliu, pentru a o convinge să participe, împreună cu mine și cu un reporter al Televiziunii Române (Nicolae Nistoroiu), la realizarea unei *reconstituiri* (filmate), în satul Vârciorog, a tot ceea ce își reamintește despre activitățile de salvare, găzduire și transportare a evreilor trecuți peste graniță, din Ungaria, prin filiera organizată de tatăl său, Teodor Popoviciu.

Ne-am deplasat, aşadar, în comuna Vârciorog, unde istoria parcă a „stat pe loc”, deoarece s-au schimbat prea puține lucruri (în peisajul rural) din 1944 și până astăzi. Restituirile de proprietăți după 1989 au restaurat, în bună măsură, situația economică a locuitorilor. De aceea, este

izbitoare asemănarea realităților de astăzi cu cele dinainte de intrarea României în sfera de influență a Uniunii Sovietice.

Se adaugă și împrejurarea că, în zona unde s-au desfășurat întâmplările care fac obiectul interviurilor noastre, casele au rămas aceleași, ne existând construcții noi, ci numai unele mici reparații și zugrăviri recente, precum și apariția unui gard (din plăci de beton) în fața casei fostului primar Teodor Popoviciu. Oricum, contextul general este similar, până la identitate, cu cel din anul 1944, ceea ce ne-a facilitat recuperarea faptelor în spațiul lor de manifestare inițială.

După unele precizări cu privire la acțiunea salvatoare, doamna Ileana Popoviciu (căsătorită Suciu) ne-a acordat interviul solicitat *în curtea casei natale*, care arată întocmai cu cea din copilărie sa, unele informații fiind ușor de raportat la realitatea concretă. Am aflat, astfel, câteva aspecte care merită, cu deosebire, a fi puse în evidență.

Prima dintre acestea este cea referitoare la conservarea quasi-muzeală a curții și edificiilor (casa și grajdul) existente în timpul desfășurării activităților de salvare a evreilor, ceea ce a contribuit la restituirea atmosferei de atunci, accentuând caracterul de veridicitate a filmului documentar pe care l-am realizat, fără nici o pregătire anterioară, ci bazându-ne pe profesionalismul domnului Nicolae Nistoroiu. Lucrurile au stat sub semnul naturaleței datorate noutății experienței și emoției reconstituirilor, în planul lor real, fiind necesară doar o simplă transpunere în timp și invocarea personajelor care au populat scena, operație intermediată de *demersul reconstitutiv* datorat doamnei Ileana Popoviciu (Suciu).

5. Casa primarului din Vârciorog, Teodor Popoviciu, în care au fost adăpostiți evreii trecuți granița din Ungaria în România (primăvara și vara anului 1944)

Am anticipat interviul cu o vizită în curtea gospodăriei lui Teodor Popoviciu, în casa (cu trei camere) și grajdul acesteia. Toate sunt neschimbate, așa că am realizat cum s-au petrecut lucrurile, mai exact cum au fost aduși evreii, în timpul nopții, și găzduiți de primarul Vârciorogului, care, ca persoană publică, era informată cu privire la decretele și dispozițiile guvernamentale referitoare la evreii care trec „fraudulos” granița, venind din Ungaria.

Cu toate acestea, el a ignorat – cu bună știință – prevederile legale, considerând că este mai importantă salvarea de la moarte a unor oameni prizonieri, decât să

respecte întrutotul unele exigențe administrative. Opțiunea sa a fost clară și nu s-a situat în afara riscului pe care și l-a asumat, deoarece s-a angajat decisiv și pe o perioadă de câteva luni, într-o autentică aventură, care a avut ca finalitate victoria vieții asupra morții, a umanismului împotriva barbariei.

Aceasta, credem noi, a fost perspectiva vie și adevărată pe care a avut-o cel implicat într-o acțiune (mai largă decât zona în care prezența sa și a soției sale au fost deosebit de active și eficiente) de salvare a evreilor de la o „moarte sigură”.

Camera de la drum a casei lui Teodor Popoviciu are același mobilier ca și în anul 1944, cu aceeași masă, scaune și două paturi, în care au dormit, pe rând, evreii găzduiți de primar. Pentru realizarea unui film nu sunt necesare decât un scenariu și actori, fiind posibilă o creație cinematografică de certă intensitate emoțională, cu caracter evocator.

Același sentiment ne-a încercat atunci când am urcat, pe scară, în podul grajdului în care au fost adăpostiți evreii care nu mai aveau loc în casa primarului. El se păstrează bine, are fân, ca în timpurile amintite. Am putut verifica, deci, condițiile „de cazare” temporară, care erau acceptabile, mai ales pentru lunile de vară, când era mai plăcut să dormi în fânul proaspăt cosit decât într-o cameră, fie ea și bine întreținută. Primarul din Vârciorog a aranjat în așa fel lucrurile, încât hrana și găzduirea evreilor să fie, pentru mediul rural, de cea mai bună calitate.

6. Podul grajdului în care au fost adăpostiți, în unele nopți, evreii refugiați din Ungaria

Am examinat, de asemenea, locul pe unde erau aduși evreii de către Florea Lasca (zis Diliman) și Teodor Rotar (zis Șaica) din satul Subpiatră, după ce erau trecuți clandestin granița din Ungaria în România. Acel loc este marcat și acum de prezența unor copaci înalți, care aparțineau lui T. Popoviciu, împreună cu o mare întindere de teren agricol, pe unde, de altfel, erau transportați evreii până în curtea casei acestuia. Ne-a impresionat pădurea de la marginea comunei, bine conservată până astăzi, prin care soția primarului, Ileana, îi ducea, fie pe jos, fie cu căruța, pe refugiații evrei, la gara din Dobrești, de unde luau trenul până la Arad.

Într-adevăr, călăuza Ileana Popoviciu folosea cărări necunoscute, astfel că era extrem de dificilă surprinderea, de către jandarmi, a grupelor de evrei conduși spre Dobrești. Este de menționat și faptul că jandarmii, deși erau informați că evreii se ascund pe câmpuri și în păduri, nu prea acționau pentru a-i prinde, acest lucru petrecându-se, de cele mai multe ori, în gări sau pe trenurile care circulau spre Arad. Explicațiile sunt diferite, și ele vor deveni mai clare numai după ce va fi cercetată toată informația documentară existentă în țară, la care se va putea adăuga memorialistica, prea săracă însă, ceea ce atestă un evident dezinteres pentru evocarea acestor momente riscante din viața supraviețuitorilor.

* *
*

Un alt interviu pe care l-am realizat s-a datorat împrejurării că Ileana Popoviciu, în timpul interviului a furnizat informații despre oamenii cu care a lucrat tatăl său, pentru a-i salva pe evreii din Ungaria și Transilvania de Nord de la o moarte sigură. Au fost menționate porecele a doi locuitori dintr-un sat apropiat, Subpiatră, prin care trecea granița româno-ungară, fixată în urma dictatului de la Viena, din 30 august 1940. Este vorba de Șaica – cel mai des invocat, chiar și în discuții particulare – și de Diliman.

A fost, prin urmare, necesară o investigație în satul Subpiatră, pe care am și realizat-o în aceeași zi. Am reușit, mai întâi, să-l „descoperim” pe nepotul așa-numitului Diliman, care în realitate avea numele de Florea Lasca. Cu

multă promptitudine, acest nepot (de 64 de ani), care poartă tot numele de Florian Lasca, și-a înălțat o casă frumoasă pe locul unei părți din vechiul edificiu în care a trăit bunicul său, de 64 de ani, ne-a adus la cunoștință faptul că mai trăiesc în localitate cel puțin două persoane cu o vârstă înaintată, care au calitatea de martori oculari. Ne-a condus acasă la aceștia, facilitându-ne contactul cu alte surse orale, care s-au dovedit a fi extrem de utile, pentru că au confirmat și completat informația cuprinsă în documentele arhivistice.

7. Imagine cu satul Vârciorog și locurile prin care erau aduși din satele Subpiatră și Hotar evreii refugiați

Am avut, astfel, posibilitatea de a o intervieva pe fiica lui Florea Lasca (zis Diliman), Ana, care a dat unele explicații despre activitatea tatălui său și evreii pe care i-a văzut. Este drept însă că răspunsurile la întrebări au fost laconice, fiindcă Ana Lasca (căsătorită Buciu), nu a mai fost niciodată în ipostaza de a răspunde cât mai convingător ci,

mai degrabă, a fost intimidată de aparatul de filmat și de faptul că a fost „luată pe neașteptate”, cum ea însăși a remarcat la primirea propunerii noastre, deci n-a fost pregătită să dea răspunsuri mai elaborate și consistente.

Se știe că țăranii, mai ales cei cu o vârstă de peste 70 de ani, care au văzut multe în viața lor, sunt mai rezervați, și exagerat de prudenți atunci când sunt contactați de persoane străine, ale căror intenții nu le sunt destul de clare. De aceea, formulările sunt atât de laconice. În cazul de față însă, ele au o valoare documentară de necontestat, deoarece se asociază - cu o precizie remarcabilă - la cele afirmate de Ileana Popoviciu din Vârciorog.

Am descoperit în același sat și o coincidență profitabilă. Mai exact, soțul Anei Lasca este tocmai Crăciun Buciu, fiul vitreg a lui Teodor Rotar (poreclit Șaica), locuitorul atât de implicat în acțiunile concrete de trecere prin acel sat, a frontierei din Ungaria în România, a unui mare număr de evrei. Crăciun Buciu a dovedit perspicacitate și vervă neobișnuite la oamenii de vârsta sa. El a vorbit nu numai de tatăl său vitreg, dar și de modul cum se făcea intrarea clandestină a evreilor în România, pe filiera organizată de primarul Teodor Popoviciu. Au fost caracterizate raporturile dintre grănicerii români și unguri, care nu au arătat o prea mare atenție față de aceste aspecte.

De la acesta am aflat pe unde trecea frontiera dintre România și Ungaria, care era trasată prin mijlocul satului Subpiatră, la o distanță de numai 100 de metri de la casa lui Florea Lasca, cel care a jucat un rol important în componența filierei organizate de primarul Teodor Popoviciu din Vârciorog, el - împreună, desigur, cu alții, care au rămas în anonimatul istoriei - trecându-i pe evrei

din Ungaria în România, găzduindu-i o zi sau au două, după care i-a transportat la Vârciorog, peste dealuri, prin locurile cele mai puțin frecventate de lume și, adeseori, pe timpul nopții, la casa primarului Teodor Popoviciu, care avea partea sa, alături de cea de principal organizator al rețelei de îndeplinit, cu sprijinul nemijlocit, permanent și prompt, al soției sale, Ileana, care a activat în postura de călăuză experimentată, pentru a-i duce pe evrei la Arad.

Întâmplarea face să o întâlnim, în gospodăria din Vârciorog a familiei Popoviciu, pe una dintre nepoatele acestuia, al cărui tutore a fost și care actualmente domiciliază în Timișoara. Este vorba de Ana Vuc, care, în câteva scurte memorii, ne-a oferit o informație complementară de certă utilitate istorică. Ea a mărturisit că a participat la activitățile gospodărești, mai ales la pregătirea mâncării pentru evreii găzduiți în casa primarului. A avut unele contacte cu copiii acestuia.

De un interes special sunt comentariile despre comportamentul uman al lui Teodor Popoviciu și, cu deosebire, despre faptul că a fost îndemnată de acesta să-și predea buletinul de identitate unei evreice tinere, cu care semăna într-o oarecare măsură, după care a anunțat, din Timișoara, la *Monitorul Oficial*, pierderea acestui document de care a făcut uz persoana menționată, pentru a se putea deplasa în mai mare siguranță la Arad.

Reproducerea integrală a textelor celor patru interviuri obținute de la martori autentici ai evenimentelor reactualizate ne scutește de alte precizări clarificatoare. Am rămas cu o impresie profundă în urma unor asemenea experiențe, care ne întărește în convingerea că metoda istorică de investigație prin ancheta orală are rezultate

incontestabile, mai ales în direcția reconstituirii vieții reale, cu temperatura extraordinară a acelor evenimente de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Ceea ce am aflat de la martorii consultați, pe care nu i-am pregătit în nici un fel, pentru a nu-i determina să producă relatări elaborate, nu spontane, cum au fost cele prezente, reprezintă o argumentație solidă pentru ideea că primarul din Vârciorog a realizat una dintre cele mai eficiente filiere de salvare a sute de evrei din Ungaria și Transilvania de Nord în România, de care s-a ocupat într-o manieră comparabilă cu ceea ce s-a întâmplat la granița franco-spaniolă.

I.

INTERVIU (FILMAT) LUAT D-NEI ILEANA SUCIU (fiica lui Teodor POPOVICIU, fost primar al comunei Vârciorog), cu domiciliul în Oradea, Strada Satelitului, nr. 13, în 24 septembrie 2010, în localitatea Vârciorog, Județul Bihor (filmarea a fost realizată de Nicolae Nistoroiu, doctorand în istorie)

Antonio FAUR (în continuare: A.F.): *Stimată doamnă, cine sunteți? Când și unde v-ați născut? Unde locuiți?*

ILEANA SUCIU (în continuare: I.S.): Sunt fiica gospodarului Teodor Popoviciu din comuna Vârciorog, unde m-am născut, în 16 iulie 1932. Am terminat Liceul Pedagogic la Beiuș. De fapt, studiile secundare le-am început în Arad, la Liceul industrial, unde numai clasa I am făcut-o, pe urmă am venit la liceu în Beiuș, pe care l-am terminat în 1951. Am făcut, pe urmă, Institutul Pedagogic de trei ani din Cluj, Facultatea de Matematică. Am profesat ca educatoare, după absolvirea Liceului Pedagogic din Beiuș, și ca învățătoare, după ce am terminat și Institutul Pedagogic din Cluj. Am predat matematica, până când m-am pensionat.

A.F.: *Casa în curtea căreia ne aflăm noi acum este cea din anul 1944?*

I.S.: Casa și curtea în care ne aflăm este construită de tatăl meu pe când avea 17 ani, deci era vatra tatălui meu, de la părinții lui. Și aici ne-am născut și am crescut noi.

A.F.: *Din câte am observat, în mare, cam în toată comuna s-au păstrat locurile intacte. În continuare, mă interesează faptul dacă în unele camere din această casă au fost făcute schimbări sau au rămas așa cum erau acum 65-66 de ani?*

8. Interviul luat de Antonio Faur, în septembrie 2010, doamnei Ileana Popoviciu, (Suciu), în curtea casei natale

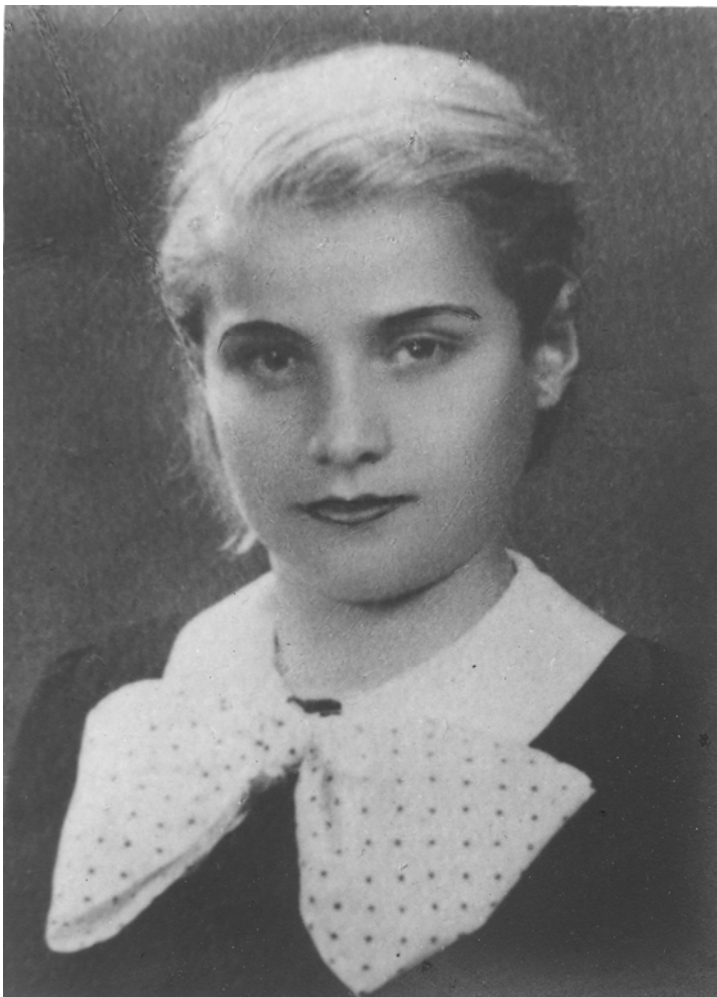
I.S.: *N-a fost făcută nici o schimbare, chiar și mobila a rămas aceeași.*

A.F.: *Ce număr are casa în care ne aflăm?*

I.S.: *Chiar nu știu, că s-a schimbat între timp. Se poate vedea că e pus acolo, afară.*

A.F.: *Ce vârstă aveați în anul 1944, când pe aici treceau foarte mulți evrei, care se refugiau din Ungaria în România?*

I.S.: 12 ani. Eu m-am născut în 1932.

9. Ileana Popoviciu la vârsta de 12 ani

A.F.: *Deci, erați destul de mare ca să țineți minte anumite întâmplări, fapte, oameni din acea perioadă. Ce vă amintiți de tatăl Dvs., fostul primar Teodor Popoviciu, al comunei Vârciorog, unde filmăm astăzi?*

I.S.: Am amintiri foarte plăcute. Era un bărbat înalt, blond, cu ochi albaștri, foarte apreciat și respectat, stimat de toată lumea și cuvântul lui era cuvânt, promisiunile nu erau făcute numai așa, vorbe aruncate în zbor. Ceea ce spunea, totdeauna așa era.

A.F.: *Dar despre mama Dvs., ce vă mai amintiți?*

I.S.: Mama era o femeie foarte calmă, liniștită, bună gospodină. Ne-a crescut pe toți curați. De fapt, educația din familie era ca, nu cumva, să atingem vreodată un lucru care nu ne aparține.

A.F.: *Ne aflăm acum, aici, pentru a face o anchetă orală, cu privire la evreii care s-au refugiat și vă întreb dacă sunteți de acord?*

I.S.: Da, sunt de acord, din ceea ce-mi amintesc, pentru că eram destul de mici. Niciodată nu am socotit că ceva era un secret, în casă la noi se discuta foarte deschis. Evreii care erau la noi, erau oaspeți cu copii, cu tineri, mai în vârstă, toate categoriile de persoane au fost găzduite. Când erau mai mulți înăuntru, într-o cameră, dormeau câți aveau loc, și ceilalți în podul grajdului.

A.F.: *Chiar aici, în casa care se vede în spatele nostru?*

I.S.: Da, în camera de la stradă și în podul grajdului, sau pe afară.

A.F.: *Vă rog să arătați grajdul.*

I.S.: Era o scară acolo, era amenajat locul, pus fân, cearceafuri, pături cu care se acopereau și perini.

A.F.: *Cum erau acești refugiați evrei din primăvara anului 1944, care se aflau în gospodăria familiei Dvs.?*

I.S.: Erau îmbrăcați obișnuit, nu ca țărani, ca intelectuali.

A.F.: *Ce vârste aveau?*

I.S.: Tineri, bătrâni, erau copii, toate categoriile.

A.F.: *Ce impresie v-au făcut?*

I.S.: Impresie foarte bună. Știam, că eram între ei când luau micul dejun, de regulă ouă, că puneau ouăle în jar, se coceau acolo și așa le mâncau. Curioasă fiind, întrebam de ce așa?

A.F.: *Ați cunoscut, în mod direct, pe vreunul dintre acești evrei, mă refer la evreii care erau adăpostiți în gospodăria tatălui Dvs., primarul?*

I.S.: Da, între care era un băiat, îmi scapă numele. Eu aveam un frate mai mare decât mine și ei s-au împrietenit. Se jucau toată ziua aici în curte, fetele cu păsări, cu ce era.

A.F. : *Despre ce altceva vă mai amintiți?*

I.S.: *Mi-a amintesc de la Arad, de Jutka...*

A.F.: *Dar despre copiii care se ascundeau aici? Erau de-o vârstă cu Dvs.?*

I.S.: *Nu, nu erau mai mici și mai mult se jucau cu fratele meu, care era elev la liceu.*

A.F.: *Ați stat de vorbă cu ei? Vă amintiți ceva?*

I.S.: *Da, foarte bine ne-am înțeles, stăteau cu noi împreună, se jucau. O fetiță, Marișcuța o chema, nu știa bine românește, se juca cu găinile, cu puii din curte.*

A.F.: *Așa îi spuneți Dvs.?*

I.S.: *Nu, așa o chema, dar nu mai știu celălalt nume.*

A.F.: *Grajdul pe care-l avem chiar în față, de care ați vorbit, se păstrează ca și atunci?*

I.S.: *Da, este exact același și urcarea era prin grădină, se puneau o scară pe ușă, pe unde se băga fânul, (se dădea la animale să mănânce) sau prin grajd se putea urca.*

A.F.: *Cum dormeau?*

I.S.: *Acolo era fân, se puneau cearcefuri, se puneau perini și pături.*

10. Ileana Popoviciu (Suciu) la vârsta de 78 ani (când ne-a acordat interviu)

A.F.: Cam câți evrei erau adăpostiți odată? Cât de mare era un grup de asemenea refugiați?

I.S.: Nu era un grup mare, nu-mi amintesc să fi fost mare, că dacă erau mai mult de 4 persoane, atunci mai dormeau în grajd, era aranjat acolo tot ce trebuia. Dacă nu, în casă.

A.F.: Deci îi găzduiați în casă, împreună cu familia?

I.S.: Absolut, absolut, și mâncau la noi și le pregătea mama...

A.F.: *Ce știți despre locul de unde erau aduși acești refugiați și de către cine?*

I.S.: Da, greu îmi amintesc că..., dar erau trecuți granița din Ungaria în România, de regulă, așa știu eu, pe la Subpiatră, de unul căruia i se spunea Saica și de Diliman, a lui Florea Deliman.

A.F.: *Subpiatră, era atunci localitate de graniță?*

I.S.: Cum era șoseaua, partea stângă era la unguri, partea dreaptă era la români.

A.F.: *Satul era împărțit sub două administrații, ungurească și românească?*

I.S.: Trecerea era după necesitate.

A.F.: *Deci, se putea trece foarte ușor, dintr-o parte în cealaltă a satului și, prin urmare, puteau...*

I.S.: Ei îi aduceau, cei de la Subpiatră, pe evrei, îi îmbrăcau pe unii în hainele lor, haine țărănești, și-i aduceau la noi.

A.F.: *Cât timp stăteau ascunși în casă la Dvs. și în grajd?*

I.S.: Puțin, pentru că era...cum să vă spun, era o mișcare continuă, adică venea un grup, 3-4, poate și copii, depinde, cum se nimerea. Îi duceau la Dobrești, la gară. Mama mergea cu trenul, cu ei. Dacă era cazul, pe femeile le îmbrăca în haine țărănești și pe bărbați îi îmbrăca țărani și mergea cu

grupul, îi ducea cu căruța, dacă erau mai mulți mergeau pe jos, prin pădure, însoțiți de mama.

A.F.: *Deci, mama Dvs. îi conducea din Vârciorog la Dobrești, de unde luau trenul și apoi?*

I.S.: *Și apoi îi ducea la Arad.*

A.F.: *Unde-i preda, da fapt, la cine?*

I.S.: *La rabin, nu mai știu cum îl chema, că are un nume interesant.*

A.F.: *Rabinul care, din câte am înțeles, i-a dat chiar o hârtie de mulțumire, un act tatălui dvs. Ce vă amintiți de acesta?*

I.S.: *Sigur, mi-amintesc că stătea pe strada Barițiu (orașul Arad), nr. 14. Avea două fiice și o nepoată..*

A.F.: *Vreau să revenim la subiectul acesta legat de rabinul ortodox din Arad, dar înainte aș vrea să vă întreb dacă oamenii din satul Vârciorog au aflat ceva despre ce făcea primarul Popoviciu?*

I.S.: *Da, au aflat, da ei știau că erau ceva spioni...și a avut tata reclamație, și o venit un control de la București. Venind la primărie, cel care a fost chemat acolo (unul dintre locuitori-n.n.), a și spus, față de tata, că face spionaj cu străinii și acum este spion la Dvs. acasă.*

A.F.: *Unde ne aflăm acum?*

I.S.: Da, și atunci o venit cel de la București în control aici, să vadă spionul. Intrând înăuntru, tata i-a zis: „Da-ți legitimația dvs.”, și, dând legitimația, culmea...era tot un trimis care a ajuns înaintea lu cel care era acum, deci să cerceteze ce spioni sunt la noi în casă. Și când o văzut, o rămas tablou, că ăștia zice: „Poftim, aici îi legitimația, pe cine am în casă!”. Și cu astea o căzut toate celea.

A.F.: *Deci, nu s-a putut face nici un fel de anchetă, nici un fel de rezultat din care să se afle că aici se adăposteau refugiați evrei?*

I.S.: Nu.

A.F.: *De transportul lor se ocupa de aici, de la Vârciorog, mama Dvs.?*

I.S.: Da, mama mergea pe jos sau cu căruța. Omul de încredere era Malița Petru.

A.F.: *Localnic?*

I.S.: Localnic, avea cocie, cai...

A.F.: *Căruță, adică.*

I.S.: Căruță, da, și-i ducea cu căruța. Atâția ducea câți încăpeau odată în căruță și mama-i însoțea.

A.F.: *Deci, era vorba de grupuri, probabil 4-5 persoane, reduse, pentru că era periculos.*

I.S.: Mama îmbrăca femeile în haine d-ale ei, depinde dacă erau mai în vârstă.

A.F.: *Putem considera această acțiune, văzută de noi, astăzi, ca o acțiune a unei filiere, deci trecerea frontierei, găzduirea lor aici, ca o filieră, prin intermediul căreia erau salvați de la moarte sigură refugiați evrei?*

I.S.: Da, era o filieră, zic eu. Și când eram copil, am gândit tot așa. Și acum. cu aceeași impresie am rămas, pentru că erau dați în primire și răspundeau de ei. Mama îi însoțea până când îi dădea în primire în Arad, la rabin.

A.F.: *V-a povestit ceva din cursul acestor transporturi clandestine pe care le făcea la Arad, pe trenuri? Am înțeles că le lua și bilete?*

I.S.: Sigur, le lua bilete, se așeza în același vagon cu cei pe care îi însoțea și, la Arad, îi preda la rabin.

A.F.: *Ce vă amintiți despre prim-rabinul ortodox al Aradului, Joachim Schreiber, care v-a dat acel act de mulțumire?*

I.S.: Da, parcă îl văd și acum. Așa mi-l imaginez ca și pe Marx, așa cu o barbă...

A.F.: *De ce?*

I.S.: Era cu o barbă mare și înălțime potrivită, era foarte comunicativ. Am stat la dânsii, în fiecare sâmbătă mă scotea de la internat, că eram clasa I la Arad, la Liceul Industrial.

Mă ducea în familie și nu cunoșteam obiceiurile care erau, și odată am folosit un cuțit la ceea ce nu trebuia, și îndată mi l-o luat doamna din mână și l-o băgat în pământ. De ce și cum, nu știu. Nici acum nu știu care era...

A.F.: Despre familia acestui rabin vă mai amintiți ceva? De copii?

I.S.: Da, era o fată mai mare, Helen o chema, soțul ei, parcă, Bănică. Avea o fetiță Iutka, cu care mă tot jucam acolo și, pe urmă, aveau o altă fată, care culmea nu semăna deloc la familie. Parcă o văd și acum, niște ochi frumoși albaștri și era blondă, dar nu-mi aduc aminte cum o chema. Asta era...

A.F.: Și cum s-a comportat, în afară de faptul că vă invita acasă, la masă, când erați la internatul din Arad? Vă mai amintiți altceva?

I.S.: Se duceau cu mine, îmi arătau materiale și mi-au cumpărat câteva metraje, m-o dus la croitoreasă, mi-o făcut niște rochii frumoase, cusute... și din materiale foarte bune. Că plătea mama sau nu plătea, asta nu știu.

A.F.: De ce credeți dvs. că această familie, rabinul cu fiicele lui și soția acestuia se comportau astfel față de dvs.?

I.S.: Parcă eram copilul lor, în fiecare sâmbătă mă scoteau de la internat. Nu, nu m-am gândit la ceva, numai că mi-am dat seama că-s cunoștințe bune de-ale părinților mei.

A.F.: Vă amintiți și alt episod legat de faptul că vindeau ciocolată cu inițialele tatălui Dvs.?

I.S.: Da, da, de Crăciun, când pregăteam pomul, ca de fiecare dată, tata aducea cumpărături, între care și bomboane de pom, ciocolată și, odată am văzut acolo, ca și cum ar fi fost șuhaide, ca să va spun cum arăta ciocolata ceea, da, și învelite în celofan, și pusă pe ele o etichetă: „T. Popoviciu”.

A.F.: *Adică numele tatălui dvs.?*

I.S.: Da, m-am gândit: „Doamne, da ce-i?” Ei, trecând timpul, și când ne-o făcut chiaburi (de regimul comunist-n.n. A.F.), tata deja decedase, atunci m-am gândit că a avut tata nu știu ce prăvălie, atunci am gândit, probabil că o fi scos autorizație pe numele lui și toți vânzătorii în prăvălie, când eu intram, la Arad, mă serveau imediat și nu plăteam. Atunci n-am realizat, dar cu timpul m-am gândit că, datorită cărui fapt, se întâmpla asta. Și atunci am crezut că tata o scos autorizație pentru ei.

A.F.: *Nu numai asta. Era prietenul, de fapt, al rabinului?*

I.S.: Absolut, erau în raporturi foarte bune

A.F.: *Ce alte amintiri mai aveți?*

I.S.: Îmi aduc aminte de o întâmplare a mamei. Pe trei doamne le-a îmbrăcat în haine țărănești, dar cam prea...săreau în ochi, că hainele erau prea frumos lucrate, model național.

A.F.: *Costumele?*

I.S.: Costumele, dar erau locale și se vedea fața, că era o față fină, nu de țărancă. Și atrăgeau atenția, și atunci când mama o coborât din tren la Arad a fost oprită de poliție, și cum era îmbrăcată în costumul care se poartă aici, avea actele celor pe care îi însoțea puse la talie. A luat-o și pe ea poliția, și s-a gândit că-i face percheziție. Mergând pe drum în urma polițiștilor, cum avea rochia legată pe talie, o băgat mâna la spate, povestea mama, și le-o dat drumul la plicuri, la acte, la ce-o fi având. Polițiștii erau de o parte și de alta, la un pas înaintea ei.

A.F.: *Este vorba, deci, de actele acelor femei evreice care erau călăuzite până la Arad, de mama dvs.?*

I.S.: Din moment ce aceste documente nu se aflau asupra lor, înseamnă că ceva era, nu știu ce era...

A.F.: *Ce vă amintiți de colaboratorii tatălui dvs.? Cine erau, cum îi chema?*

I.S.: A, de la Subpiatră. De la Subpiatră avea mare încredere în unul Șaica.

A.F.: *Asta era o poreclă?*

I.S.: Așa cred, că era o poreclă, cum și la tata-i zicea Todea, de la Popoviciu Teodor...

A.F.: *Și ce făceau ei?*

I.S.: Îi trecea și îi aducea de la graniță la noi.

A.F.: *Știți, cumva, de unde erau aduși, locul, orașul?*

I.S.: Cred că din Oradea, din împrejurimi, din teritoriul Ungariei. Prin Subpiatră trecea șoseaua. Un rând de case era la unguri și unul la români. Era foarte simplu, că treceai strada.

A.F.: *Vă mai amintiți casele acestor călăuze locale?*

I.S.: De a lui Deliman nu știu, dar de a lui Șaica da, că am fost odată cu tata acolo, la Șaica.

II.

INTERVIU CU VERIȘOARA D-NEI ILEANA POPOVICIU (SUCIU), ANA VUC, din Timișoara (Vârciorog, județul Bihor, în 24.09.2010)

A.F.: *Vă rog să-mi spuneți cine sunteți?*

V.A.: Sunt nepoata lui Teodor Popoviciu.

A.F.: *Ce ați făcut în 1944 pentru refugiații evrei?*

V.A.: I-am servit la masă pe evreii care au fost adăpostiți în casa unchiului. Apoi, am reușit să-i duc unde trebuia, unde spunea unchiul meu să-i ducem.

A.F.: *Și altceva?*

V.A.: Buletinul (de identitate-n.n.) l-am dat uneia care îmi semăna puțin, că eu eram la școală, la Timișoara. Acolo am

anunțat la *Monitorul Oficial* că am pierdut buletinul și pe urmă am primit alt buletin.

A.F.: *Cu intenția, sigur, de a o ajuta să se refugieze de aici, din Vârciorog, unde ne aflăm acum. În ce oraș au mers?*

V.A.: Păi, de aici, au mers la Arad. De acolo, nu mai știu unde au mers. Știu că acolo era centrul, unde se adunau și de acolo erau repartizați.

A.F.: *Vă mai amintiți, cumva, cazuri asemănătoare? Sau în familie dacă mai era cineva care și-a dat actul de identitate unui refugiat evreu?*

V.A.: Nu știu, dar eu știu că eu l-am dat, că unchiul (primarul Teodor Popoviciu-n.n.) mi-a spus să-l dau și m-a învățat ce să fac când ajung la Timișoara.

A.F.: *Vă rog să-mi spuneți numele clar.*

V.A.: Vuc Ana.

A.F.: *Unde locuiți actualmente?*

V.A.: În Timișoara.

A.F.: *Sunteți în vizită la Vârciorog?*

V.A.: Da, la rudele mele. Acum mă duc la o soră, că am aici o soră.

A.F.: *La Vârciorog? Pentru că ne aflăm în curtea casei fostului primar Teodor Popoviciu?*

V.A.: Aici am făcut toate vacanțele și Teodor Popoviciu m-o ajutat, fiindcă mama o murit înaintea lui ...

A.F.: *A fost tutorele dvs.?*

V.A.: Da, a fost tutorele meu. A fost tutore oficial.

A.F.: *L-ați cunoscut, deci?*

V.A.: Cum să nu? L-am cunoscut de când eram mică, fiindcă tot pe la ei am stat mai mult.

A.F.: *Vă amintiți ceva de dumnealui? Cum era așa, ca om?*

V.A.: Era un om foarte harnic, drept și corect. El avea servitori, dar îi punea cu el la masă, el n-o făcut diferențe între servitori și copiii lui. Pe toți îi punea la masă.

A.F.: *Îi trata omenește pe absolut toți...*

V.A.: El pe toată lumea o trata omenește.

A.F.: *Probabil că tot comportamentul acesta l-a avut și față de evrei, care l-a avut față de ceilalți?*

V.A.: Știu că mă punea să fac mâncare, tăiam pui, făceam supă și el îmi spunea ce să fac, cum să-i servesc pe oamenii care veneau la noi. Îi servea și sora la care mă duc eu acum, ea făcea pâinea, ca să fie pâine întotdeauna în casă.

A.F.: *Dacă vă mai amintiți cumva ceva de anul 1944, când se aflau aici refugiați. Ați intrat în legătură cu ei? Ați putut vorbi cu careva dintre ei? Știați limba română?*

V.A.: Da, au fost unii care au știut, au fost oameni foarte culți între ei: o fost un soț și o soție foarte culți și tot timpul se plimbau și discutau. Da, s-a putut vorbi, da.

A.F.: *Vă amintiți dacă în localitate se vorbea de acest fapt, și despre primar că găzduiește evrei?*

V.A.: Nu știu, că eu numai aici, pe acasă, am stat, n-am discutat prin sat, pentru că unchiul meu căuta să țină mai secret treaba, să nu se afle. Și mie mi-a spus să tac, să nu mai spun la nimeni nimic. Și mi-a spus ce trebuie să fac ca să-mi primesc buletinul, dar altfel știam ce se petrece în interiorul nostru, în gospodărie.

A.F.: *Se păstra discreția absolută?*

V.A.: Da, se păstra, ca să nu fie probleme.

III.

INTERVIU CU ANA BUCIU (născută Lasca), în satul Supiatră, județul Bihor, soția lui Crăciun Buciu.

A.F.: *Suntem în satul Subpiatră, județul Bihor, și vorbim cu?*

A.B.: Ana Lasca (căsătorită Buciu).

A.F.: *Cum îl chema pe tatăl dvs.?*

A.B.: Florea Lasca.

A.F.: Știi că prin sat trecea, în anul 1944, frontiera dintre România și Ungaria, chiar în apropiere de aici. Dacă vă mai amintiți în legătură cu momentul acesta al războiului, anul 1944, dacă v-a povestit cumva tatăl dvs. ceva despre trecerile care se făceau peste frontieră din Ungaria în România a unor evrei, și dacă era implicat în asemenea treceri?

11. Florea Lasca din satul Subpiatră
(al doilea din stânga), una din călăuze

A.B.: Am văzut, îi aducea acasă.

A.F.: *I-ați văzut cu ochii dvs.?*

A.B.: Da.

A.F.: *Ați vorbit cu ei ceva?*

A.B.: Dar nu știau românește.

A.F.: *Îi ascundeau în casă o perioadă și apoi ce se întâmpla?*

A.B.: Câte o zi și o noapte îi ținea, dar nu știa nimeni. Îi aducea noaptea și îi ținea aici până îi ducea la Vârciorog.

A.F.: *La cine îi ducea la Vârciorog?*

A.B.: La tata doamnei (Ileana Suciu, care era prezentă –n.n.), la Todea Verții...

A.F.: *Primarul din Vârciorog?*

A.B.: Primarul din Vârciorog, da !

A.F.: *Teodor Popoviciu?*

A.B.: Da, îi ducea la el, și apoi el de acolo nu știu ce făcea cu ei, îi ducea la Arad, or unde-i ducea, nu știu.

A.F.: *Vă aduceți aminte de ei?*

A.B.: Parcă-i văd și acum, că între ei erau și niște doamne frumoase tare și tinere.

A.F.: *Cam ce vârste aveau? Copii erau între ei?*

A.B.: Erau și prunci d-ăștia mai mici, mai tineri.

A.F.: *Erau îmbrăcați ca la oraș?*

A.B.: Da, ca la oraș, nu ca la noi, că la noi erau țărani d-aiștea...

IV.

INTERVIU CU CRĂCIUN BUCIU din satul Subpiatră, județul Bihor (24.09.2010):

A.F.: *Ne aflăm în satul Subpiatră, județul Bihor, în locuința lui Crăciun Buciu.*

A.F.: *Cine era Teodor Rotar?*

B.C.: Rotar a fost tatăl meu vitreg. El m-o crescut pe mine de mic.

A.F.: *Ce poreclă avea?*

B.C. : *Șaica. Așa-l știa lumea pe aici, Șaica.*

A.F.: *Știți cumva de faptul că, în anii războiului, mai exact în 1944, a fost implicat în vreo acțiune de trecere a refugiaților evrei peste frontieră din Ungaria în România?*

B.C.: Era.

A.F.: *Ce făcea? Mai exact.*

B.C. : *Îi trecea, că aici era frontiera.*

A.F.: *La ce distanță față de casa unde ne aflăm cum?*

B.C. : 100 de metri.

A.F.: *Cum se desfășurau acțiunile acestea?*

B.C. : Domnule, bătrânul meu Șaica a făcut contrabandă cu aur și altele, și pe urmă jidanii o venit în România, s-au refugiat aici.

A.F.: *Evrei, să le spunem evrei...*

B.C. : Evreii, ei or trecut pe aici pe la noi, și Șaica bătrânul era tânăr atunci, îi ducea că era una cu socru-meu atunci (Lasca, zis și Deliman-n.n.), cu Dilimanu, îi ducea la Vârciorog și d-acolo îi ducea la Arad.

A.F.: *Deci, era o filieră bine organizată, Lasca Florea, Teodor Rotar (zis Șaica) și primarul din Vârciorog, care îi transportau de aici până la Arad. Se trecea greu frontiera? Ziua, noaptea, cum era?*

B.C.: Treceau și ziua, treceau și noaptea. Nu era așa mare pază pe ea. Și grănicerii ăștia români cu cei unguri se împăcau bine unii cu alții și majurul acela al ungarilor o venit aicea în crâșmă, în sat, cu al nost majur de la Vârciorog.

A.F.: *Ce făceau? Beau câte un pahar?*

B.C.: Or băut, s-or dus și la crăsmă împreună cu grănicerii, se împăcau bine, n-aveau conflicte de frontieră sau altele.

A.F.: *Probabil că și localnicii se împăcau cu grănicerii?*

B.C.: Cu românii da, și cu ungurii se împăcau, dar nu chiar ca și cu românii noștri.

A.F.: *Ați aflat vreodată dacă Șaica, adică Rotar, era înțeles cu grănicerii ca să ajute la trecerea evreilor, în sensul ca să închidă grănicerii ochii?*

B.C.: Nu. Pe români nu-i prea interesa, dar tot se fereau de grănicerii români și de grănicerii maghiari.

A.F.: *Înseamnă că făceau lucrurile cât mai discret, ca să nu se știe.*

B.C.: Da, da era secretă trecerea.

Lista figurilor

1. *Teodor T. Popoviciu, primarul comunei Vârciorog (în anii 1918-1919)*
2. *Florian Popoviciu (medic), fost condamnat la moarte de gărzile bolșevice în aprilie 1919*
3. *Primarul din Vârciorog (în anul 1944), Teodor Popoviciu, organizatorul filierei de salvare a evreilor*
4. *Ileana Popoviciu, soția primarul din Vârciorog, care a avut rolul de gazdă și călăuză*
5. *Casa primarului din Vârciorog, Teodor Popoviciu, în care au fost adăpostiți evreii trecuți granița din Ungaria în România (primăvara și vara anului 1944)*
6. *Podul grajdului în care cu fost adăpostiți, în unele nopți, evreii refugiați din Ungaria*
7. *Imagine cu satul Vârciorog și locurile prin care erau aduși din satele Subpiatră și Hotar evreii refugiați*
8. *Interviul luat de Antonio Faur, în septembrie 2010, doamnei Ileana Popoviciu (Suciu), în curtea casei natale*
9. *Ileana Popoviciu la vârsta de 12 ani.*
10. *Ileana Popoviciu (Suciu) la vârsta de 78 ani (când ne-a acordat interviul).*
11. *Florea Lasca din satul Subpiatră (al doilea din stânga), una din călăuze*

A PROBLEM OF A REAL INTEREST FOR CONTEMPORARIES

Of the unfathomable series of past occurrences we sometimes turn our eye to those who have a recognized relevance, or to those who for professional reasons are objectives of priority historical research. The latter category is part of our interest in an issue less investigated, but has undeniable significance. It's about the work carried out in 1944, by many inhabitants of Transylvania and, more narrowly, of Bihor County, putting at risk their own lives, to save from certain death the Jews in Hungary and the Northern Transylvania, helping them to illegally cross the border from Hungary to Romania.

We confess that the impetus for research (in archive and on ground, in the villages near the former border) we have received from the readings (of scientific and publishing nature) where they written, especially after 1989, about the existence of some "networks of humanity", intended to provide an opportunity to the Jews from the mentioned territory to survive. Indeed, these "actions" implied real risks, including also the loss of the guide's life, but they were characterized by a "moving humanity", an essential component of inter human solidarity.

Decisive for our concerns in this direction were the following reflections of the scholar Raoul Șorban whose contribution to rescue the Jews was assessed with the title of

Righteous among Nations, conferred by the Memorial Institute of Yad Vashem Martyrs and Heroes of Jerusalem: "In my opinion, *they would deserve this action - the second as widespread and successful, after the action of saving the Jews in France, by crossing the Pyrenees in the years 1942-1944* (and about which were made memorable films, by this being evidenced the humanitarian value of such steps – our italics) - not only because of its involvement in the conduct of the Romanians, *but especially due to the fact that Jews themselves have the right to know ... not only the enemies and murderers of their people, but also the friends they had*"³¹ (our italics-A.F.). The evoked prospect seems to us necessary pressing because there are still in life some of the young Jews who are the beneficiaries of this rescue activity, being able to offer the posterity own testimonies that could replenish the documentary information maintained in the funds of some archives of the state, of the institutions and individuals.

Simultaneously, it is required the addressing of some dramatic realities of the last years of the World War II (1944-1945) both by traditional methods (to investigate the documentary funds for the detection of accurate and incontestable data, about the tragic situation of the Jews in the countries under the Nazi rule) and, by those modern, of interdisciplinary nature, of a certain utility being the oral investigation which we also used it to elaborate this work, where we valorized a probative archival information, that we filled it with that derived from a few interviews of four witnesses and participants in the events outlined.

³¹ Constantin Mustață, *Un interviu – document, capturat de Securitate*, in his book entitled *Dialoguri cu Raoul Șorban*, Anotimp Publishing House, Oradea, 2002, p. 223

Their image is much wider in case of use of more complementary sources, the reconstructed history being, thus, and closer to truth, more attractive to the contemporary readers.

These introductory lines also aim the manner how the issue we deal with was reflected in several books that precede us. In *The History of the Jews in Transylvania (1623 - 1944)*, Moshe Carmilly-Weinberger - reveals the facts that he has known through direct experience: "Their work (of rescue and help the Jews passed over the border from Hungary to Romania – our note) *dangerous* could not be carried out successfully to an end without *the cooperation of the intellectuals, priests and Romanian peasants*. On the line of the Romanian-Hungarian border, from *Arad to Brasov*, in several places "gaps" have appeared (in Arad, *Beiuș, Oradea, Luduș, Sărmaș*) and on Feleac hill, the Someșul Rece area - Cluj - Aiton - Turda offered the possibility of saving of more thousands of Jews"³² (our italics –A.F.). There are offered some names³³ of "good people" from Cluj area who contributed to saving the Jews in this region, by passing them - by engaged guides - from Hungary to Romania.

In the *Final Report* of the International Commission for Holocaust Study in Romania³⁴ we meet considerations of obvious scientific probity, which we reproduce for their relevance: "In Romania, under the mentioned circumstances in the number of the "Righteous among Nations", who were

³² Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania, (1623-1944)*, Encyclopedic Publishing House, Bucharest, 1994, p. 174

³³ See Moshe Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 174-175.

³⁴ It was published under the title *Raport final* by Polirom Publishing House of Iași, in 2005.

willing to take the risks to help or save the Jews in danger is small (60, by June 2004). But, certainly there was also as in other countries, *a number of people hardly to be determined which would enter the criteria established by the Committee of Yad Vashem, the award of the medal and the title of "Righteous among Nations"*. Their recognition depends, to a great extent, on the existence of the direct testimonies and the perseverance of the surviving witnesses to take the necessary steps to build a convincing file. In many cases *those rescued were entered in the midst of hectic life after the war, emigrated or simply have found private methods to reward the rescuer and his family, neglecting the official and symbolic recognition of that who saved them*"³⁵ (our italics-A.F.).

It is profoundly true that it was inexplicably shown a disregard for this chapter of the existence of those concerned, that was of a real dramatic, leaving the task to the historians to address in a systematic and fair manner, the reconstruction of these circumstances and, *mutatis mutandis*, the finding of other rescuers from death of the Jews of Hungary and the Northern Transylvania, who were undoubtedly more numerous³⁶ than the researchers managed so far to identify them referring to their humanitarian work.

We remember from the same *Final Report* the following interrogation of the President of the Commission too, the writer Elie Wiesel, (Nobel prize laureate for

³⁵ *Ibid*, p. 201

³⁶ *"The forms of solidarity between the Romanians and Jews have not been researched and revealed sufficiently. No doubt those actions to save the Jews during the Holocaust are more numerous than those suggested so far. This is an issue that deserves thorough, to present a balanced picture and close to reality of the years 1940-1944"* (our italics – A.F.) (*Final Report*, p. 294-295).

literature): “There were good and brave Romanians who risked their own lives and saved the honor of their nation, who opposed to the oppression and killing their fellow citizens³⁷ - and *they deserve our deepest gratitude - but why were they so few?*”³⁸. One answer lies in the fact that no investigations were carried out systematically and efficiently in this direction.

During our research, we found some substantial funds, which contain documents relating to the rescue efforts for Jews and the aid given on the Romanian territory, but also about the attitude of some institutions of the Romanian state towards them. They outline some fruitful possibilities, which we will try to valorize in the coming years. So far, we developed and recently edited a book that includes a nearly 200 documents of this nature, discovered in the Bihor Gendarmerie Legion, held in the National Archives - Bihor County³⁹.

³⁷ It is particularly important in this report, Consul General Dr. Michael Marina confession in the sense that the Romanian Consulate in Oradea were received provisions from the Foreign Ministry in Bucharest, as members of the diplomatic institutions to intervene for removal from the ghettos (including the Oradea-NN) *of Jews, Romanian citizens* (our italics. - AF), whom we would send into the country “(Mihai Marina, *Nu puteam rămâne impasibili*, in *Magazin istoric*, 1976, no. 6, p. 39).

³⁸ *Raport final*, p. 15 (*Din mesajul președintelui Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, Elie Wiesel*, November 11th 2004)

³⁹ Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor (aprilie-august 1944) din Ungaria și Transilvania de Nord. Contribuții documentare*, University of Oradea Publishing House, Oradea, 2010, 405 p.

Referring to the actions in saving the Jews of the Northern Transylvania, the historian of Cluj, Ladislau Gyémánt, recorded in his valuable book about the Jews of Transylvania, a few names of personalities who have made such commendable acts, concluding that despite of all these “true acts of heroism, the number of those rescued was only a drop in the ocean of the huge and irretrievable losses caused to the Jews in the Northern Transylvania. The survivors, whose percentage has not exceeded 10-15%, carriers of an incurable trauma, never succeeded, with all the post-war efforts to rebuild the size and splendor of a Transylvanian Hebrew life forever lost”⁴⁰.

In his book about the *Holocaust in Romania, Transnistria and the Northern Transylvania*, Teșu Solomovici writes a few lines about those “Romanians of humanity” who risked their life “to save Hebrew lives”⁴¹. He also developed a list of people, which included 41 people who have been recognized by the Israel state as “Righteous of the Nations” in their memory a tree being planted on the Righteous path of the Jerusalem forest. The mentioned author says that, besides these, they could make “a long list with names of Romanians who have not remained indifferent to the sufferings of the Jews”⁴². We agree with

⁴⁰ Ladislau Gyémánt, *Eveii din Transilvania. Destin istoric*, Romanian Cultural Institute Publishing House, Cluj-Napoca, 2004, p. 127

⁴¹ Teșu Solomovici, *Istoria Holocaustului din România, Transnistria și Transilvania de Nord*, Teșu Publishing House, Bucharest, p. 272

⁴² *Ibid*, p. 275-277. Teșu Solomovici also completes (on a full-page book), with new names, the list mentioned. And it is a beginning, because the archives have remained anonymous in memory of those

the respective assertion, to which we would add that, in order to materialize this idea, there is necessary thorough documentary and systematic investigations by true professionals who know the powers of the institutions of the time (gendarmerie, border police, military courts, prefectures, etc.).

There is the opinion, quite widespread, that the issue in question is not quite elucidated, but in a lesser degree (its research being in its infancy) so that some actions would be extremely useful having as result the discovery of its other aspects and priority, to identify the names of the rescuers, but also of the Jews who remained alive because of them, so that there is no more uncertainty or controversy on such aspects of the tragedy of the World War II that produced so many casualties among the peoples of the world, but especially of the Jews in Europe.

Given this, we were concerned – during the last time – about the establishment of some “branches” or “networks” in Bihor, through which they were smuggled past the border between Hungary and Romania, the Jews from the territory of Hungary and the Northern Transylvania. We had the satisfaction, after a claimed labor to discover some of these “gates” to freedom⁴³, about which nothing was written up now.

We gathered in the meantime, some other information about one of the areas where this activity has

involved or more names of people who were saved from death Hebrew, than we know of works that have appeared so far.

⁴³ See our book cited at note 9 and the references in its subsoil.

been particularly effective because of the manner how the organizer of the “branch” – the Mayor of Vârciorog, Teodor Popoviciu - managed to save, with the help of his wife and of some of his collaborators from certain death hundreds of Jews, whom he crossed the border from Hungary to Romania, and then transported them to Arad, where from they obtained documents and could move across the country.

To achieve the most rigorous examination of the functioning manner of this “branch”, we proceeded to investigate some witnesses and participants, who “enlightened” by their memories - some stories about these events, making easier an accurate reconstruction of the truth that the *Popoviciu “branch”* was one of the best organized and, consequently, by which they saved from certain death hundreds of Jews.

This “branch” was not known until recently⁴⁴, and our recent investigations, are represented by a number of four interviews, contributed to the considerable expansion of the angle of view and to clarify some things, facilitating the development of this work, that takes out of the historical anonymity a number of people (from Bihor places) who risked their lives during the Holocaust and saved from “certain death” hundreds of Jews.

The documentary support of the work is, in our opinion, enlightening. It consists of information from

⁴⁴ Antonio Faur, *The Contribution of the Mayor Teodor Popoviciu (from Vârciorog, Bihor County) to the Salvation of Hundreds of Jews from „Certain Death” (1944)*, in *Studia Europaea*, Cluj-Napoca, 2008, no. 3, p. 101-108

archives (state and private) and those “produced” by the oral investigation, finally detaching the conclusion that the mayor Popoviciu (of Vârciorog, Bihor County), who died in 1945, can be considered *post-mortem*, one of the Righteous among Nations.

Over 66 years have passed since he has done his “duty of man”, risking his life and liberty, because, even now, after so long, to let them know his facts and to receive the same recognition as other “saviors” from death of the Jews whose names were not included in lists of “people of humanity”⁴⁵.

⁴⁵ The expression belongs to Teșu Solomovici. See his book, which we quoted on page 275.

TEODOR POPOVICIU'S MEMBERSHIP TO AN IMPORTANT PEASANT FAMILY FROM VÂRCIOROG VILLAGE (BIHOR COUNTY)

Vârciorog village is situated in a hilly area typical for the Transylvanian pastoral area, where the alternation of hill-valley is a characteristic note, and the places are very beautiful, especially in the autumnal lights, with the bright coloring, evident in the tree gardens, in the fields from which the crops were collected and the multicolored forests. Here you have that feeling - that "eternity was born in village" - which was integrated by the great poet Lucian Blaga into a penetrated and defining phrase. In such a nature sequence with multiple echoes in the historical times, stunt people were born and raised in national and genuine Christian spirit, who served both the public interest and that of some contemporaries who have reached limit situations, who were in 1944, the Jews in Hungary and the Northern Transylvania.

The first Popoviciu, who marked the history of the settlement, in the early 20th century, was Teodor Popoviciu, who played a key role in carrying the fight for the national unity in the village Vârciorog area. Some except references about his work in the memorable year 1918, but also on his

personality, have been published in a book of memoir confessions¹ published in 1993.

The answer he gave on February 21st 1934, the notary C. Doniga, at a call launched by Teodor Neș (the Head of the High School “Emanuil Gojdu” from Oradea), we learn some basic data about “crossing through time” of Teodor T. Popoviciu. He was born on January 13th 1868, the locality Serghiș (of Tileagd county subdivision). He attended only five “primary classes” in the Orthodox religious school in his native village. He married a girl from the village Vârciorog, whom he has linked definitely his existence. Because of his entrepreneurial spirit, he became the mayor of this village, which he led like “the shepherd his flock”².

He knew how to perform community services in a time of great difficulties for the Romanians over here of the Carpathians - ruled by the Austro-Hungarian Empire – the mayor Teodor T. Popoviciu has won a real prestigious and an indisputable authority, residents of the settlement according him “obedience” as to a “real chief”. Moreover, he has also influenced the Romanian people’s attitude in the nearby villages (Serghiș, Fâșca and Tileagd), who considered him as an advocate for their rights so that they have participated in all national events organized by him. In the so-called “Hungarian era”, he “behaved” as a “true

¹ Flaminia Faur, *Mărturii documentare despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 – aprilie 1919). 75 de ani de la Marea Unire, „Cele trei Crișuri”* Cultural Foundation, Oradea, 1993, p. 129-130

² National Archives - Bihor County, *fond Colecția de documente*, file 190, f. 180

Romanian”³, which that was not less so in those times when it was forged the political destiny of the Romanian nation.

As a culmination of his work in the national political life plan, of a simple peasant of Crișana, is recorded the moment when he was elected delegate of Vârciorog village - and concomitantly of the county subdivision of Aleșd⁴ - at the Grand National Assembly from Alba Iulia, on December 1st 1918, where he voted with conviction and determination, along with the other delegates from all the Romanian historical provinces of the former dual monarchy (Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș) the union of these territories with Romania.

So, he was involved, as representative of all the Romanian citizens in an area as ethnically representative, in the great event of the union with the Romanians over the Carpathians, feeling - with a natural intensity - the fundamental event for Great Romania foundation. He returned home, where he made propaganda to this historical act and took the lead of the National Guard in Vârciorog, whose commander⁵ he was in the period

³ Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 130

⁴ 1918 *la români. Documentele Unirii. Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918*, Scientific and Encyclopedic Publishing House, Bucharest, 1989, p. 55. In the minutes (of November 12/15th 1918) of the national assembly (elections) of the “administrative circle” Aleșd noted that “the unanimity of votes to be elected delegates met at the Grand National Assembly from Alba Iulia in this net, next: Dr. Aurel Lazar (most popular national leader of Crisana areas), Iosif Tărău (from Săcădat), the owner Teodor Popoviciu (of Vârciorog), Dimitrie Bradea (from Ponoară) and Teodor Manea (of Bratca) (*Ibid*, p. 55).

⁵ Flaminia Faur, *op. cit.*, p. 129

November 1918 - April 1919. To this guard took part, along with other people, also his sons Simion T. Popoviciu and Florian Popoviciu⁶.

After taking the power - also in the parts of Crișana- by the representatives of the Bolshevik power of Bela Kun, instituted in Hungary in the second half of March 1919, they carried out a repression protest against the activists for the union with Romania, reflected in bloody deeds, as have been killed in a bestial way, the national fighters dr. Ioan Ciordaș and dr. Nicolae Bolcaș of Beiuș, or Nicolae Bogdan (of Șuștiu) or of other defenders of Great Romania. And, also in the county subdivision of Aleșd, tragic events took place, especially in the localities on the Crișul Repede Valley.

In this cloudy and uncontrollable context, the two sons, Florian and Simon, of the mayor Teodor Popoviciu were captured and taken to „Bolsheviks” in Tileagd, after they disarmed the Romanian National Guard of Vârciorog. There they have been „imprisoned and sentenced to death”⁷ after a brief research and on the basis of information about their activity as members of the national guards in Vârciorog, Serghiș and Țețchea. The other „guardists” have „escaped” in mountains and forests.

The moments of tension and fear experienced by the mayor T. Popoviciu’s family are described by the notary C. Doniga: „There were saved (Simon T. Popoviciu and Florian T. Popoviciu - our note) in the following circumstances: the wife of mayor Popoviciu T. Teodor... went to the lumber company’s director of Lazuri, who was the Bolsheviks’ commander in this range (Mr. Popoviciu

⁶ *Ibid*

⁷ *Ibid*

was in good relationship with the company's director) and complained about what happened. The director, who had his brother in Tileagd, also director of the lumber factory in Tileagd, the Bolsheviks' commander in Tileagd (both Jews), told him to stop crying, that his children will be home tonight and they escaped of execution. They were sentenced to death. Only, they were not executed"⁸.

On April 19th 1919, the Romanian troops started from Ciucea the military actions to release Crișana. „When to the Romanian Army came (in Vârciorog-our note) - notes the above mentioned notary - the National Guard came out, caught the Bolsheviks, disarmed them and the weapons were brought by Mr. Popoviciu T. Teodor to the department, at Tileagd, then submitted to the Romanian Army Command in Oradea. Great celebration was then. *They put out the national [flags] of hidings... The Commander of the Romanian army was at the place of Mr. Popoviciu. T. Teodor and took minutes and got about what happened*"⁹.

Recalling these dramatic moments, but also uplift (due to reaching the national ideal and freedom), it seems obvious the fact that they condense a deep involvement of the mayor Teodor T. Popoviciu's family therein who, after taking part to the elative moments of the realization of the full national unity, fell prey to a great spiritual attempt, due to the death sentence by the Bolsheviks in Tileagd, of the two sons, who were to be executed.

The saving came from the Hebrew directors of the lumber factories in Lazuri and Tileagd, who in their turn, were brothers (and they were in the best relationship with

⁸ *Ibid*

⁹ *Ibid*

the mayor of Vârciorog). The bold decision of the two commanders of the Bolsheviks in these localities marked the last part of Teodor T. Popoviciu's life, creating a strong special psychological link of his family with the Jews from the areas of Crișana. The gratitude of Popoviciu family of Vârciorog towards them could manifested plenarily in the circumstances of the year 1944, when another mayor of Vârciorog, with the same name (Teodor Popoviciu), helped saving from certain death hundreds of Jews in Hungary and the Northern Transylvania. They may, therefore, found a link over for nearly a quarter of a century, between the „acts of humanity” of different generations, but which in exceptional circumstances, have shown courage and humanitarian spirit.

After he „saw the national opera fulfilled”, to which he has contributed to a significant extent, Teodor T. Popoviciu „retired” from the mayor (and being too old), taking care of his own household. In 1934 he lived „dignified and peaceful”. „He welcomed at his home with open arms, everyone who came into the village. He provided them with a complete hospitality without receiving something. He liked to talk to learned people”. Although he was no longer active in politics, he harbored „liberal feelings”. The village heads asked him again, sometimes, advice.

His image of the wise of the village, who gathered much useful experience in hard times, was still alive after 15 years from inserting the Romanian government in the historical province of Crișana. He was because of his entrepreneurial spirits the richest man in the village of Vârciorog¹⁰.

¹⁰ *Ibid*

Regarding his family, it was quite large. The mayor Teodor T. Popoviciu had many „sons and daughters”, among whom the following lived in 1934: Dr. Simon T. Popoviciu (lawyer in Aleşd), Dr. Florian Popoviciu (district doctor in Cluj), Petru T. Popoviciu („leading” innkeeper and owner in Vârciorog) and Ileana Popoviciu¹¹ (married to a butcher in Oradea). Among his children, who died young, we remember the one who was Ileana Popoviciu’s father, who was raised by her grandfather, Teodor T. Popoviciu, because both parents (her mother and father) ended early their days¹².

For his granddaughter Ileana, so popular, her grandfather „looked for” a husband who had to meet two conditions: 1. be named Popoviciu (to continue his name and deeds), 2. be a man of recognized moral and household qualities (because he had to manage an important asset of over 9 hectares). He was found in the person of Teodor Popoviciu¹³, who fully confirmed the requirements of the „old” Popoviciu, also becoming mayor of the village. This is the „man” whom we are having in view further on, refreshing one of his „expressions” in another historical time, but just as overwhelming. It’s about his saving condition from „certain death” of hundreds of Jews in Hungary and the Northern Transylvania.

¹¹ *Ibid*

¹² The information come from her daughter, who is also called Ileana (and the grand granddaughter of Teodor T. Popoviciu), married to Suciuc engineer and lives in Oradea. This gave us a precious interview, published it in this book.

¹³ *Ibid*

MAYOR TEODOR POPOVICIU - THE ORGANIZER OF A "BRANCH" IN BIHOR COUNTY TO RESCUE THE JEWS FROM DEATH (1944)

Prior to present the activity of "savior" of Teodor Popoviciu there are some aspects to be explained which are in close relationship with him. Firstly, it should be noted that he was in 1944, one of the wealthiest peasants in Vârciorog. They added to his legacy (from his own family) those nearly 10 hectares of land brought by his young wife, Ileana Popoviciu. Thus, he has made a real asset (for the settlement mentioned), that could provide him a convenient existence and worry-free materials.

In other news, the segmentation of Bihor into two counties (one in Romania, other in Hungary) - determined by the application of the Vienna Diktat (on August 30th 1940) – resulted in the discontinuation of the free communication between all its inhabitants (Romanians, Hungarians, Jews and others) because of an artificial boundary, passing just a few miles North of the village Vârciorog so that, to maintain his relations with the people from Oradea, he was forced to illegally cross the new border between Romania and Hungary. As he was already a famous man, resorted to intermediaries who, in their turn, knew well the geographical and political realities of the Oradea, this being one of the

centers of the Northern Transylvania by which (and to which) turned some Jews from Hungary and the Northern Transylvania, as well to Arad, in order to pass successfully the border into Romania, to avoid imminent death.

The researches that we conducted reveal another facet of this personality which reflected a humanitarian attitude in troublous time both for Jews and for Romanians. He had to “share” the time between the two or three components of the saving “network” which he had organized, to make it functional during the period of maximum urgency of its using (April-August 1944). Further on, we will refer to all these to decipher a mechanism which we consider to be typical of those risky and dramatic circumstances, when the solidarity among people was imperative necessary.

*Documentary Entries about the Mayor Teodor Popoviciu's
Activity (in the year 1944)*

We note, from the very beginning, that they are sketchy¹, but they have an undeniable relevance. In a *statement* signed by the agent 246 (identified by us in the person of sergeant Vasile Mureșan, who was indeed a secret agent of the Legion of Gendarmes²), on May 28th 1944, he let know that he was sent to research on May 21st 1944 on the

¹ If the researches will be continued, it is possible to discover other information (most important) on how to fulfill the duties of mayor, certainly in the benefit of the community. From the perspective of this paper (not intention to become a monographic study) can call only those documentation records covering the year 1944, which are indeed quite rare.

² See Antonio Faur, *România – poartă deschisă...*, p. 108-109.

base of a “search order” of the mayor of Vârciorog, about whom the Gendarmerie Inspectorate of Timișoara – as a tutelary authority - asked a thorough check as there were circulating some information on the illegal activities³ which Teodor Popoviciu would have done for many years.

Moving into the village Vârciorog the above mentioned agent has contacted the mayor Teodor Popoviciu, the members of his family (for example, he also talked to one

³ It was about the “gold smuggling”, which he has made with Deliman Vasile (from field investigations, we determined that he was called, in fact, Florea Lasca, from the village Subpiatră). In 1943, for example, as a result of the relationships Teodor Popoviciu had with “the Jews of Arad and Timisoara, where *he often went*” (our italics-A.F.), he bought golden objects and passed them with Deliman Vasile’s help in Hungary. In confirmation of this information was the fact that Deliman Vasile Hungarian was caught by the Hungarian authorities and sentenced to one year in prison, which he executed in Oradea (The National Archives - Bihor County, *Bihor Gendarmerie Legion Fund*, Inv. 32, dos. 45/1944, f. 1058-1059). In his turn, the agent 246 finds that these things are true, so they were, throughout the period 1940-1944, “business” connections between the commercials in Oradea and the two mentioned (Teodor Popoviciu and Vasile Deliman, i.e., Florea Lasca), who have been smuggling golden objects, which have been actually also by the gendarmerie authorities. They often have not known the whole truth (i.e., that it was done under the cover of the gold smuggling, the illegal passing activity, with the help of a well-developed branch, of several Jews from Hungary and the Northern Transylvania in Romania), or they preferred to deal with issues that belonged to criminal law and fell under the law. As apparent from other sources (which calls this work), the Bihor police also knew other acts of the mayor of Vârciorog and his collaborator Florea Lasca from Subpiatră, which consisted in carrying out actions of rescue the Jews on the territory of Oradea city and the Northern part of Bihor County.

of his daughters, Ileana Popoviciu, who was only 12 years old trying to “pull out” from her, using specific methods to his profession, some information on the involvement of Teodor Popoviciu in the rescue activities of the Jews⁴). The agent states that he “found among the inhabitants of the village Vârciorog some complaints against the mayor” because “he would not fear of duty” and “he’s not interested in the administration of the village” so, he did not meet - appropriately - the obligations of a mayor, but he was “*always out looking for his personal affairs in Arad and Timișoara*” having “*contacts with various suspect individuals*”⁵. (our italics-A.F.).

It is obvious that the statements of the agent guard had as source his discussions with the inhabitants of Vârciorog, among whom there also were some who did not too much sympathized the mayor⁶, or even they envied him for his

⁴ This information was supplied by Ileana Popoviciu (married Suciu), resident in Oradea, who told us with humor, the episode when Vasile Muresan agent tried to cheat her, to make her to confess that she accompanied his father from Romania and Hungary border, passing through the village Subpiatră. If she admitted this, they would have followed questions about what she “made there”, at the border, the mayor Teodor Popoviciu. It was difficult to provide “explanations” which do not bring him in a hopeless situation and recognize the truth that he was in charge with “the illegal crossing” – of the Jews from Hungary to Romania.

⁵ National Archives – Bihor County, *Bihor Gendarmerie Legion Fund*, file 45/1944, f. 1058-1059

⁶ There were, of course, “intrigued” by the fact that the mayor “was doing well”, he was often left in Arad and Timișoara, which was suspicious, as he would have been “involved in illicit business” such as smuggling of precious metals. Somehow, this “interpretation” of the situation had a positive effect, because the main concern of the mayor was wangled, that of the organizer of the “branches” of illegal crossing

prosper material situation (as compared with the poor “world” of the village, which was facing great economic difficulties). The agent noted in his report, also that on May 25th 1944, the mayor of Vârciorog “was visited by a foreign individual”⁷ (probably a lawyer from Timișoara), without being possible to state “what he sought” in the village. We may, as a hypothesis, to assume that that stranger was one of the people whom Teodor Popoviciu cooperated with, to place the Jews refugee from Hungary and the Northern Transylvania in the towns of Arad and Timișoara. Both urban centers in the Western country were priority targets for Jews and, as such, the mayor’s interest was to maintain active his relations with the Jewish communities of Arad and Timișoara, as well with some representatives of the authorities.

Remember, especially, the specification in the same document on the thoughts of which he was animated (he communicated only with people who worked with on “administrative line” and about whom he thought they were discreet, which sometimes did not happen): “In front of the sub notary Hodișan⁸ he said that *the same Jews take out us of the deadlock in [through] the country passes, so we have to live with*

the border by the Jews, whom then hosted them and sent, with safe guide (his wife, Ileana) to Arad. In other words, the police were on a secondary “trail” the smuggler accuses being extremely difficult to be proved because he was never recorded in such a situation.

⁷ Antonio Faur, *The contributions of mayor Teodor Popoviciu (from Vârciorog), Bihor county to the salvation of hundreds of Jews from „certain death” (1944)*, in *Studia Europaea*, 2008, no. 3, p. 101. *Idem*, *Contribuția primarului Teodor Popoviciu (din Vârciorog, județul Bihor), la salvarea de la „moarte sigură” a sute de evrei (1944)*, in Antonio Faur, *România – „poartă deschisă” ...*, p. 35

⁸ Here is one of the “sources” of information of agent 246.

them”⁹ (our italics-A.F.). So, the mayor Teodor Popoviciu “actively expressed some positive beliefs to the ethnic Jews, at a time when they were treated discriminatorily and in the North, the Horthy authorities organized the ghettos, among which, the largest was in Oradea, so close enough to the village Vârciorog”¹⁰. To express, in May, 1944, the belief that the Jews would be a certain element of support for the Romanian state meant a proof of the visionary spirit of the mayor of Vârciorog who acted according to these considerations detached from any realities of material content.

The Organization and Functioning Manner of the Popoviciu “Branch”

As we noted in the previous lines, Teodor Popoviciu, having an advantageous position (as mayor of the village Vârciorog), has maintained throughout the four years (1940-1944) active relations with the Jews from the Northern Bihor, under Hungarian administration. He succeeded, however, to form a “team” of collaborators (of whom we know some, that in the future remains to be identified others too, through a research effort directed specifically), with whom, he established in 1944, a true “branch” to saving the Jews, that was also very effective¹¹.

⁹ National Archives - Bihor County, *Bihor Legion of Gendarmes Fund*, file 45/1944, f. 1058-1059

¹⁰ Antonio Faur, *România – „poartă deschisă”* ..., p. 35-36

¹¹ This statement will be supported by the documentary argument which we will continue to present. We see, for now, the opinions on the matter raised by a journalist who has dealt with such problems: “Our researches show that the most attempts to retreat over the

The defining elements of a saving “branch” were the following:

1. *the existence of a path* of it (configured in report to the specific geographical realities and difficulties of crossing the border);
2. *the activity of an organizer* of it, which can perfect relationships with those involved, that the “branch” to operate without failures;
3. *the use of some “specialized” guides* who knew perfectly the places through the Jews were passed in a clandestine manner, and then transported to Arad and Timișoara;

1. *The Route of Popoviciu “Branch”*

It is clear, particularly from the interviews that we’ve got from some witnesses (which also are reproduced entirely). The Jews on the territory of the Northern Bihor, especially in the area of Oradea town (where almost all were made ghettos) felt, acutely, the desire to flee in

Romanian-Hungarian border were not doing according to several plans well balanced and done by specialists in rescuing, it was about individual tests, random, most often made by chance. There were, however, also people who saved Jews in an organized manner” (our italics-A.F.) (Zoltan Tibor Szabó, *Frontiera dintre viață și moarte. Refugiul și salvarea evreilor la granița româno-maghiară (1940-1944)*, translated by Florica Perian [Publishing House] Compania, [Bucharest, 2005], p. 203). The latter belonged to the mayor Teodore Popoviciu, whose work was unknown until 2008, when we published in *Studia Europaea* (no. 3, p. 101-108) a paper (in English) about it.

Hungary from Romania¹² with the help of some people

¹² Testimonials conclusive in this sense can be found in the *Journal* of Eve Heyman, who noted of March 19th 1944 - that the Jews in Hungary were hit by a big "evil" because "the Germans came", that Hungary was occupied by the Nazis. Her mother has "expressed the desire" as her husband, along with the socialist Alexandru Freidlaner to "*flee across the border in Romania* (our italics-A.F.), that very night, for they were in ... great danger ...". Eva Heyman has transcribed one of her mother's alarming claims, namely that "the honest people have always had to take refuge from this country; otherwise they were imprisoned or murdered" (Eva Heyman, *Am trăit atât de puțin. Micul meu jurnal*, translation by Oliver Lustig, Alex, Publishing House, Bucharest, 1991, p. 75). Her adoptive father, Béla Zsolt, "told them all (on March 21st 1944-our note) *that must be procured false documents and passed in Romania*" (our italics-A.F.). My grandfather, in his turn, was concerned with saving the same son-in-law, who was a talented journalist of left, making some attempts to obtain "false documents" (*Ibid*, p. 79) to take refuge in Romania. It was obvious to all Jews who were apprehensive about their future bleak near that Romania was a "country of hope", a place where, if reached, would have been spared by the danger of applying - also to them - of the "final solution". Before being taken, along with her entire family in the ghetto of Oradea, the same author of a memory document specified that a cousin of her came from Budapest, who "stole" from the hotel "Panonnia" (where he worked) false documents for his mother and father (*Ibid*, p. 92). In that moment, his grandmother did a terrible scene, manifested against the departure of the twos in Romania and accusing them that they will to let her "in their place" and the fascists will kill her (*Ibid*). Also, she "started crying", the twos giving up, thus failing the "last chance" to reach freedom (*Ibid*, p. 93). They were also transported to the ghetto of Oradea. We remember these episodes authentic, to highlight the mood of spirit of some special Hebrew intellectuals of Oradea, who were aware of the danger of the ghettos work and their physical

involved in the so-called “branches” of crossing the border, of which one was that organized by the mayor Teodor Popoviciu, about who we have been able to find reliable information. They were particularly useful for the operation of reconstructing the concrete activity, which, in fact, should have been long reconstituted. Only now we have this opportunity, through this work, which results are enlightening.

Of an argumentative value are the findings in a *Report* on the informative work carried out in Bihor County (in the period between August 18th to 23rd 1944), which contains references to the “person Florea Lasca, also called Deliman” and the wife of the “merchant” Gavrilă Nicoruț, both from Subpiatră village, one of the most active clandestine “crossings points” of the Jewish “coming from Hungary”. The twos have provided the following “services”: they have facilitated (i.e., have done - our note) the transition of the Jews, after which they have hosted them in their houses in that locality, then they have acquired “peasant clothes”, because only “disguised” could “travel more easily”¹³ to Arad and Timișoara.

Of another report signed on May 24th 1944, by the agent 245, we find that in the frontier area between the

destruction, but they did not prove able to cross the border in Romania where they could survive. It's like a historical fatality prevented them, and the others of their own countrymen, to make the “necessary step” to freedom and life. There were also Jews with a pronounced daring spirit and the clear analysis of the situation. They have resorted to the saving “branches”.

¹³ National Archives - Bihor County, *Bihor Legion of Gendarmes Fund*, file 43/1944, f. 822

localities Mierlău and Hotar (the latter being the headquarter of the commune where the village Subpiatră was situated) “are done the most illegal crossings across the border from Hungary to Romania and vice versa, by the fact that the territory ceded to Hungary, the railway Oradea-Cluj is right near the border, *those interested being transported by train in this region*”¹⁴ (our italics – A.F.). The Bihor Gendarmerie Legion Commander disposed on May 31st 1944, to take urgent measures to control¹⁵ this phenomenon, which had a magnitude that could not be ignored.

So, through the villages near the border, as were the common Hotar and the village Subpiatră, numerous illegal passing of Jews were made through the “Popoviciu” branch. They were brought from Oradea with the help of some contact people or by guides coming from those mentioned settlements, (Florea Lasca, Teodor Rotar and Gavrilă Nicoruț are mentioned in documents). The action took place at night, when the risks of being caught by the Hungarian and Romanian border guards, as well by gendarmes, were lower. During a day or maximum three, they were carefully hidden, time when they were dressed in peasant clothes, to pass unnoticed. It was not an easy task, since there were not always found suitable clothes for children and parents.

¹⁴ *Ibid*, f. 1073

¹⁵*Ibid*. We note the three “steps” to be implemented: 1. to make “frequent ambushes on the leakage roadmaps” of the Hebrew refugees, 2. the police station to “patrol closer to the border” (to reduce the number of those who passed “fraudulently”) 3. to investigate all the “forests” where the Jews could “hide” who had managed to flee from Hungary.

Another segment moment of the “branch” was that from Subpiatră and Hotar villages at the house of the mayor of Vârciorog, Teodor Popoviciu. Here, the groups brought (through hidden places at night) at the house of the mayor of Vârciorog, Teodor Popoviciu, were housed again for one or more days to make the preparations to transport them from Vârciorog to Dobrești, then by train to Arad.

Of the interview taken to Teodor Popoviciu’s daughter, Ileana, appeared everything what happened in the household of the mayor. If it was about a group of only 4-5 people (which was usually a single family), then that was housed in the room towards the road (that one that in the country was considered the guests’ room, being better furnished and cleaner). In case that there were brought more, then, the mayor housed them in the attic with hay above the barn, offering - as our direct finding - bearable conditions. There were used clean sheets, blankets and pillows, and if we think about the summer nights (June-August), it could be nice. This attic of the barn remained unchanged, as the mayor’s house, which gives a great deal of accuracy in a filmed re-enactment, as we did on the occasion of the recent movement in the main area of activity of the Popoviciu “branch”.

On the days when they halted to the mayor’s household in Vârciorog, his family took care of preparing the food for refugees (most of the times there were cut hens), as well of “solving the problem” of the effective disguise in peasant clothes¹⁶, of all these. Their children (the youngest)

¹⁶ Guiding dozens of Hebrew groups to Arad, Teodore Popoviciu and his wife, Ileana, were concerned not only putting their local peasant clothes, not to be identified and arrested by gendarmes and

were playing with animals and birds in the yard, so the stress the experience they were passing by to be forgotten, the integration in a normal country life having beneficial psychological effects even for parents who were deeply worried about their fate¹⁷. All was organized by the mayor of Vârciorog for the actions to be completed as expected, expressing the certainty of salvation the Jews refugees arrived from Hungary and the Northern Transylvania.

In the next phase of the rescue activity, the most important role had Ileana Popoviciu, who was leading the Hebrew refugees, through forests, to Dobrești, both on foot and by cart, the reliable man being Petru Malița¹⁸, who took part of the Popoviciu “branch”, transporting several groups of

policemen, but also for retaining clothing to be used for the future series. Even this supposed real efforts so that they were brought from Arad, Ileana Popoviciu’s “străiți” (bags) all these, then, if necessary, were supplemented with other items of clothing for women and men, young and old.

¹⁷ They thought of what lies ahead over the road, in train and in Arad, as well as a possible departure on, to Bucharest, where some wanted to settle, while others went to Palestine, because there was a feverish activity of the Zionist movement in this direction. Only if they were caught and convicted they arrived in the Camp in Târgu Jiu, where from all were released after August 23rd 1944. So, none has died, so that Romania has confirmed that the phrase was a genuine “open door” to life and liberty.

¹⁸ We believe that in future, investigations would be useful to know as much about the teamster Petru Malița of Vârciorog and his family, because he also contributed to saving the Jews who came from Hungary and the Northern Transylvania. To do this, it was necessary to travel to the village Vârciorog in order to “purchase” accurate information and, if possible, as comprehensively as possible.

Jews through places less frequented by people thus providing the “security” of the route between Vârciorog and Dobrești.

From Dobrești, where was the departure station to Arad, began the last part of the route, which also entailed certain risks, especially that of being caught by authorities and sent to the court in Timișoara. The train from Dobrești to Arad was a genuine thrilling adventure, which ended, frequently, well.

Arriving at the station in Arad, the tensions rose again, as there were nearby policemen, gendarmes and secret agents who also performed activities of “surprise” of the Jewish past “fraudulently” the frontier, who fell under the laws. Ileana Popoviciu’s daughter reported that her mother, Ileana, who was the *guide* of the Hebrew groups - for them, if they were investigated by police or gendarmerie (what happened) not to be identified, took all the identity documents and hid them under the girdle she wore, in the idea that nobody would have thought to look just there. In such a case, Ileana Popoviciu, being a step behind the gendarmes, loosened her belt and let down the documents, which fell down, and thus, she escaped of the excitement of an arrest and conviction for promoting those who had past the border illegally. These facts, seemingly unimportant, which confirm the existence of some risks, from a contemporary perspective could be the premise for an *artistic film*, whose script¹⁹ can be drawn from this historical reconstruction.

¹⁹ During our investigations it has emerged as a necessity, the cinematic transposition of such a human experience, because there are all the data for a successful implementation.

At the end of such refund results the truth that the Popoviciu “branch” had a rigorously planned and followed route from Oradea to Subpiatră and Hotar, then to Arad. He has proved his usefulness and was not caught by the Hungarian and Romanian authorities, maintaining in a full anonymous, until today, when the mayor’s daughter of Vârciorog revealed us in the interview that we publish in this book.

The “architect” of this “network” of rescue was Teodor Popoviciu, who had discreet and effective collaborators, succeeding the performance to escape from “certain death” hundreds of Jews, fact confirmed – by means of the official document – by the first Orthodox rabbi of Arad, Joachim Schreiber.

2. The Organizer of the Saving “Branch”

The mayor of Varciorog was endowed with an extraordinary pragmatic intelligence and an unusual ability to relate with the others. In the rural areas, such people were considered undisputed leaders who could be followed in all their undertakings. He was also endowed with a very useful experience as head of the communal administration, a posture in which he has seen the complexity of the local social-economic life, in county context. His intuition regarding the evolution of the things in the Romanian space and on the historical fate of the Jewish (who could not provide, in future, an aid) is surprising. She makes us believe that Teodor Popoviciu was a representative of the rural political elite, during the World War II, being appreciated by his contemporaries and disputed at the

same time. But, he wouldn't have been a true personality if he wouldn't have bothered anyone.

We note, however, his ability to navigate through the difficulties of the moment, maintaining his post of mayor and organizing one of the most efficient networks of rescue the Jews from Hungary and the Northern Transylvania, whose existence - well hidden - was, really, discovered after many decades. And this reality is significant, meaning that authorities have failed to catch him on the facts mentioned by us in this work and to prosecute him. If his family would not have kept carefully the trilingual document (Romanian, Hungarian and Hebrew) signed by the Orthodox prime-rabbi of Arad, Joachim Schreiber, we could have been in the position of not knowing a chapter of practical intelligence and spirit of human solidarity with those who came to be threatened by death, which had been "written" by Teodor Popoviciu along with his collaborators in 1944.

As, in archives, we found only references to the mayor's behavior and his skills, we had to appeal - to sketch his portrait of spirit - to the memories of his family members. Thus, we note his following characterization made by his daughter Ileana: "He was a tall man, blue-eyed, very valued and respected and esteemed by everyone and his word was word, his promises were not made just so, flying words. What he said always was like that".

One of his nieces (Ana Vuc) whom we interviewed noted other qualities of Teodor Popoviciu, who was, in her opinion "a very hardworking man, right and correct. He had servants, but he put them at the same table with him", and he did not made any differences between the servants

and his children. In fact, the mayor of Vârciorog, “was treating everyone humanely”²⁰.

There were retained, therefore, those stories that revealed the mayor’s moral behavior (he was correct in his relations with the others), who was respecting the people who work (in his own household or other local circumstances, which included the rescue action of the Jews).

Even impressions of those closes show an exemplary model for the others. To all add his entrepreneurial spirit, the continuing challenge to increase his wealth, which was then, as now, moreover, and the base of a secure popularity.

Examining this incomplete information, but also Teodor Popoviciu’s photo (reproduced in this book), we conclude - without the risk of a too much error of law - that the mayor of Vârciorog was endowed with actual availabilities for organizing a network of rescuing the Jews. He was a brave man, accustomed to the risk, who was in excellent relations with the Jews in Romania and the Northern Transylvania. He analyzed with the necessary attention the existent possibilities and concluded that he can organize a “branch” to operate without major difficulties.

He also proceeded to facts, based on a concrete plan, meaning that he found people to participate in the rescue operations, housing and transport of the Jews in Arad, while establishing how it should proceed on all occasions.

To avoid being accused by authorities (although they pursued him and gathered information not too good for him), the mayor Teodor Popoviciu stayed at some

²⁰ See the interview reproduced fully in this book.

“distance” from the guides who were permanently controlled by him to not have committed any errors.

The “branch” organized by Teodor Popoviciu has turned its joints, those involved in it managing to save the persecuted and terrorized Jews, exposed to the physical disappearance who have resorted to his help. According to the certificate given by the prime-rabbi of the Orthodox Community of Arad, Joachim Schreiber, results - without any equivocation - that he (along with his collaborators, about whom we continue to offer some evidence data) has saved from “certain death” hundreds of Jews²¹.

Of this document, of an unquestionable value, are to be retained all the appreciations referring to the mayor of Vârciorog:

1. his behavior was “human and exemplary” to the Jews who “sought refuge” in Romania;
2. by his noble deeds, he “won the trust and honor of all local Jews;
3. he “saved from certain death the life of hundreds of Jews” in Hungary and the Northern Transylvania, with “all risk of that time laws”, which severely punished those involved in such illegal activities;
4. he not only hosted, fed and hid the Jews, but he also provided them free living conditions on the Romanian territory.
5. all these steps of the mayor of Vârciorog, Teodore Popoviciu, have prompted the prime-rabbi Joachim Schreiber, to “recommend” him to all “Hebrew

²¹ Antonio Faur, *România- „poartă deschisă” pentru salvarea evreilor...*, p. 236-237

communities and Hebrew brothers” since they, in a situation that they would be required to give him “all competition”²².

It was a gesture of honor and gratitude, which the mayor could not profit by anymore, because he died not too long.

The document signed by a high religious authority of Jewish-Israeli Orthodox confession of Arad, which knew best his activity as an organizer of a “branch” of rescuing the Jews, by Teodor Popoviciu, was written in three languages (Romanian, Hebrew and Hungarian) and handed over to the family of that in discussion, whose family kept it up today and agreed that we print it, actually to thank on this occasion.

The quality of a “branch” was conferred on the skill and talent of the smugglers, who have faced real difficulties, but overcome by skill and knowledge of the “ground of action” with all the advantages and pitfalls that it entailed. Thus, the guides who were passing the Hebrew groups over the border, knowing where they could perform such activities, were able to walk away, along with groups of Jews, long distances, through forests, hills and fields, especially at night, being not possible to be caught by the gendarmes. At the same time, the mayor’s wife was familiar with methods of transport by train to Arad.

Because of the fact that of the large number of guides have been identified so far too few (mostly remains anonymous), we considered it was useful to mention those

²² *Ibid*

detected by us. It is about a few people in the villages Vârciorog and Hotar (in it, especially in the village Subpiatră):

1. Florea Lasca

He was inhabitant in Subpiatră village, whose house still exists, in the same location, where lives also his daughter Ana (married Buciu), interviewed by us (interview, reproduced in this book).

He was a man with a developed household sense who accommodated to the times, practicing also other “enterprises” beside the agricultural works. His name appears in documents on July 19th 1944, in a note of a non-commissioned officer of gendarmerie. He makes known to the Gendarmerie Legion commander the following: “At the station Holod I was informed that a person named Florea Lasca of Deliman of the village Subpiatră is dealing with ... *the Jews traffic, who are crossing the border into Romania off the villages Subpiatră and Hotar. Thus, the above mentioned managed to pass several groups of Jews, who were dressed in peasant clothes, with peasant coats and foot plates to bargain off the control at the stations*”²³(our italics – A.F.).

On July 21st 1944, the Gendarmerie Legion of Bihor sent a secret order to the Gendarmes Office of Holod (village crossed by the train to Arad), as he to take “measures” for identifying and catching the “above-mentioned” at that station, when he returns from Arad, and then “to be thoroughly corporal sought out”.

²³ National Archives - Bihor County, *Bihor Legion of Gendarmes Fund*, file 45/1944, f. 2649

The Bihor County Gendarmerie Legion informed Garrison Office of Tinca of the captain I. Hera (who was performing the research on Jews) about the activities of Florea Lasca who “*up to date has managed to sneak more groups of Jews*”²⁴ (our italics-A.F.) from Hungary to Romania, whom he disguised in “*peasant clothes*”, so they escaped the control of the gendarmes.

So, Florea Lasca was in the attention of the authorities watching him in the train stations and birth place, being not able to catch him.

Of a report on the informative work (carried out on land, during the period August 18th-23rd 1944) shows that Florea Lasca (called Deliman) has facilitated the illegal crossings over the border between Hungary and Romania, of several groups of Jews, whom he had hosted and dressed in peasant clothes for so “*disguised*”, they could “travel more easily to Arad and Timișoara”²⁵.

In her interview, Ileana Popoviciu (Suciu) recalled two inhabitants of Subpiatră who have contributed directly to saving the Jews. Some of them were nicknamed Diliman, his real name being Florea Lasca. In her turn, the daughter Ana (married Buciu) confirmed this: “He brought (the Jews of the Northern border with Hungary), at night and kept

²⁴ *Ibid*, f. 2444. The same document states that Florea Lasca “is dealing with trafficking with Jews, of those who cross the border from Hungary” and the “gold smuggling, for that which often traveled to Arad and Brad, where they obtained the gold passed then to Hungary, where he recovered”.

²⁵ *Ibid*

them here until they were taken to Vârciorog”²⁶ passing them over the fields and hills, through places less traveled, not to be seen. In Vârciorog, the road was passing over a high hill, along with a group of trees (of which there are several now) that can be seen from the courtyard of Teodor Popoviciu.

In fact, as we have written in another part of the paper, this route was fixed with great care and caution, as it was crossing the properties of the mayor of Vârciorog, so they were not accessible to any curious citizen, who could have discovered what’s happening and after that, they would have given news to others and thus, being not hard the gendarmes to find out of this.

Ana Vuc confessed that she was impressed how the Jews whom she had met at the parental home looked: “It’s like I see them now that among them there were several very beautiful and young ladies”.

2. Teodor Rotar

About him we have summary data obtained from the interviewed persons. Ileana Popoviciu (Suciu), for example, remembers, as a priority, that her father “had great confidence in a person called Şaica” of the village

²⁶ *Ibid*, file 43/1944, f. 822. The report was made aware by the Prefect of Bihor County, so Florea Lasca’s work came into the national circulation of administrative information. These documents (from which we quote) confirm that, as a guide, Florea Lasca of Subpiatră village crossed over the border of a large number of Jews (not specifically stated), thereby saving them from death, by signing his name among their rescuers. He was pursued by gendarmes for being caught and tried.

Subpiatră, an important collaborator of his father, because he - as a guide - passed the Jews across the border from Hungary to Romania. It was not a name but a *nickname* that was “deciphered” for us by his foster son, Crăciun Buciu, whom we interviewed.

Therefore, we learn from him that the nickname “Șaica” given to Teodor Rotar was widespread in Subpiatră and other nearby localities, people preferring instead the name the nickname.

We note that the question whether Teodor Rotar (called “Șaica”) was “involved in any action of Hebrew refugees crossing over the border” Crăciun Buciu responds firmly, “He was”. His following statement is also interesting: “The Jews ... were stopping by to us, and Șaica with Dilimanu, *brought them to Vârciorog and there from took them to Arad*” (our italics - A.F.).

The crossings over the border, according to Crăciun Buciu’s opinion, were done by day and night, because it segmented the village Subpiatră, even in its midst, (one third being annexed to Hungary and two thirds remaining in Romania). There were no such big difficulties, because the Romanian and Hungarian border guards were agreeing to each other. Sometimes they met at the village pub, where they reveled. These “relationships” were favorable to the two guides (Florea Lasca and Teodor Rotar), who could perform without fear, their action to bring, across the border some Jews.

It is, therefore, undeniable that the part of the branch which was functioning in the border area, no doubt of a great utility, was effective also due to the two guides who took the Jews saved from death by their illegal passage

across the border between Hungary and Romania, further up to Vârciorog and, sometimes, up to Arad.

3. Ileana Popoviciu

If the documentary sources that we've come over so far do not contain references on the activity of Ileana Popoviciu (the mayor Teodor Popoviciu's *wife*), although we had the chance to learn – of the interview with her daughter - an important presence in the general action, which was completed by bringing the Jews to Arad. Obviously, one could assume that, the way the Jews were housed and fed inside the house of the mayor Teodor Popoviciu, his wife had a decisive role, requiring the help of her relatives in order to create human conditions for the refugees across the border, from Hungary. This reality has been captured by the witness in question: "The Jews, who were with us, were guests with children, young people, older, all categories of people were housed. When there were more inside, how many had place slept there, in a room, and the others in the attic of the barn".

We learn, too, which was the "image" of Ileana Popoviciu in the memory of her daughter: "My mother was a woman very calm, quiet, good housewife. She grew up all clean. In fact, the education in family was, lest ever to achieve that what is not ours".

And another excerpt from the text of the interview that we use is of a real documentary interest, which leads us to reproduce it: "how do I tell you, *it was a continuous motion, that there was coming a group of 3-4 persons, maybe also children, depends on how it got it. They took them to Dobrești, at the station. My mother went by train*

accompanying them. If so, she dressed the women in peasant clothes and the men in peasants and *went with the group, took them by cart and, if they were more, they went on foot through the woods, accompanied by mother*" (our italics - A.F.).

Therefore, they formed a group (of 3-4 people, or, sometimes more), after which it proceeded on the journey to the train station in Dobrești. The movement was done on foot or by cart, according to the circumstances. Ileana Popoviciu was the guide who well knew the forest passing through, less frequented paths clearly, so as not to meet anyone. She further accompanied the members of the group in their journey by train to Arad.

Arriving at this town, in the Western part of the country, Ileana Popoviciu led them to the Orthodox synagogue, where she "gave" them to the prime-rabbi Joachim Schreiber or to his "people", who dealt with their housing and preparing several documents to be transported to Bucharest.

Arad was the main center to be headed in several directions, the saved Jews (both from Hungary, from Budapest, Békéscsaba and Oradea, and those from Romania, from the villages near the border, where they were passed by, then from Ginta and Tinca), after which they were directed so as not to "fall into the hands" of the gendarmes and police.

Indeed, there surprises happened, too, as it was that of Arad station, where the police, after having carefully examined the passengers have noticed that some women who were dressed in peasant clothes, had a "smoother face, not of a peasant". Here's how Ileana Popoviciu's daughter describes this unexpected situation, which was impressed

by her mother's "story": "The costumes ... were local and they could see the face, a face that was fine, not of a peasant. And they attracted attention, and when my mother got off the train at Arad was stopped by police, and how she was dressed in costume which is worn here; *the documentation of those accompanied was put at the waist*. She also was taken by the police, and she thought that they would seek out her. *Going on the road* behind the police, having her dress tied at waist, put her hand back *and let the envelopes, documents, whatever having to fall on the road* (our italics-A.F.). Police were on both sides, one step ahead of her"²⁷.

So, there were risks for those involved in rescuing and transporting action (from the area of the village Vârciorog up to that of Arad) of the Jewish refugees from Hungary and the Northern Transylvania. They have been through many adventures and sometimes lived moments of terror, due to the hazards to which they were exposed. Even at home they were pursued by gendarmes and policemen, secret agents and soldiers.

4. Petru Malița

He was from the village Vârciorog and was included in the "network" we are talking about, by the mayor Teodor Popoviciu, having great confidence in him. Possessing a cart, Petru Malița was carrying small groups of Jews (maximum 5 persons) through the forest situated between Vârciorog and Dobrești train station, doing this whenever it

²⁷ See the interview taken to Buciu Ana (formerly Lasca), published in this book.

was needed. Although we do not have about him, at our research stage, more comprehensive information, however we can report him out of the anonymous and give evidence of him to the future historical research. It is enough to highlight the fact that this native was among those who have contributed to the action of rescue and transport the Jewish refugees from Hungary and the Northern Transylvania.

Summarizing the above, we can say - with justification - that the mayor Teodor Popoviciu organized a genuine "branch" of salvation (made up of at least five persons identified) from certain death of hundreds of Jews in the neighboring country. This is underlined by Ileana Popoviciu (married Suci) - as a witness and participant to some extent (in the sense that she knew everything going on in her parents' house and she did not disclose to anyone information that endanger the fate of those involved) in the next part of the interview that we've got "it was a branch, I say. And when I was a child (12 years old - our note), I thought so. And now (in September 2010 - our note) I got the same impression, because [the saved Jews] were given into receive responding to them. My mother [for example] accompanied them until she gave them into receive in Arad, to the rabbi". She bought them train tickets accompanying them throughout, until they were "given" to the responsible factors of the Orthodox Israelite Community of this town, which were further caring about them, in order to restore the peace and remove the fear experienced intensively up to those moments.

The prime-rabbi Joachim Schreiber, who has known - directly - these actions considered that it was necessary

that the organizer of the “branch”, the mayor Teodor Popoviciu, to be valued properly, particularly by Jews, handing him the document of an exceptional importance, which we commented and reproduce it in this book, to finally enter the circulation of historical knowledge about the expressions and the effects that the Holocaust had.

We note also the fact that for crossing over the border of the Jews, other inhabitants also helped (whose names we will remember in a book to be elaborated, after expanding our research), such as the case of the wife of the merchant Gavrilă Nicoruț of village Subpiatră²⁸, whose name and last name do not appear in the documents discovered by us.

It remains to be determined a matter, moreover less investigated: how were they “rewarded” for the risk that they took those who were involved in the action of saving the Jews? We mention that we did not find any documentary note about this aspect, and Ileana Popoviciu (Suciu), who was 12 years old in 1944, has not learned anything about the possibility that her father might have received money or gold.

We believe that, before giving a credible answer, on a question like this, it is necessary to reveal the views of Eva Semlyén (who went through such an experience). With a remarkable honesty, she says that, ultimately, why [somebody else] would risk his liberty and life because of me?”²⁹. Demanded if Dr. Aurel Socol from Cluj-Napoca had

²⁸ National Archives - Bihor County, *Bihor Legion of Gendarmes Fund*, file 45/1944, f. 822

²⁹ Zoltan Tibori Szabó, *op. cit.*, p. 213

asked her money to cross the border, she confessed: "I have not paid anything, but, of course, Crișan (a peasant from near Cluj, who served as a guide -our note) was to be paid. It was normal to pay, nobody expected to do so for free"³⁰. It is a human response, given to all those who have labeled those who saved thousands of Jews from death as simple "Jews traffickers".

It is obvious that between rescuers were also people who did not ask for any reward for their works (as, for example, Dr. Mihai Marina, Dr. Aurel Socol and others), but most have received sums of money (consistent or smaller), some of which being reported in the documents published by us in a book appeared in November this year. By the time when more information will be tracked under this report, we can proceed to examine this reality correctly.

Reconstructing, on the basis of several documentary and memoir credible sources, the activity of the "branch" of rescue from "certain death" (as they appreciated the outstanding document given by the prime-rabbi of Arad) of hundreds of Jews in Hungary and the Northern Transylvania, through their clandestine crossing over the temporal border between Hungary and Romania, there was performed an act of human solidarity that deserves the attention of posterity. It is however necessary that other such humanitarian enterprises (in their essence!) to be brought to light, after long time researches, to be completed with the discovery of new documentary information.

³⁰ *Ibid*, p. 214

INTERVIEWS

RESEARCH ON LAND AND THE FOUR INTERVIEWS WITH THE INHABITANTS WHO WERE WITNESSES AND PARTICIPANTS IN THE EVENTS THAT THEY HAVE EVOKED

The 66 years ago events, at the end of the World War II, undertaken across the Bihor areas, have not disappeared from collective memory, as some witnesses of them still live, who, although of an old age, remind them sometimes up to details that have a clear meaning. Among these the saving actions from certain death of some Jews are detached, by their illegal passage across the border between Hungary and Romania. One of the branches in question was made by the former mayor of Vârciorog, Teodor Popoviciu, authentic and indisputably organizer of such high efficient network.

The interest to know the concrete manner of its manifestation is rooted in the documents we found during the research conducted in the recent years, both in the state archives and in the private ones. A real revelation was the document (in three languages: *Romanian*, *Yiddish* and *Hungarian*) which the first Orthodox rabbi of Arad, Joachim Schreiber, handed to Teodor Popoviciu's family, by which

was acknowledged that the mayor of Vârciorog (Bihor County) saved from certain death hundreds of Jews.

The documentary funds of Oradea still retain some sources referring to his work in 1944.

We have, therefore, strong factual premises to extend the investigations. A productive direction could be that of the *oral inquiry*, we made in September 2010 in the localities Vârciorog and Subpiatră, which were mentioned in documents, along with others.

We had the privilege of interviewing people who were not only witnesses of the events, but also participants in the activities mentioned. It is about one of the daughters of the mayor Teodor Popoviciu (of Vârciorog), who in 1944 was 12 years old and thus held - accurately - some of the incidents she reported us about. We refer to Ileana Popoviciu married to Suciu engineer who currently lives in Oradea. In her possession, there are exceptional documentary on his father's work meant to help saving from death hundreds of Jews of Hungary and the Northern Transylvania.

We paid Professor Ileana Suciu's place more visits to persuade her to participate with me and with a Romanian TV reporter (Nicolae Nistoroiu) to the realization of a *reconstruction* (movie), in the village Vârciorog, about everything she remembers on the rescue activities, housing and transporting the Jews passed over the border from Hungary, through the branch organized by her father, Teodor Popoviciu.

We went, therefore, in the village Vârciorog, where history seems to have "stayed put", because few things have changed (in the rural scene) of 1944 until today. The

property refunds after 1989 restored to a large extent, the economic situation of the inhabitants. It is therefore striking the resemblance of the nowadays realities to those before the Romanian entrance into the Soviet Union sphere of influence.

It is added the fact that in the area where the events which are the subject of our interviews the houses have remained the same, without existing new constructions, but only minor repairs and some recent paintings, and the apparition of a fence (of concrete tiles) in front of the house of the former mayor Teodor Popoviciu. However, the general context is similar up to identity, to that of the year 1944, which helped us recovering the facts in their initial presentation space.

After some clarifications on the saving action, Mrs. Ileana Popoviciu (married Suci) favored with the interview we asked *in the natal house yard*, which looked just as in her childhood, some information being easier to be relate to the concrete reality. So, we found out some aspects which specially deserve of being highlighted.

The first of these is that referring to the quasi-museum preservation of the court and buildings (the house and barn) existing during the rescue activities of Jews, which contributed to the restitution of the atmosphere of then, increasing the reliability character of the documentary film that we realized, without any advance preparation, but relying on the professionalism of Mr. Nicolae Nistoroiu. Things have been marked by naturalness due to the novelty of the experience and the emotion of the re-enactments, their real plan, requiring only a simple transcription in time and the invocation of the characters who populated the

scene, an operation interceded by the *reconstructive intercession* due to Mrs. Ileana Suci.

We anticipated the interview with a visit in the household yard of Teodor Popoviciu, in the house (with three rooms) and its stable. All are the same, so we realized how things happened, more exactly how Jews had been brought, at night, and hosted by the mayor of Vârciorog, who as a public figure, was informed of the government decrees and regulations relating to the Jews who pass "fraudulently" the border, coming from Hungary.

However, he ignored - knowingly - the law provisions, believing that is more important saving from death some persecuted people, than to fully comply with certain administrative requirements. His choice was clear and he was not outside the risk he assumed, as he engaged decisively and in a period of several months in a genuine adventure, which ended with the victory of life over death, of humanity against barbarism.

This, we believe, was the fresh and true perspective which had that engaged in an action (larger than the area in which his presence and his wife were very active and effective) to rescue the Jews from "certain death".

The room towards the road of Teodor Popoviciu's house had the same furniture as in 1944, with the same table, chairs and two beds, where they slept, in turn, the Jews hosted by the mayor. For carrying out a movie are only required a script and actors, making possible a certain emotional intensity cinematic creation, with evocative character.

We tried the same feeling when we climbed the ladder to the stable attic where the Jews who had no place in the mayor's house were housed. It is kept well, it has

hay, as in the mentioned times. We could check, then, the conditions of temporary “accommodation” which were acceptable, especially for the summer months, when it was nicer to sleep in the freshly mown hay than in a room, be it well-maintained. The mayor of Vârciorog arranged things so, that food and accommodation for Jews be, for the rural zone, of the highest quality.

We examined also the place where the Jews were brought by Florea Lasca (called Diliman) and Teodor Rotar (called Șașca) from Subpiatră village, after they were smuggled past over the border from Hungary to Romania. That place is now marked by the presence of some tall trees that belonged to T. Popoviciu, together with a large expanse of land, where, in fact, the Jews were transported to his house yard. We have been impressed by the forest at the edge of the village, well preserved until today, through which the mayor’s wife, Ileana brought the Hebrew refugees, either on foot or by cart, to the station Dobrești, where from they took the train to Arad.

Indeed, the guide Ileana Popoviciu used unknown paths, so it was extremely difficult for gendarmes to capture the Hebrew groups led to Dobrești. It is worth mentioning that the gendarmes, although they were informed that the Jews were hiding in fields and forests, not much worked to catch them, this fact coming off, most times, in stations or in the trains traveling to Arad. The explanations are different, and they will become clearer only after all the documentary information will be researched in country, the memorial to be able to add, too poor, however, which reflects a clear disregard for evoking these risky moments in the survivors’ life.

* *
*

Another interview we conducted was due to the fact that Ileana Popoviciu during the interview provided information about the people his father worked with, to save the Jews of Hungary and the Northern Transylvania from certain death. There have been mentioned the nicknames of two people from a nearby village, Subpiatră, through which the Romanian-Hungarian border was crossing, set after the Vienna Dictate, on August 30th 1940. It is about Șașca - most often invoked, even in the private conversations - and Diliman. It was necessary, therefore, an investigation in the village Subpiatră, which we have done the same day. We succeeded, firstly, to “discover” the grandson of the so-called Diliman, who in reality was named Florea Lasca. Promptly, this grandson (64 years old), also named Florian Lasca, who has raised a beautiful house on the place of a part of the old building where his grandfather had lived, informed us that at least two persons in old age still live in the village, acting as witnesses. He led us to their, facilitating us the contact with other oral sources, which proved to be extremely useful, because they confirmed and supplemented the information contained in the archival documents.

We were thus able to interview the daughter of Florea Lasca (called Diliman) Ana, who gave some explanations about the work of his father and the Jews she had seen. It is true that her answers to questions were laconic as Ana Lasca (married Buciu), has never been in the position to respond as convincing but, rather, was intimidated by the camera and that she was “suddenly

taken", as she herself noted at the receipt of our proposal, so she was not ready to give more elaborate and consistent responses.

It is known that farmers, especially those aged over 70 years who have seen a lot in their lives, are more reserved, and overly cautious when they are contacted by strangers, whose intentions are not clear enough. Therefore, the formulations are so laconic. In this case however, they have undeniable documentary value, since they combine - with a remarkable precision - to the assertion of Ileana Popoviciu from Vârciorog.

We found in the same village also a profitable coincidence. More specifically, the husband of Ana Lasca is just Crăciun Buciu, the stepson of Teodor Rotar (nicknamed Șaica), the inhabitant so involved in the concrete actions of passing through that village, the border from Hungary to Romania, a large number of Jews. Crăciun Buciu proved astute and unusual spirits for people of his age. He spoke not only about his stepfather, but also how it was done the illegal entry of the Jews in Romania, by the branch organized by the mayor Teodor Popoviciu. There were characterized the relations between the Romanian and Hungarian border guards, who did not show too much attention to these matters.

From him we found where the border between Romania and Hungary was, which was drawn through the middle of the village Subpiatră, at a distance of only 100 meters from Florea Lasca's house, who played an important role in the composition of the branch organized by the mayor Teodor Popoviciu of Vârciorog, he - together, of course, with others, who have remained in the anonymous

history - by passing the Jews from Hungary to Romania, hosting them for a day or two, then transporting them to Vârciorog, over hills, in the places the least frequented by people and, often, at night, to the mayor's house Teodor Popoviciu, who had his part, along that of main organizer of the network to fulfill, with the immediate, ongoing and timely support of his wife, Ileana, who served in the position of experienced guide, to lead the Jews to Arad.

It happens to encounter in the household of Vârciorog of the Popoviciu family, one of his nieces, whose tutor he was and currently lives in Timișoara. It is about Ana Vuc, who in some short memories gave us additional information of real scientific utility. She confessed to participating in the household activities, especially in preparing food for the Jews staying in the mayor's house. She had some contact with his children.

Of a particular interest are the comments about the human behavior of Teodor Popoviciu and, especially, about the fact that she was asked by him to hand over her identity card to a young Hebrew lady, whom she resembled to a certain extent, after that, she announced in Timișoara, at the *Official Gazette*, the loss of this document exercised by the mentioned person, in order to move safer to Arad.

The full reproduction of the texts of the four interviews obtained from authentic witnesses of the events updated which absolve us of further information. We were marked by a deep impression from such experiences, which strengthened our conviction that the historical method of investigation by the oral investigation had compelling results, especially towards the reconstruction of the real life,

with the extraordinary temperature of those events at the end of the World War II.

What we learned from the visited witnesses, whom we did not prepare, in any way, not to determine them to produce designed stories, not spontaneous, as those presented were, is a strong argument for the idea that the mayor of Vârciorog made one of the most effective branches to rescue hundreds of Jews from Hungary and the Northern Transylvania in Romania, which he was interested in a manner comparable to what happened at the Franco-Spanish border.

I.

INTERVIEW (MOVIE) TAKEN to MRS. ILEANA SUCIU (the Daughter of Teodor POPOVICIU, the Former Mayor of Vârciorog Village), Settled in Oradea, Satelitului Street, no. 13; On September 24th 2010, in Vârciorog, Bihor County (the filming was carried out by Nicolae Nistoroiu, Ph.D. in History)

ANTONIO FAUR (hereinafter: A.F.): *Dear Madam, who are you? When and where were you born? Where do you live?*

ILEANA SUCIU (hereinafter: I.S.): I am the daughter of the householder Teodor Popoviciu, from the village Vârciorog, where I was born on July 16th 1932. I finished the Pedagogical High School in Beiuș. In fact, I started the secondary education in Arad, at the Industrial High School, where I attended only class, and then I went to the school of Beiuș, which I finished in 1951. I followed, then, the Pedagogical Institute of three years of Cluj, the Faculty of Mathematics. I worked as an educator, after graduating the Pedagogical High School of Beiuș, and as a school teacher, after I finished the Pedagogical Institute in Cluj. I taught Mathematics until I retired.

A.F.: *The house in the yard that we're now is that of 1944?*

I.S.: The house and yard where we are is built by my father when he was 17 years, so it was my father's hearth, from his parents. And here we were born and raised.

A.F.: *As far as I noticed at large, somewhat in the entire village the areas were kept intact. Then, I am interested whether in some rooms of this house have been made any changes or have remained as they were 65-66 years ago?*

I.S.: It was not made any changes, even the furniture remained the same.

A.F.: *What number is the house where we are in?*

I.S.: I really do not know, because that was changed meantime. You can see it, it's put out there.

A.F.: *How old were you in 1944, when here, near the town, many Hebrew were passing, taking refuge in Hungary in Romania?*

I.S.: 12. I was born in 1932.

A.F.: *So you were old enough to remember certain events, facts, people in that period. What do you remember about your father, the former Mayor Teodor Popoviciu, of Vârciorog village, where we are filming today?*

I.S.: I have great memories. He was a tall, blond, blue-eyed, highly valued and respected and esteemed by everyone man and his word was the word, his promises were made not only so, or words thrown in flight. What he said, always it was so.

A.F.: *What about your mother, what do you remember?*

I.S.: My mother was a very calm woman, quiet and a good housewife. She grew up us all clean. In fact, the

education in the family was, lest ever to achieve that which is not ours.

A.F.: We are here now to make an oral inquiry, regarding the refuge Jews and I wonder if you agree?

I.S.: Yes, I agree, that what I remember, because we were quite young. I never thought that something was a secret, at home we used to talk very openly. The Jews, who were with us, were guests with children, youth, older, all categories of people who were housed. When there were more inside, in a room, had slept there how many had place, and others in the barn bridge.

A.F.: Right here, in the house that can be seeing behind us?

I.S.: Yes, in the room from the street and in the barn bridge, or outdoors.

A.F.: Please show the barn.

I.S.: There was a ladder, the place was arranged, put hay, sheets, blankets (they have covered with) and pillows.

A.F.: How were these Hebrew refugees in the spring of 1944, which were in the house of your family?

I.S.: They were dressed normally, not like peasants, like intellectuals.

A.F.: How old were they?

I.S.: Young, old, children, they were all categories.

A.F.: *What impression did they do to you?*

I.S.: A very good impression. I knew, because I was among them when they had breakfast, usually eggs, that they put the eggs in the embers, so they baked there and they ate them like this. Being curious, I was asking why so?

A.F.: *Did you know, directly, any of these Hebrew, I mean the Jews who were sheltered in the household of your father, the mayor?*

I.S.: Yes, among which there was a boy, his name escapes to me. I had an elder brother and they became friends. They played all day here in the yard, the girls with birds, what it was.

A.F.: *What else do you remember?*

I.S.: I remember from Arad, about Jutka...

A.F.: *What about the children who were hiding here? Were you of the same age?*

I.S.: No, they were not younger and more they were playing with my brother who was a student at school.

A.F.: *Have you talked to them? Do you remember anything?*

I.S.: Yes, we understood well, they sat with us together, playing. A girl, her name was Marișcuța, didn't know

Romanian well, and played with the hens, the chickens in the yard.

A.F.: *So you're saying her?*

I.S.: No, so was called, but I do not know her other name.

A.F.: *The stable that we have even in front of us, you were talking about, is it kept as then?*

I.S.: Yes, it is exactly the same and the climbing was done through the garden, they put a ladder on the door, where from the hay was let in, (the animals were fed) or, through the stable they could climb.

A.F.: *How did they sleep?*

I.S.: There was hay; they put sheets, pillows and blankets.

A.F.: *About how many Jews were housed together? How big was a group of such refugees?*

I.S.: There was not a large group, I don't remember to have been a great group if there were more than four people, and then they had to sleep in the barn, where everything was arranged. If not, in the house.

A.F.: *So, did you house them into the house, together with the family?*

I.S.: Absolutely, absolutely, and they ate with us, and my mother was cooking for them...

A.F.: *What do you know about the place where these refugees were brought and by whom?*

I.S.: Yes, I hardly remember that ..., but they had been crossed the border from Hungary to Romania, as a rule, so I know, at Subpiatră, by one they called Sașca and by Diliman, Florea Deliman's.

A.F.: *Subpiatră, was then a border locality?*

I.S.: As it was the road, the left side was at the Hungarians in and the right side was at the Romanians.

A.F.: *Was the village divided into two administrations, Hungarian and Romanian?*

I.S.: The transition was as necessary.

A.F.: *So, they could very easily pass from one side to another side of the village, and therefore, they could...*

I.S.: The people from Subpiatră brought them, the Hebrew; some of them were dressed in their clothes, peasant clothes, and brought them to us.

A.F.: *How long have they lived in hiding in your house and barn?*

I.S.: A short time, because it was ... how to say, it was a continuous motion, that there was coming a group, 3-4, maybe children too, depends on how hit. They were taken to Dobrești, at the station. Mother went by train with them. Depending on case, the women were dressed in peasant

clothes, and the men were dressed as peasants, and she went with the group, she went with them by carriage, if they were more, they were going on foot, through the woods, accompanied by mother.

A.F.: *So, your mother accompanied them from Vârciorog to Dobrești, where from they took the train, and then?*

I.S.: And then she took them to Arad.

A.F.: *Where she gave them, in fact, to whom?*

I.S.: To the rabbi, I cannot remember his name, that he has an interesting name.

A.F.: *The rabbi, who from, what I understood, gave a thanks paper, an act to your father. What do you remember about him?*

I.S.: Certainly, I remember that he was indwelling in Barițiu Street (Arad city), no. 14. He had two daughters and a granddaughter...

A.F.: *I want to return to this subject related to the Orthodox rabbi of Arad, but first I would like to ask whether the people from the village Vârciorog have learned something about what was the mayor Popoviciu doing?*

I.S.: Yes, they learned yes, they knew that they were a kind of spies ... and father had complains, and a control came from Bucharest. Coming to the mayor, that who was called there (one of the inhabitants – our note), also said in front of

my father that is doing foreign spy and now is a spy in your house.

A.F.: *That was where we are now?*

I.S.: Yes, and then came from Bucharest for controls here, to see the spy. Going in, my father said: "Give me your identification card", and, giving his card, extraordinarily... he also was an emissary who came before that who was there now, so to investigate what spies are in our house. And when he saw, he froze, as they say: "Here it is, here is the identification card, which I have in the house!" And this, all those fell down.

A.F.: *So there could be no investigation, no results from which to learn that the Hebrew refugees found shelter here?*

I.S.: No.

A.F.: *The transportation, from here, from Vânciorog was your mother's deal?*

I.S.: Yes, my mother went on foot or by carriage. The trusted man was Malița Petru.

A.F.: *A local?*

I.S.: A local who had cart, horses...

A.F.: *A carriage, that is.*

I.S.: Carriage, yes, and he took them by the carriage. As many as they entered the cart once, and mother was accompanying them.

A.F.: *So it was about groups, probably 4-5 persons, reduced, because it was dangerous.*

I.S.: My mother used to dress the women in her clothes, depends on whether they were older.

A.F.: *Can we consider this action, as seen by us, today, as an action of a subsidiary, so crossing the border, hosting them here as a branch through which the Hebrew refugees were saved from a certain death?*

I.S.: Yes, it was a route, I say. And when I was a kid, I thought so. And now, too. I have the same impression, because they were given into receive and respond to them. My mother accompanied them until she gave them to be received in Arad, to the rabbi.

A.F.: *Did she tell you something about such transportations which were illegal to Arad, by trains? I understand that she bought them tickets, too?*

I.S.: Sure, she got tickets and sat in the same wagon with those accompanied, and, in Arad, she gave them to the rabbi.

A.F.: *What do you remember about the first Orthodox rabbi of Arad, Joachim Schreiber who gave you that act of thanks?*

I.S.: Yes, it seems like seeing him now. So I imagine him as Marx, so with a beard...

A.F.: *Why?*

I.S.: He was with a big beard and a corresponding height, he was very communicative. I stayed at them; every Saturday took me out from the internee, as I was class I in Arad, at the Industrial High School. He took me into the family and I did not know the customs that were, and once I used a knife to what should not, and immediately the madam took it from my hand and put it in the ground. Why and how I do not know. I still do not know what was...

A.F.: *Do you remember something about the family of this rabbi? What about the children?*

I.S.: Yes, it was an older girl; her name was Helen, her husband, I think, was Bănică. She had a little girl, Iutka with whom I was playing there and then, they had another girl, who bore no resemblance to her family. It's like I see her now, beautiful blue eyes and was blonde, but I do not remember her name. That was...

A.F.: *And how did he behave, except that you were invited at his home to dinner, when you were at the internee in Arad? Do you remember something else?*

I.S.: They accompanied me, showed me materials and bought me few lengths, took me to a dressmaker, who made me some beautiful dresses, embroidered ... and very

good materials. That mother paid or not paid, I do not know.

A.F.: Why do you think that this family, the rabbi with his daughters and wife were behaving so to you?

I.S.: I thought I was their child, every Saturday they took me out from the internee. No, I did not think to something like this, only because I realized that they were good acquaintances of my parents.

A.F.: Do you remember another episode regarding the fact that they were selling chocolate with your father's initials?

I.S.: Yes, yes, at Christmas, when I was decorating the fir-tree, as always, father brought shopping, including tree candies and, chocolate, and once I saw there, something looking as filled-cream chocolates, to tell you how did that chocolate look like, yes, and wrapped in cellophane and put a label on them: "T. Popoviciu".

A.F.: You mean your father's name?

I.S.: Yes, I thought: "God, what is it?" Well, time passing, and when they made us wealthy (the communist regime – our note A.F.), my father had already died, then I thought father had a certain shop, then I thought, maybe he took a license in his name and all the vendors in the shop, when I entered in, in Arad, I was served immediately and did not pay. Then I not realized, but in time I thought that, because of which fact, this happened. And then I thought that my father brought an approval for them.

A.F.: *Not only that. In fact, was he the rabbi's friend?*

I.S.: Absolutely, they were in very good relationships

A.F.: *What other memories do you have?*

I.S.: I remember a story of my mother. She dressed three ladies in peasant clothes, but a little too ... truly amazing, the clothes were too nice worked, national model.

A.F.: *The costumes?*

I.S.: The costumes, but they were locals and you could see their face, a face that was fine, not of peasant. And they attracted attention, and when my mother got off the train to Arad was stopped by police, and as she was dressed in the costume which is worn here, she had the documentation of those accompanied put at the waist. The police took her too, and she thought that they would search her. Going on the road behind the police, as had her dress was tied at the waist she put her hand on the back, told mother, and let the envelopes, the documentation or, whatever having to drop on the way. Police were on one side and the other, one step ahead of her.

A.F.: *So, is it about the acts of those Hebrew women who were guided to Arad by your mother?*

I.S.: Since these documents were not on them, it means that something was I do not know what was...

A.F.: *What do you remember about your father's employees? Who were they, how were they called?*

I.S.: Ah, from Subpiatră. From Subpiatră he had great confidence in one Șaica.

A.F.: *That was a nickname?*

I.S.: I think so, that it was a nickname, as like my father was called Todea, from Popoviciu Teodor...

A.F.: *And what were they doing?*

I.S.: They were passed and brought from the border to us.

A.F.: *Do you know, somehow, where they were brought from, the place, the town?*

I.S.: I think from Oradea, from the surroundings, from the territory of Hungary. Subpiatră was crossed by the road. A row of houses was in Hungary and one Romania. It was quite simply, because you only crossed the street.

A.F.: *Do you remember the homes of these local guides?*

I.S.: Deliman's I do not know, but Șaica's yes, as I was one there with my father, at Șaica's.

II.

INTERVIEW WITH MRS. ILEANA SUCIU'S COUSIN,
ANA VUC, FROM TIMIȘOARA (Vârciorog, Bihor
County, on 24/09/2010)

A.F.: *Please tell me who you are?*

V.A.: I am Teodor Popoviciu's niece.

A.F.: *What did you do for the Hebrew refugees in 1944?*

V.A.: I served the meals for the Jews who were housed in my uncle's house. Then I managed to take there where needed, where my uncle said to take them.

A.F.: *What else?*

V.A.: I gave the card (of identity – our note) to one who resembled to me a little, as I was at school in Timișoara. There I announced in the *Official Gazette* that I lost my card and then I received another card.

A.F.: *With the intention, of course, to help her to take refuge from here, from Vârciorog, where we are now. What town did they get in?*

V.A.: Well, from here, they went to Arad. From there, I do not know where they went. I know there was the center, where they were gathered and distributed.

A.F.: *Do you remember, somehow, similar cases? Or, do you remember if there was someone in the family who gave the identity card to a Jewish refugee?*

V.A.: I do not know, but I know that I've given mine, that my uncle (the Mayor Teodor Popoviciu-our note) told me to give it and taught me what to do when I get to Timișoara.

A.F.: *Please tell me your name clearly.*

V.A.: Vuc Ana.

A.F.: *Where do you live now?*

V.A.: In Timișoara.

A.F.: *Are you visiting Vârciorog?*

V.A.: Yes, I'm visiting my relatives. Now, I go to a sister, that I have a sister here.

A.F.: *In Vârciorog? That is because we are here now, in the former Mayor, Teodor Popoviciu's house yard?*

V.A.: Here I have spent every holiday and he helped me, because my mother had died before him...

A.F.: *Was he your tutor?*

V.A.: Yes, he was my tutor. He was an official tutor.

A.F.: *So, you've known him?*

V.A.: How not? I've known him since I was a little girl, because almost all of time I stayed to their place.

A.F.: *Can you remember something about him? What was he like, so, as a man?*

V.A.: He was a very hardworking man, right and honest. He had servants, but he put them at the same table with him, and he did not made differences between the servants and his children. All of them were put to the table.

A.F.: *Everyone was treated absolutely humanly....*

V.A.: He was treating everyone humanely.

A.F.: *Probably he had the same behavior as against the Jews, which had to others?*

V.A.: I know that he put me to cook, I was cutting chickens, I was cooking soup and he told me what to cook, how to serve the people who came to us. They were also served by the sister to whom I'm going now; she was baking bread, to be always bread in the house.

A.F.: *Do you somehow remember anything else about the year of 1944, when refugees were here? Have you been in touch with them? Could you talk to any of them? Did they know the Romanian language?*

V.A.: Yes, there were few who knew, there were very educated people among them: there was a husband and a wife very educated and always they were walking and talking. Yes, we could talk, yes.

A.F.: *Do you remember if the locals talked about this fact that the mayor used to host Jews?*

V.A.: I do not know, because I only here stayed, at home, I stayed, I did not talk in the village, because my uncle tried to keep secret that thing, not to be found out. And he told me to shut up, not to tell anyone anything. And he told me what to do to get my card, but otherwise I know what was going on inside our household.

A.F.: *Did they keep an absolute discretion?*

V.A.: Yes, they did, not to be problems.

III.

INTERVIW WITH ANA BUCIU (born Lasca) in SUBPIATRĂ VILLAGE, BIHOR COUNTY, CRĂCIUN BUCIU'S WIFE

A.F.: *We are in Subpiatră village, Bihor County, and talking to?*

A.B.: Ana Lasca (married Buciu).

A.F.: *What was your father's name?*

A.B.: Florian Lasca.

A.F.: *I know that the village was crossed in 1944 by the border between Romania and Hungary, quite near from here. If you*

remember about this time of the war, the year 1944, if somehow your father told you something about the crossings over the border from Hungary to Romania of some Jews, and if he was involved in such crossings?

A.B.: I saw, he brought them home.

A.F.: *Have you seen them with your eyes?*

A.B.: Yes.

A.F.: *Have you told them something?*

A.B.: But they did not know Romanian.

A.F.: *He hid them in the house for a time and then what happened?*

A.B.: He held them for one day and one night, but no one knew. He brought them at night, and kept them here until he brought them to Vârciorog.

A.F.: *Who took them to Vârciorog?*

A.B.: Lady's father (Ileana Suciu, who was present-our note), at Todea Verții...

A.F.: *The Mayor of Vârciorog?*

A.B.: The Mayor of Vârciorog, yes!

A.F.: *Teodor Popoviciu?*

A.B.: Yes, he brought them to him and then, from there, I do not know what he did with them, he led them to Arad, or he didn't, I do not know.

A.F.: *Do you remember them?*

A.B.: It's like I see them now that among them there were some very beautiful and young ladies.

A.F.: *About how old were they? Were there any children among them?*

A.B.: There were small babies, younger.

A.F.: *Were they dressed as at town?*

A.B.: Yeah, like at town, not like us, as here were peasants, like these...

IV.
INTERVIEW WITH CRĂCIUN BUCIU FROM
SUBPIATRĂ VILLAGE, BIHOR COUNTY (24.09.2010)

A.F.: *We are in Subpiatră village, Bihor County, at Crăciun Buciu's place.*

A.F.: *Who was Teodor Rotar?*

B.C.: Rotar was my stepfather. He grew me since I was a little chilled.

A.F.: *How was he nicknamed?*

B.C.: *Șaica*. So the people knew him here, *Șaica*.

A.F.: *Do you know that, during the war years, specifically in 1944, he was involved in any actions of passing the Hebrew refugees over the border from Hungary to Romania?*

B.C.: He was.

A.F.: *What was he doing? Please, more specifically.*

B.C.: He passed them by, that here was the border.

A.F.: *At what distance from the house where we are?*

B.C.: 100 meters.

A.F.: *How were these actions taking place?*

B.C.: Sir, my old man *Șaica* was smuggling gold and others, and then the Yehudas came in Romania, took refuge here.

A.F.: *Jews, let's call them Jews...*

B.C.: The Jews, they came over to us, and the old man *Șaica* was young then, took them because he was on the same with my father-in-law then (*Lasca*, also called *Deliman*-our note), with *Dilimanu*, he brought them to *Vârciorog* and from there to *Arad*.

A.F.: *So, it was a well organized branch, Lasca Florea, Teodor Rotar (called Șaica) and the Mayor of Vârciorog, who was*

transporting them from here to Arad. Was it hard to pass the border? Day, night, how was it?

B.C.: They passed by day, and passed by night. There was no so much security on it. And these Romanian guards with the Hungarians comport well with each other and that major of the Hungarians came here in a pub, in the village, with our major from Vârciorog.

A.F.: *What were they doing? Were they drinking a glass?*

B.C.: They drank, went to the pub together with the guards, got along well, and did not have border disputes or others.

A.F.: *Probably, the local people, too comport well with the guards?*

B.C.: With the Romanians yes, and with the Hungarians comport well, but not quite as with our Romanians.

A.F.: *Have you ever found if Şaica, i.e., Rotar, aligned with the guards to help the Jews to cross the border that meaning, the guards to close their eyes?*

B.C.: No. The Romanians were not too interested, but they kept avoiding the Romanian and Hungarian guards.

A.F.: *It means that they did things as discreet as they could, not to be known.*

B.C.: Yes, yes the passing was secret.

List of figures

1. *Teodor T. Popoviciu, the mayor of Vârciorog commune (between 1918-1919)*
2. *Florian Popoviciu (doctor) was sentenced to death by the Bolshevik guards in April 1919*
3. *The mayor of Vârciorog (in 1944), Teodor Popoviciu, the organiser of the Jewish' s rescue network*
4. *Ileana Popoviciu, the wife of the mayor in Vârciorog, who acted as a host and guide*
5. *The house of the mayor in Vârciorog, Teodor Popoviciu, that housed the Jews who crossed the border from Hungary into Romania (in spring and summer of 1944)*
6. *The barn attic which housed the Jewish refugees from Hungary during some nights.*
7. *Picture of Vârciorog and the places that the Jewish refugees were brought to from Subpiatră and Hotar villages*
8. *The interview taken by Antonio Faur with Mrs. Ileana Popoviciu (Suciu) in the garden of her native home in September 2010*
9. *Ileana Popoviciu at the age of 12.*
10. *Ileana Popoviciu (Suciu) at the age of 78 (when she gave us the interview).*
11. *Florea Lascau from Subpiatră village (second from left), one of the guides*

Fragment din harta județului Bihor, cu frontiera dintre Ungaria și România, în care apar localitățile Subpiatră, Hotar și Vărciorog, pe unde a trecut "filiera" Popoviciu.

ISBN 978-606-10-0236-8